

PRIBLIŽAVANJE
MKSJ-A
LOKALNIM ZAJEDNICAMA
U BOSNI I HERCEGOVINI

BRČKO BRČKO BRČKO BRČKO BRČKO

FOČA FOČA FOČA FOČA FOČA FOČA

KONJIC KONJIC KONJIC KONJIC KONJIC

SREBRENICA SREBRENICA SREBRENICA

PRIJEDOR PRIJEDOR PRIJEDOR PRIJEDOR

TRANSKRIPT KONFERENCIJE

FOČA

9. OKTOBAR 2004.

United Nations
Development Group

International Criminal Tribunal
for the former Yugoslavia

Međunarodni krivični sud
za bivšu Jugoslaviju

PRIBLIŽAVANJE

MKSJ-A LOKALNIM ZAJEDNICAMA U BOSNI I HERCEGOVINI

TRANSKRIPT KONFERENCIJE

FOČA

9. OKTOBAR 2004.

Konferencija “Približavanje MKSJ-a lokalnim zajednicama u BiH” održana u Foči ne bi bila moguća bez bez napornog rada i posvećenosti mnogih ljudi i agencija. Izražavamo zahvalnost svima onima koji su omogućili održavanje ove značajne serije konferencija.

Posebno zahvaljujemo Helsinškom odboru za ljudska prava u Republici Srpskoj, Bosna i Hercegovina. Odajemo priznanje njihovoj predanosti u traganju za istinom i očuvanju osnovnih ljudskih vrijednosti, često u uslovima otvorene netrpeljivosti.

Ovu konferenciju je izdašno pomogao Program *Neighbourhood* Ministarstva vanjskih poslova Kraljevine Danske.

Najdublje izraze zahvalnosti upućujemo onima koji su najviše pogođeni zločinima kojima se ova konferencija bavila. Bez njihove hrabrosti ništa se ne bi moglo postići.

Približavanje
MKSJ-a lokalnim zajednicama u Bosni i Hercegovini
SERIJA KONFERENCIJA
Foča
9. OKTOBAR 2004.

Publikacija Službe za medije/komunikacije, Sekretarijat MKSJ-a
Urednik: Liam McDowall
Grafička obrada: Leslie Hondebrink-Hermer
Saradnici: Ernesa Begić-Ademagić, Rebecca Cuthill, Petar Dubljević, James Landale, Alexandra Milenov, Magdalena Spalinska

Štampa: Albani drukkers, Haag, Nizozemska
2009.

Sadržaj

Mapa	iv
Predgovor	v
Spisak učesnika	vi
Pozdravne i uvodne riječi	1
Prva sesija Istrage	3
Slike	15
Druga sesija Optužnice	23
Treća sesija Suđenje	39
Četvrta sesija Presuda	56
Pitanja i odgovori	65
Završne riječi	69

Mapa

Predgovor

Tokom 2004. i 2005. godine, *Outreach* program Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju (MKSJ) održao je niz značajnih konferencija pod nazivom "Približavanje MKSJ-a zajednicama u Bosni i Hercegovini". Viši službenici MSKJ-a putovali su u Bosnu i Hercegovinu kako bi lokalnom stanovništvu u mjestima u kojima su izvršeni neki od najzloglasnijih zločina u nadležnosti Međunarodnog suda objasnili neke od okončanih predmeta na Međunarodnom sudu. Te konferencije su se održale u Brčkom, Foči, Konjicu, Prijedoru i Srebrenici.

Konferencija u Foči omogućila je Međunarodnom sudu da upozna zainteresovane strane - asocijacije žrtava, opštinske vlasti, zvaničnike pravosuđa i policije, kao i lokalne političare i predstavnike civilnog društva - s detaljnom i sveobuhvatnom slikom aktivnosti Međunarodnog suda u vezi s navodima o ozbiljnim kršenjima međunarodnog humanitarnog prava počinjenim na tom području tokom oružanog sukoba od 1992. do 1995. godine.

Obilno se koristeći raznim dokaznim predmetima predočenim u postupcima na MKSJ-u, predstavnici Međunarodnog suda bili su u mogućnosti da pruže uvid u pomne i detaljne istrage koje je vodio Međunarodni sud i objasne kako su navodi o mučenjima, silovanjima, porobljavanju i povredama ličnog dotojanstva dokazani pred sudom. U predmetu *Foča*, tri optužena - Dragoljub Kunarac, Radomir Kovač i Zoran Vuković - proglašeni su krivim za zločine protiv čovječnosti i povrede zakona i običaja ratovanja i osuđeni na 28, 20 odnosno 12 godina zatvora.

Reakcije publike su ukazale na potrebu da se nastavi s nastojanjima da se počinioci svih zločina izvedu pred sud, bez obzira na nacionalnost žrtava ili počinitelaca. Predstavnici MKSJ-a ponovo su izrazili spremnost Međunarodnog suda da nastavi činiti sve što može kako bi pomogao nacionalnim vlastima u pokretanju novih krivičnih postupaka.

Ova knjiga sadrži sažetak svih aktivnosti, koristeći se transkriptima konferencije, uključujući uvodna izlaganja, prezentacije zaposlenih na Međunarodnom sudu, fotografije korištene kao dokazni materijal u predmetima i pitanja publike.

U nastavku se nalazi spisak govornika koji su učestvovali u radu konferencije:

Čedo Stanković

Zamjenik načelnika opštine Foča

Branko Todorović

Predsjednik Helsinškog odbora za ljudska prava u Republici Srpskoj

Christian Rohde

Zamjenik višeg pravnog savjetnika, Sekretarijat, MKSJ

Peter Mitford-Burgess

Istražitelj, Tužilaštvo, MKSJ

Hildegard Uertz-Retzlaff

Glavni zastupnik optužbe, Tužilaštvo, MKSJ

Christina Moeller

Bivši pravni savjetnik, Sudska vijeća, MKSJ

Catherine Marchi-Uhel

Viši pravni savjetnik, Sudska vijeća, MKSJ

Refik Hodžić

Bivši koordinator *Outreach* programa MKSJ u Bosni i Hercegovini

Pozdravne i uvodne riječi

Refik Hodžić, bivši koordinator Outreach programa MKSJ u Bosni i Hercegovini:

Dobro jutro. Pozivam gospodina Čedu Stankovića, koji je zamjenik načelnika opštine, da vam se obrati. Nakon njega, to ćemo zatražiti i od gospodina Branka Todorovića, predsjednika Helsinškog odbora Republike Srpske, te Christiana Rohdea, koji je predstavnik Sekretarijata Suda u Haagu.

Čedo Stanković, zamjenik načelnika opštine Foča:

Uvažene dame i gospodo, imam posebnu čast da vas pozdravim u ime organa vlasti i građana opštine Foča/Srbije. Želim vam dobrodošlicu, prijatan boravak u našem gradu i uspjeh u radu današnje konferencije. Posebno zadovoljstvo izražavam zbog vaše odluke da ovu značajnu konferenciju održite u našem gradu. Za nas je to posebno priznanje i dokaz da smo u ostvarivanju demokratskih principa i jačanju međunarodne tolerancije, kao i u promjeni imidža ovoga grada, učinili značajne iskorake. Od potpisivanja Dejtonskog mirovnog ugovora, koji je označio prestanak rata u Bosni i Hercegovini, prošlo je osam godina. Sa teškim bremenom ratnih dešavanja koja snažno pritiskaju ukupan društveni život na ovom prostoru u ostvarivanju elementarnih ljudskih prava, kao što je pravo na povratak, slobodu javne riječi, vjerskog i političkog djelovanja, u našoj opštini postignuti su vrlo krupni rezultati. Proces implementacije Aneksa VII Mirovnog ugovora je dosljedno proveden. Međutim, proces povratka ne prati tu dinamiku, isključivo zbog ekonomskih razloga. Kao što vam je poznato, naša opština je pod sankcijama međunarodne zajednice, čime je proces ekonomskog oporavka u ovoj sredini veoma usporen ili je, bolje reći, skroz zaustavljen. Veliki broj prijeratnih stanovnika opštine vratilo bi se na svoja imanja kada bi svojim radom mogao obezbijediti egzistenciju. To bi uradili i mnogi radnici preduzeća koja više ne rade i oni nemaju uslova za održiv povratak. Naš je interes da se ljudi vraćaju jer će se sa njihovim povratkom oživjeti privreda i ukupan život u opštini.

Tema koja je predmet ove današnje konferencije veoma značajno može doprinijeti pozitivnim promjenama. Rat je ostavio teško breme stradanja svih naroda koji žive u Bosni i Hercegovini, pa tako i u opštini Foča/Srbije. Ratnih zločina je bilo. Počinili su ih pojedinci iz reda sva tri naroda. Postojanje ratnih zločina niko ne spori, jer postoje žrtve nad kojima je zločin počinjen, postoje svjedoci, postoje dokazi. Ratne zločine nisu činili narodi, niti pojedine nacionalne zajednice, već isključivo pojedinci. Svi oni za svoja zlodjela treba da odgovaraju. Mi vjerujemo da je Međunarodni tribunal formiran sa zadatkom da sudi svima onima koji su počinili ratni zločin, bez obzira na njihovu vjersku, nacionalnu i političku pripadnost. Takvim odnosom prema počinjenom zločinu Tribunal će imati podršku svih građana, a posebno žrtava za koje izvođenje počinilaca zločina pred lice pravde predstavlja određenu moralnu satisfakciju. Ja vjerujem da će i ova današnja konferencija raditi na ovim principima. Zbog toga vam još jednom želim puni uspjeh u radu.

*Ratne zločine nisu činili narodi,
niti pojedine nacionalne zajednice,
već isključivo pojedinci.
Svi oni za svoja zlodjela treba da
odgovaraju.*

Branko Todorović, predsjednik Helsinškog odbora za ljudska prava u Republici Srpskoj: Zahvaljujem vam se što ste došli. Posebno pozdravljam istražioce, tužioce i predstavnike Sudskih vijeća i Sekretarijata Haškog tribunala koji su radili na konkretnim ratnim zločinima koji su počinjeni u Foči i koji će vam danas prezentirati svoj rad.

Cilj ove konferencije je da predstavimo lokalnoj zajednici u Foči rezultate rada Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju u vezi sa zločinima koji su se ovdje desili. Ti zločini su, nažalost, bili zastrašujuća degradacija i rušenje osnovnih civilizacijskih vrijednosti, čije su nedužne žrtve ubijane, mučene, silovane i zlostavljane. Da li imamo hrabrosti da se suočimo s tom činjenicom? Da li možemo prihvatiti da je prikrivanje, izbjegavanje ili falsifikovanje istine nastavak zločina, skoro isto toliko zastrašujuć kao i zločin sam? Za istinu, izgradnju povjerenja, tolerancije, solidarnosti među ljudima različitih etničkih i vjerskih grupa potrebna je ljudska hrabrost i otvorenost. Danas, ovdje u Foči, vi, građani Foče, pokazat ćete svoj odnos prema vječnoj borbi dobra i zla, graditi nadu ili pokazati beznade. Ne preuzeti odgovornost jedne generacije za ono što su činili neki njeni pripadnici, u čemu je učestvovala ili čega je bila samo svjedok, uvijek pada na dolazeće naraštaje. Oni nemaju nikakvu direktnu vezu sa tim, i oni svakako neće oprostiti ako taj jedan teret teške prošlosti prebacimo na njih. Mi nemamo pravo zatvarati oči pred istinom. Zato vas pozivamo da bolju budućnost vašeg grada, ljudi u njima, zemlje u kojoj živimo, gradimo govoreći istinu i tražeći pravdu čak i o najtragičnijim i najbolnijim događajima iz naše prošlosti. Lokalne zajednice koje u tome uspiju sigurno imaju nadu za bolju budućnost u kojoj se nasilje, zločini i mržnja nikada ne bi smjeli ponoviti. Pogledajmo istini u oči, pobjedimo strah i mržnju i otvorimo svoja srca i duše i gradimo novi pravedniji svijet tolerancije i zajedničkog življenja. Pokažimo ljudsko saosjećanje sa žrtvama i zatražimo odgovornost za počinioce zločina.

Christian Rohde, zamjenik višeg pravnog savjetnika, Sekretarijat, MKSJ:

Dobro jutro svima. Hvala vam za toplu dobrodošlicu. Svrha današnjeg sastanka je da prođemo kroz postupke i presude donesene u dva predmeta koji su zasnovani na događajima u Foči i oko nje. Mi smo donijeli dvije prvostepene presude u dva predmeta i dvije žalbene presude. Ovdje smo da govorimo o tim presudama i isto tako demistifikujemo rad Tribunala. Iako se nalazi dosta daleko i koristi se procedurama koje možda nisu za sve uobičajene, Tribunal je jedan običan krivični sud, sa istražiteljima, tužiocima, advokatima odbrane, sudijama i drugim osobljem. Veoma je važno da stanovništvo ove regije ima povjerenja, kako u svoje krivične sudove, tako i u Tribunal. Nadam se da ćete poslije današnjih prezentacija imati još više povjerenja u presude koje je izrekao Tribunal. Nećemo se zadržavati na opširnim pravnim argumentima, već ćemo govoriti uglavnom o činjenicama. Iako su sami događaji i presude u tim predmetima bili dosta kompleksni, mi ćemo pokušati da ih prezentujemo što jednostavnije, ali i što potpunije. Neke od stvari o kojima ćemo govoriti danas vrlo su neprijatne i mi smo toga svjesni. Ovi događaji su ostavili dubokog traga na mnogim ljudima, pogotovo na žrtvama. Htio bih da se ponovo zahvalim opštini Foča na pomoći, a takođe bih se zahvalio Helsinškom odboru Republike Srpske i sponzoru ove manifestacije, Programu *Neighbourhood* Danskog ministarstva vanjskih poslova.

Refik Hodžić:

Prvi koji će vam se danas obratiti je Peter Mitford-Burgess, istražitelj koji je radio na predmetima koji se odnose na zločine počinjene u Foči. On će govoriti o tome kako je počela istraga i kako se odvijala, te o dokazima koji su pronađeni u okviru te istrage.

Prva sesija Istrage

Peter Mitford-Burgess, istražitelj, Tužilaštvo, MKSJ:

Ja radim kao istražitelj u Tužilaštvu Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju. Duže vrijeme sam radio na istragama u vezi sa zločinima počinjenim u Foči i danas bih želio da vam malo detaljnije objasnim taj istražni proces koji je na kraju doveo do toga da su se neki ljudi optuženi za ratne zločine pojavili pred Tribunalom u Haagu. Konkretno, govoriću o Dragoljubu Kunarcu, Radomiru Kovaču, Zoranu Vukoviću i Miloradu Krnojelcu protiv kojih je Tužilaštvo Tribunala podiglo optužnice i kojima je kasnije suđeno za zločine počinjene u Foči. U suštini, htio bih da vam dam jedan opšti pregled toga kako je izgledao i šta je uključivao taj istražni proces i kako smo došli do odgovarajućih dokaza koje smo bili u stanju da pružimo Pretresnom vijeću.

Događaje koji su se desili u Foči tokom sukoba istraživali su mnogi međunarodni posmatrači još prije nego što je osnovan Tribunal u Haagu.

Komisija eksperata UN-a napisala je svoj Završni izvještaj u maju 1994. godine. U tom izvještaju, Komisija daje neke podatke o događajima koji su se desili u Foči počev od aprila 1992. godine, uključujući bombardovanje i etničko čišćenje sela, maltretiranje i mučenje u zatočeničkim objektima, pogubljenja, silovanja i postojanje nekoliko masovnih grobnica. U tom izvještaju pominju se neki bosanski Srbi iz tog kraja kao počinioци tih zločina.

Tribunal je takođe dobio materijal od raznih međunarodnih humanitarnih i nevladinih organizacija koje su radile sa izbjeglicama i ljudima koji su napustili Bosnu i Hercegovinu. Jedan dio tog materijala uključuje detaljne informacije o žrtvama, opise događaja koji su se desili, uključujući razne vrste zločina, napada, ubijanja i silovanja, kao i imena nekih počinilaca tih zločina.

Tokom istrage, Tribunal je takođe dobio opširan materijal od vlasti Bosne i Hercegovine u kojem se navode detalji zločina i potencijalni svjedoci.

Prije 1996. godine, Tužilaštvo nije imalo pristup području Foče gdje su ovi zločini počinjeni. Zbog toga se istraga sastojala uglavnom od pregleda informacija koje su pružene Tribunalu u vezi s tim događajima i razgovora s onim svjedocima do kojih su istražitelji mogli doći. Takođe su činjeni napor da se dođe u kontakt sa svjedocima Srbima kako bi se dobili detalji o tim zločinima. Međutim, s te strane nije bilo nikakve saradnje.

Što se tiče područja Foče, neki Bošnjaci i Hrvati koji su bili istjerani ili razmijenjeni, razgovarali su sa bosanskim vlastima i raznim nevladinim organizacijama i pružili opise događaja koji su se dešavali u Foči i okolnim selima u periodu od početka 1992. do kraja 1993. godine. Evidencija o ovim intervjuima pružena je Tužilaštvu.

Te informacije su mogle biti tačne ili ne. Zbog toga je Tužilaštvo formiralo jedan tim, koji se sastojao od pravnika, istražitelja, analitičara i prevodilaca, i koji je imao zadatak da utvrdi koji su se zločini desili u Foči, a koji su u nadležnosti Tribunala, i da utvrdi identitet osoba koje su odgovorne za te zločine.

U toj početnoj fazi, nakon što je pregledao i analizirao materijal koji je pružen Tužilaštvu, istražiteljski tim je utvrdio plan rada za predstojeću istragu.

Zbog naizgled velikog broja i dosljednosti seksualnih zlostavljanja žena, predloženo je da se akcenat stavi na silovanja izvršena nad ženama i mladim djevojkama koje su držane u zatočeničkim centrima, za razliku od silovanja koja su se dešavala u privatnim kućama. Činilo se da su ova seksualna napastvovanja žena i djevojčica u pritvorskim centrima bila po svojoj prirodi organizovana, da su se dešavala često i da su u njima učestvovala konkretne grupe vojnika.

Što se tiče nesrpskih muškaraca, odlučili smo da se koncentrišemo na postupanja s tim muškarcima dok su bili zatvoreni u zatočeničkim centrima, naročito u Kazneno-popravnim domovima (KP dom), i da se koncentrišemo na zločine kao što su napadi, mučenja i ubistva.

Donesena je odluka da se naša istraga ne zasniva na gonjenju konkretnih zločinaca, već da se prvo utvrdi koji su se zločini desili na području Foče.

U tom pogledu, ova istraga je slijedila standardni pristup istražitelja u bilo kojoj istrazi teških i/ili nasilnih zločina. Trebalo je ispitati žrtve i svjedoke, pregledati mjesto zločina i prikupiti odgovarajuće dokaze. Kada se ovo obavi, onda bi se pregledom materijala i analizom moglo doći do identiteta počilaca.

Jedan od glavnih zadataka ovog tima bio je da se utvrdi gdje se nalaze potencijalni svjedoci i da se s njima razgovara da bi se utvrdile tačne činjenice onoga šta se desilo, priroda zločina koji su počinjeni protiv pojedinaca i da se utvrdi kojim su zločinima prisustvovali određeni svjedoci.

Imajući u vidu da znatan broj tih potencijalnih svjedoka više nije živio u Bosni i Hercegovini, pošto su je napustili kao izbjeglice, jedan od prvih problema bio je da se utvrdi gdje trenutno žive ti ljudi, tako da se s njima može organizovati razgovor. Tražili smo stoga pomoć raznih vlada i organizacija da se nađu ljudi koje smo htjeli da intervjuišemo.

Ti ljudi su pronađeni. U periodu od 1995. do 1996. godine istražitelji Tribunala su razgovarali sa otprilike 300 ljudi, od Turske do SAD, i u velikom broju evropskih zemalja.

Istražitelji su proveli opsežne razgovore u toku kojih su napravili evidenciju o događajima po sjećanju svjedoka. Neki svjedoci su imali odlično sjećanje događaja i detaljno su opisali šta se desilo i čemu su prisustvovali. Bilo je očigledno već tada da su neki svjedoci bili još pod traumom događaja koji su se desili. Međutim, činjenica da je neko traumatizovan ne znači, samo po sebi, da je sve što ta osoba govori nepouzdan. Neki svjedoci nisu željeli da se sjećaju događaja ili su pokušali da ih izbrišu iz sjećanja. Bilo je potrebno jako mnogo saosjećanja, razumijevanja, strpljenja i povjerenja da se ti svjedoci navedu da detaljno opišu ono što su doživjeli.

Bilo je potrebno jako mnogo saosjećanja, razumijevanja, strpljenja i povjerenja da se ti svjedoci navedu da detaljno opišu ono što su doživjeli.

Bilo je od ključnog značaja da istražitelji i pravници od svjedoka dobiju što tačnije podatke, naročito o prirodi navodnih zločina i o identitetu onih koji su za te zločine odgovorni. Sa nekim od svjedoka razgovarali smo po nekoliko puta u procesu prikupljanja informacija, provjeravajući činjenice i tražeći potkrepljujuća svjedočenja od drugih svjedoka. Takođe je bilo potrebno da se napravi širok odabir ljudi s cijelog područja

Foče kako bi se dobila što detaljnija slika o tome šta se tačno dešavalo.

U ljeto 1996. godine službenici Tužilaštva dobili su priliku da uđu u Foču po prvi put i da iz prve ruke vide neka od mjesta i objekata koje su žrtve i svjedoci pominjali tokom razgovora.

Postojao je određen stepen nesaradnje od određenih zvaničnika Republike Srpske. Tako, naprimjer, kada smo pregledali Karamanovu kuću, suočili smo se sa neprijateljskim stavom u Miljevini, selu pored Foče, ali, u svakom drugom smislu, lokalno stanovništvo je bilo zainteresovano za naš rad.

Neka od mjesta za koja smo bili zainteresovani bila su nedostupna, jer su korištena u to vrijeme. Međutim, neka druga, kao što je KP dom, bila su na raspolaganju radi pregleda i službenici su sa nama saradivali, te smo mogli da obavimo sva potrebna forenzička istraživanja.

Ja sam pripremio jedan izbor fotografija koje su snimljene tokom misije u Foči 1996. godine i koje ću vam prikazati tokom ove prezentacije. To naravno nisu sve fotografije koje su snimljene tokom te misije, već samo mali izbor da vam slikovitije prikažem šta smo radili i zbog čega.

Svrha misije u 1996. godini bila je da se pribave fotografije nekih od ključnih lokacija gdje smo vjerovali da su se zločini dogodili, da se obave svi potrebni forenzički pregledi i da se nađu bilo kakvi fizički dokazi koji bi još mogli postojati, naravno imajući u vidu da je proteklo određeno vrijeme od datuma samih zločina i naše posjete i da je moglo doći do promjena na objektima i mjestima i da su ta mjesta u međuvremenu korištena u druge svrhe.

Kako bismo potkrijepili činjenice koje su nam pružili svjedoci, bilo je neophodno da pronađemo i fotografišemo razne lokacije. To je bilo važno, prije svega, da bismo mogli svjedocima pokazati fotografije kako bi oni mogli potvrditi da su upravo to ta mjesta o kojima su govorili i, ponekad, kako bi svjedoci mogli pokazati određene prostorije u zgradi gdje su bili zatočeni, te da bi se razjasnila bilo kakva nedosljednost u opisu koji su davali svjedoci. Takođe je bilo važno pribaviti fotografije koje mogu poslužiti kao dokazni predmeti na eventualnom suđenju.

Sada ću vam pokazati mapu područja Foče gdje su naznačene lokacije nekih od tih objekata. Ovo je samo pregled nekih od glavnih mjesta koja su nas zanimala, kao što je, naprimjer, sportska dvorana "Partizan", stanovi u zgradi "Lepa Brena", KP dom, gimnazija u Aladži i neke privatne kuće.

Pokazat ću vam i mapu Foče i nekih od okolnih opština gdje sam naznačio neka od mjesta silovanja izvan grada Foče. Na mapi su označeni Trnovače i Miljevina.

Kako bih vam pokazao korelaciju između činjenica koje su pružili svjedoci, prikupljanja i utvrđivanja dokaza i identifikacije počinitelaca, opisaću vam kako su tekli događaji u Foči.

Prije nego što to učinim, pokazaću vam mapu koja pokazuje etnički sastav naselja u opštini Foča, gdje se vidi podjela na Muslimane, Srbe i ostale koji su tamo živjeli u to vrijeme. Stanovništvo u Foči je bilo u suštini 45% Srpsko, dok su 52% bili Muslimani.

Trošan, jedno malo bošnjačko selo koje se nalazi oko 10 km od Foče, imalo je otprilike 120 stanovnika 1992. godine. Selo je imalo dobre odnose sa susjednim srpskim selima u prošlosti. Međutim, u aprilu 1992. godine, nakon napada srpskih snaga na Foču,

stanovnici su se počeli plašiti i po noći su spavali u obližnjim šumama. U to vrijeme, to nije bilo nešto neobično za mnoga sela na tom području. Često su se čule eksplozije i pucnjava, a vidjeli su i kako obližnja muslimanska sela gore.

Ujutro 3. jula 1992. godine sela Trošanji i Mješaja napali su Srbi u maskirnim uniformama i nekoliko muškaraca i žena je ubijeno iz vatrenog oružja dok su pokušavali da pobjegnu. Preostale žene i djeca su zarobljeni i odvedeni pješke u Buk Bijelu.

U našim razgovorima sa svjedocima, oni su identifikovali sljedeće osobe kao učesnike u napadu na sela: Janko Janjić, Gojko Janković, Dragomir Kovač, Dragan Zelenović i Zoran Vuković.

Buk Bijela je bilo bivše gradilište hidrocentrale gdje su se nalazile barake za radnike i motel. U to vrijeme, tamo su živjeli neki srpski vojnici. U Buk Bijeloj su zatočene žene i djeca nakon što su zauzeta sela Mješaja i Trošanji.

Ovo su dvije fotografije koje su ljudi iz Tužilaštva snimili 1996. godine, a svjedoci su rekli da su to mjesta gdje su bili dovedeni (slika br. 1).

Dok su tamo bili zatočeni, pod izlikom da ih treba ispitati, srpski vojnici su silovali jedan broj žena i djevojčica. Jednu žrtvu staru 24 godine silovalo je najmanje deset različitih vojnika, i ona se onesvijestila. Jednu djevojčicu od 15 godina silovala su tri vojnika. Neke od žena su prepoznale te srpske vojnike. Neki muškarci Muslimani su takođe ubijeni dok su bili tamo zatočeni.

Svjedoci su među počiniteljima ponovo identifikovali Gojka Jankovića, Dragana Zelenovića, Janka Janjića, Zorana Vukovića i jedan broj drugih.

Buk Bijela je mjesto gdje su žene, koje su prethodno bile zatočene u sportskoj dvorani "Partizan", dovedene nekoliko mjeseci kasnije. Odvedene su prvo na stadion u Foči, gdje su ih vojnici grupno silovali, a nakon toga su ih odveli u Buk Bijelu gdje su ih ponovo grupno silovali neki srpski vojnici.

Žene i djeca iz ta dva sela, Mješaja i Trošanji, nakon što su nekoliko sati bili zatočeni u Buk Bijeloj, odvedeni su autobusom u gimnaziju u Aladži. Tu su ostali tokom sljedeće dvije sedmice. Za to vrijeme, stigle su i mnoge druge žene i djeca iz drugih sela, tako da ih je bilo ukupno oko 70. Spavali su na dušecima. Bilo je WC-a, ali se nisu mogli kupati ni tuširati. Hrana je bila vrlo oskudna. Sve to vrijeme ih je čuvala policija.

Sada ću vam pokazati fotografije gimnazije u Aladži, koje su 1996. godine snimili naši ljudi, i te fotografije su ušle u dokazni materijal pred sudom. Ovo su scene s kojima ste vjerovatno svi dobro upoznati. Tu se vidi vanjski izgled objekta, ulaz, unutrašnjost, učionice. Svjedokinje su prepoznale da je to mjesto gdje su odvedene, seksualno napastvovane i silovane (slika br. 2).

Žene i djevojke su opisale kako se s njima postupalo dok su bile tu zatočene i sve su dosljedno govorile o zlostavljanjima, premlaćivanjima, prijetnjama i višestrukim seksualnim napadima i silovanjima, ponekad od strane više počinitelaca. Silovanja su se događala u praznim učionicama u školi, kao i zgradama izvan škole.

Kao što sam rekao, u toj zgradi je bilo zatočeno 70-tak žena i djece. Neke od žrtava su imale 15, 16, 19, 22, 24, 26, 27, 31 i 34 godine, ali bilo je i drugih, mnogo drugih. Ovo je samo jedan mali izbor. Svjedokinje su opisale kako su vojnici dolazili svake

večeri, otprilike dva dana nakon što su tu dovedene. Ponekad su dolazili po dvojica-trojica, birali žene i djevojke i odvodili ih na nekoliko sati, a ponekad i cijelu noć. Bile su premlaćivane, ponižavane i na svaki mogući način seksualno napastvovane i silovane. Odvođene su na razna mjesta u Foči i oko Foče gdje je često bilo i drugih vojnika koji su ih seksualno napastvovali i silovali. Između ostalog, odvođene su u zgradu "Lepa Brena". Žene i djevojke su odvođene u nekoliko stanova u toj zgradi i silovane. Isto tako, korištene su i prazne muslimanske kuće i stanovi u naselju Gornje Polje.

Dok su žene i djeca boravili u gimnaziji u Aladži, sljedeće osobe se pominju kao odgovorne za seksualna napastvovanja i silovanja: Gojko Janković, Dragan Zelenović, Janko Janjić, Zoran Vuković i Dragoljub Kunarac. Tu su naravno bili i drugi vojnici koje su žrtve znale po nadimcima ili ih nisu uopšte poznavale.

Oko 13. jula 1992. godine žene i djeca su odvedeni u sportsku dvoranu "Partizan", koju su morale očistiti po dolasku. Svi su držani u jednoj velikoj dvorani. Imali su WC i lavaboe, ali tuševi nisu radili. Spavali su na tankim spužvama, kojih je bilo jako malo. Hrana je bila oskudna i neredovna. Higijenski uslovi su bili slabi i nije bilo ljekarske njege. Tamo su ostali oko četiri sedmice. Zgradom su patrolirali naoružani stražari koji su bili podređeni tadašnjem načelniku SUP-a (Sekretarijat unutrašnjih poslova) Draganu Gagoviću. Sportska dvorana "Partizan" je blizu SUP-a i blizu zgrade opštine, i ljudi koji su radili u SUP-u su lako mogli vidjeti šta se događa u dvorani "Partizan". Svi zatočenici su bili Muslimani: žene, djeca i starci. Oko 13. avgusta 1992. godine ta grupa žena i djece je odvedena u Crnu Goru, a dvorana "Partizan" je kasnije postala mjesto zatočenja drugih muslimanskih žena i djece iz sela kao što su Tjentište, Paunci, Jeleč i Miljevina.

*Spavali su na tankim spužvama,
kojih je bilo jako malo.
Hrana je bila oskudna i neredovna.
Higijenski uslovi su bili slabi i nije
bilo ljekarske njege.*

Sada ću vam pokazati niz fotografija koje smo snimili 1996. godine i na kojima se vidi sportska dvorana "Partizan" i koje su uvrštene u dokazni materijal tokom suđenja (slike br. 3-4). I ove fotografije su korištene kako bi se pokazale svjedokinjama i žrtvama da bi one mogle identifikovati mjesta gdje su bile zatočene i prostorije gdje su silovane i kako bi se moglo potvrditi ono što su svjedočile o događajima na tim mjestima. Te fotografije pokazuju kancelarije i hodnike. U vrijeme kada su te fotografije snimljene, te prostorije su se koristile u neke druge svrhe. Ovo je fotografija WC-a, tuševa i velike dvorane i prozora.

Slika br. 5 pokazuje koliko je blizu dvorana "Partizan" (br. 1) zgradi SUP-a (br. 2) i zgradi opštine (br. 3). Ovo je fotografija iz drugog ugla istih tih objekata.

Odmah nakon što su tamo stigle, dolazili su naoružani vojnici, često u grupama od po tri ili četiri, i nasilno su odvodili žene i djevojčice u kuće, stanove i hotel "Zelengoru" radi napastvovanja i silovanja. To se događalo dugotrajno i dosljedno, a žrtve su bile seksualno zlostavljane dan i noć u jednom kontinuiranom procesu. Vojnici su bili grubi, nasilni i događalo se oralno, vaginalno i analno silovanje, kao i višestruka grupna silovanja. Poslije toga, žrtve su bile u šoku, prestravljene, ponekad su jedva hodale, krvarile su i imale vidljive povrede. Njihovo silovanje je uzrokovalo tešku psihičku i fizičku bol i patnju. Ja vam ne mogu opisati na pravi način koliki su užas, poniženje i degradaciju preživjele te žene i djevojčice za vrijeme dok su bile tamo zatočene. Niko osim njih ne može opisati šta su osjećale i šta su doživjele. Srpski vojnici su maltretirali te žene

na etničkoj osnovi, a to se vidi iz onog što su govorili, npr. “da će rađati srpsku djecu”, “da će uživati što ih jebe Srbin”. Danonoćno su dolazile grupe vojnika, često iz Crne Gore. Jedna od svjedokinja je opisala scenu kada su vojnici ušli u dvoranu i jedan od njih je silovao ženu koja je spavala pokraj svog desetogodišnjeg djeteta. Svjedokinje često opisuju kako su morale čistiti stanove i kuhati za vojnike prije nego što će ih silovati.

Jedna od svjedokinja je opisala scenu kada su vojnici ušli u dvoranu i jedan od njih je silovao ženu koja je spavala pokraj svog desetogodišnjeg djeteta.

Takođe su odvođene su u kuću u Aladži, ulica Osmana Đikića br. 16, stanove u zgradi “Lepa Brena”, kuću u naselju Pod Masala i hotel “Zelengoru”. Prva fotografija koju vidite pokazuje te objekte, a druga hotel “Zelengoru” (slika br. 6).

Sada pokazujem kuću u ulici Osmana Đikića br. 16 (slika br. 7) koja je navodno bila pod nadzorom Kunarca i njegovih vojnika. Svjedokinje u toj kući su iznova silovane od strane Dragoljuba Kunarca i vojnika koji su njemu bili podređeni. Kunarac i vojnici iz Crne Gore često su posjećivali sportsku dvoranu “Partizan” i odvodili djevojke na silovanje. Grupna i višestruka silovanja od strane njegovih vojnika bila su uobičajena u ovoj kući. Jednom prilikom, svjedokinja koja je dovedena tu na silovanje opisala je druge djevojke koje su dovedene iz škole u Kalinoviku koje su takođe vojnici silovali u ovoj kući. Te djevojke iz Aladže su stigle one večeri kada je dignuta u zrak džamija u Aladži, jer su one čule eksploziju i prozori na toj kući su se razbili.

Za vrijeme zatočenja u sportskoj dvorani “Partizan”, četiri djevojke i žene su odvedene u Karamanovu kuću u Miljevini, u avgustu, kada je minirana džamija u Aladži. Nikada se nisu vratile.

Preostale žene i djevojčice su odvedene iz sportske dvorane “Partizan” oko 3. septembra 1992. godine na razmjenu u Goražde. Za vrijeme tog puta, jedna 12-godišnja djevojčica je skinuta iz autobusa, istrgnuta iz naručja svoje majke i odvedena u Karamanovu kuću gdje je višestruko silovana za vrijeme dok je tamo bila zatočena.

Dok su bile u “Partizanu”, svjedokinje su navele sljedeće osobe kao one koji su silovali žene i djevojke: Dragoljub Kunarac i njegova grupa vojnika, Janko Janjić, Zoran Vuković, Dragan Zelenović, Gojko Janković, Juraj Radović, Jagoš Kostić, Gaga. Kao što sam rekao, mnogi od njih su imali nadimke po kojima su ih djevojke znale, a mnogi su djevojkama bili nepoznati.

Četiri svjedokinje su opisale kako su ih iz “Partizana” odveli u Karamanovu kuću u Miljevini 2. ili 3. avgusta, gdje su ostale do 30. oktobra kada su im se pridružile i druge djevojke. Tu kuću su držali vojnici podređeni jedinici Pere Eleza, koja je bila dio Vojske Republike Srpske (VRS). Ta kuća je postala vjerovatno najzloglasnija kuća u Foči, gdje su žene i djevojke zatočene i silovane. Djevojke su bile sljedeće dobi: 12, 14, 15, 15, 16, 19, 19, 20 i 24 godine. To su bile tinejdžerke, djevojčice. Djevojke su dovođene i iz škole u Kalinoviku. Prisiljene su obavljati kućanske poslove, prati, čistiti i kuhati. Svaki od vojnika koji su bili tamo prisvojio je po jednu djevojku i te su djevojke višestruko silovane, seksualno napastvovane i premlaćivane dok su bile tamo. Kao što sam rekao, vojnici bi uzeli sebi djevojke i one su za vrijeme boravka tamo bile njihovo vlasništvo. Osim toga, često su te djevojke nudili i drugim vojnicima koji su dolazili u kuću, pa su ih i drugi vojnici silovali i seksualno napastvovali. Iako su neki od tih vojnika u oktobru odveli neke od djevojkama u

druge stanove na području Foče, u kući su ostali drugi vojnici i tu ponovo doveli druge djevojke. I te djevojke su silovane i zlostavljane sve do otprilike marta 1993. godine.

Sada ću vam pokazati niz fotografija Karamanove kuće koja se nalazi u Miljevini. Na dnu vidite u daljini hotel u Miljevini koji je u to vrijeme bio štab ili mjesto okupljanja grupe vojnika Pere Eleza. Ova kuća gore je mjesto gdje su držane žene i djevojke i gdje su silovane. Ovo su fotografije Karamanove kuće (slika br. 8).

Svjedokinje su navele sljedeće osobe kao one koje su odgovorne za silovanje žena i djevojaka u Karamanovoj kući: Dragoljub Kunarac, Radovan Stanković, Dragan Zelenović i niz drugih. Nisam ih sve naveo imenom.

Bilo je i drugih kuća i stanova gdje su odvođene žene i djevojke dok su bile zatočene u Foči. Radomir Kovač i Jagoš Kostić su imali stanove u zgradi "Lepa Brena". Dvije djevojke su tamo držane četiri mjeseca, a druge dvije djevojke su tu dovedene nakon što su bile u Karamanovoj kući. Kovač i Kostić su prisvojili svaki po jednu djevojku i višestruko ih silovali dok su tamo boravile. Često su im prijetili da će ih ubiti, tukli ih i tjerali da im peru, čiste i kuhaju. Nisu imale kontakta sa vanjskim svijetom. Ponižavane su, potlačene i živjele su u stalnom strahu. Gotovo svake večeri su silovane. Jele su samo ostatke, a higijenski uslovi bili su užasni. Ponekad su se morale svlačiti gole i plesati dok su ih vojnici gledali. Kovač ih je vodio okolo po Foči, a silovali su ih i drugi vojnici koji su dolazili u taj stan. Njih dvojica su se ponašali kao da su djevojke njihovo privatno vlasništvo i imali su potpunu kontrolu nad njima. Djevojka koja je imala 24 godine i djevojčica koja je imala 12 godina odvođene su i u druge stanove na silovanje, a onda vraćane u taj stan. Dvije druge žrtve - jedna je imala 15, a druga 19 godina - kasnije su prodane. Kovač ih je prodao vojnicima iz Crne Gore za 500 njemačkih maraka.

Silovatelji na ovom mjestu su bili Radomir Kovač, Jagoš Kostić, Zoran Vuković i Slavo Ivanović, kao i drugi.

Blizu hotela "Zelengora" nalazila se kuća gdje su srpski vojnici odveli 24-godišnju djevojku i 12-godišnju djevojčicu i tamo ih držali petnaestak dana. Tamo je bilo 10-15 vojnika koji su ih stalno i višestruko silovali za vrijeme dok su tamo boravile.

Dvadesetčetvorogodišnja djevojka i 12-godišnja djevojčica odvedene su u još jedno mjesto u Pod Masali, gdje su držane sedam-deset dana i gdje ih je silovala jedna druga grupa srpskih vojnika. Podsjećam, to su bile 24-godišnja djevojka i 12-godišnja djevojčica koje su bile zatočene u Kovačevom stanu. Dvanaestogodišnja djevojčica koja je skinuta s autobusa je proživjela užasne stvari nakon što je odvojena od svoje majke.

U decembru 1992. godine te dvije djevojke su odvedene do stana izvjesnog Drageca u Foči. Dravec ih je iznajmljivao kao prostitutke drugim vojnicima i drugim ljudima. Dvadesetčetvorogodišnja djevojka je prodana i držana u naselju Pod Masala do marta 1993. godine, kada je uspjela pobjeći. Dvanaestogodišnju djevojčicu je odveo jedan Jasko Gazdić i nikad više nije viđena. Mi pretpostavljamo da je mrtva, ali ne znamo gdje je. Njena majka ne zna, niko ne zna gdje je i šta se s njom dogodilo. Imala je samo 12 godina.

Dana 2. avgusta 1992. godine, djevojke starosti 16 i 14 godina odvedene su iz škole u Kalinoviku i dovedene u jednu kuću u Trnovačama. Tamo su ostale nekoliko mjeseci, jedna do septembra, a druga do januara 1993. godine. Kunarac i još jedan lokalni komandant su ih držali u zatočeništvu. One nisu mogle izaći, a i da su izašle iz kuće ne bi imale gdje da odu. Bile su prisiljene kuhati i čistiti, a morale su koristiti srpska imena. Ponovo, prema njima su postupali kao prema ličnoj imovini tih vojnika. Obje djevojke

su neprekidno silovane dok su bile u toj kući, a silovali su ih i vojnici koji su posjećivali kuću. I druge djevojke starosti 16, 16 i 18 godina dovođene su u tu kuću na kratke periode i tu su silovane.

Identifikovale su Dragoljuba Kunarca, Gagu, Zorana Nikolića i druge.

Ja sam ukratko iznio jedan šokantni niz činjenica koje su nam ispričale ove svjedokinje. Jedna od bitnih stvari bila je da se utvrdi ko je odgovoran za te zločine, uključujući silovanja, seksualna napastvovanja, prebijanja i mučenje. Kako bi se utvrdilo ko je bio krivično odgovoran za seksualna napastvovanja i silovanja žena i djevojčica, bilo je neophodno da se identifikuju počinioci. Za neke je to bilo lako, pošto su neke od žrtava poznavale počinioce. Neki od počinilaca su živjeli na području Foče i neke od žrtava su ih poznavale prije rata. Znale su tačno kako se zovu ti ljudi, gdje rade, a ponekad su znale i njihovu adresu i njihove porodice. U ovakvim slučajevima, identitet počinioca nije bio problem. Međutim, to nije uvijek bilo tako.

Neki od počinilaca su živjeli na području Foče i neke od žrtava su ih poznavale prije rata. Znale su tačno kako se zovu ti ljudi, gdje rade, a ponekad su znale i njihovu adresu i njihove porodice.

Neke od žena i djevojčica su svoje napasnike vidjele po prvi put tokom zločina. Neke su čule kako počinioce zovu nekim nadimkom, ili ih nikako nisu zvali. U takvim slučajevima, identitet počinioca mogao se utvrditi prema mjestu gdje je zločin počinjen, prema njegovom fizičkom opisu ili prema tome ko je bio prisutan kada su se silovanja i napadi desili. Pošto većina počinilaca ja odvodila žrtve stalno na jedna te ista mjesta, trebalo je utvrditi koja su to mjesta i ko su bili vojnici i drugi koji su posjećivali ta mjesta. Ponekad su ti ljudi bili dobro poznati među stanovništvom po svom nadimku, a nekad se znalo i s kim se druže, tako da je bilo moguće utvrditi njihov identitet. Naprimjer, Žaga i Gaga su dva nadimka koja su nam često spominjale žene i djevojčice. Ti nadimci su bili poznati lokalnom stanovništvu i nismo imali puno problema da utvrdimo o kome se radi. Dragoljub Kunarac je taj koji je bio poznat pod nadimkom Žaga i on je bio taj koji je držao kuću u ulici Osmana Đikića br. 16. On je takođe nekim od svojih žrtava otkrio svoj identitet. U svom svjedočenju, priznao je da je posjećivao tu kuću, da se sretao sa nekim od žrtava i da im se predstavljao.

U ovom kraju je bilo 11 osoba po imenu Zoran Vuković i trebalo je da utvrdimo koji je od njih odgovoran za zločine. Same žrtve su nam u tome pomogle tako što su uspjele da nam daju vrlo tačan opis tog čovjeka.

Identitet Kovača smo takođe uspjele da utvrdimo bez problema, pošto su njegove žrtve provele pod njegovom kontrolom veliki dio vremena. On je takođe imao nadimak po kojem su ga ljudi znali. Pokazali smo seriju fotografija mnogim žrtvama da bi mogle da prepoznaju svog nasilnika. Tako da utvrđivanje identiteta počinilaca nije predstavljalo problem.

Ovo je jedan primjer serija fotografija koje smo koristili, ukupno 12 fotografija. Među tim fotografijama je i fotografija osumnjičenog. Ova ploča s fotografijama prikazivana je žrtvama da vidimo da li mogu tačno da pokažu počinioca.

U tom pogledu, za nas je bilo od ključnog značaja da utvrdimo tačan identitet počinioca zločina da bi mogli da podignemo optužnicu kad za to dođe vrijeme.

Drugi predmet koji bih želio da vam predstavim tiče se događaja koji su počeli 7. aprila 1992. godine, kada su srpske snage počele da preuzimaju vlast u Foči. Kako su srpske snage, uključujući vojnu policiju, lokalne vojnike i vojnike s drugih područja, ulazile u grad, muslimansko i drugo nesrpsko stanovništvo bilo je hapšeno. Poslije preuzimanja vlasti u Foči, srpske snage su nastavile sa preuzimanjem vlasti i s uništavanjem muslimanskih sela u opštini Foča. Te činjenice smo uspjeli da utvrdimo intervjuišući mnoge svjedoke koji su nam opisivali šta su čuli i vidjeli u ovom periodu.

Tokom naše misije, mnoge lokacije su bile uništene, a vidjeli smo i nekoliko mjesta koja su bila jako oštećena granatiranjem i pušćanom paljbom, kao što su dijelovi Aladže, Gornje Polje, Donje Polje i Stari grad u Foči.

Na fotografiji koja je sad na ekranu vidite kvart Čizluk, s druge strane Čehotine. To je srpski kraj i vidite da je pravoslavna crkva netaknuta.

Sad bih želio da vam pokažem video snimak objekata u Foči koji su u to vrijeme razoreni. Ovaj video snimak je nama dat na korištenje kao dokazni materijal.

(Prikazuje video snimak)

Jedna od najpoznatijih džamija koja je uništena u to vrijeme bila je Aladža džamija, koja je dignuta u vazduh u noći sa 2. na 3. avgust 1992. godine. Poslije njenog razaranja, ruševine su u potpunosti uklonjene da se ne ostavi nijedan trag da je ta građevina ikad postojala.

Ono što vam sad pokazujem je niz fotografija iz vazduha nekoliko razorenih džamija u Foči koje su pokazane sudu kao dokazni materijal. Obje fotografije su snimljene iz vazduha, jedna u oktobru 1991., a druga u avgustu 1992. godine (slika br. 9). Ovo je fotografija Aladža džamije prije nego što je uništena. Druga pokazuje džamiju nakon što je razorena, a ruševine uklonjene. Takođe imamo i fotografije unutrašnjosti džamije, koje su takođe prikazane u sudnici (slika br. 10). Ovo su fotografije te lokacije koja je očišćena nakon što je džamija uništena (slika br. 11).

Tokom uviđaja na licu mjesta u KP domu, istražiteljski tim je našao ruševine koje su očigledno poticale od Aladža džamije. Među ruševinama su se nalazili dijelovi džamije što se moglo utvrditi na osnovu mramornih dijelova i ornamentalnog dizajna.

Još nekoliko fotografija unutrašnjosti džamije.

Ove fotografije prikazuju neke ruševine koje su nađene u jednom mjestu iskopavanja blizu KP doma, gdje su te ruševine odvezene. Vjeruje se da su tu pokopana i neka tijela. Naš historičar je prepoznao ruševine i utvrdio da potiču od Aladža džamije.

Bosanska državna komisija za prikupljanje podataka o ratnim zločinima prikupila je podatke o 17 islamskih vjerskih objekata, među njima 12 džamija, koji su razoreni u Foči.

Tokom hapšenja nesrpskog stanovništva, mnogi muškarci Muslimani su prvo odvedeni u zgradu Teritorijalne odbrane u Livadama, a kasnije su ih sve prebacili u KP dom. Žene su pustili da se vrate kućama, ali su praktično bile u kućnom pritvoru jer nisu mogle da se kreću. U kuće su im povremeno dolazili srpski vojnici koji su pljačkali kuće, odnosili novac i ponekad napastvovali i silovali žene.

KP dom, odnosno zatvor, postao je glavni zatočenički centar za muškarce Muslimane i druge nesrbe.

Pogledajte ovu seriju fotografija KP doma. Njih je snimilo osoblje Tužilaštva tokom 1996. godine i one su prikazane u sudu kao dokazni materijal.

Prije nego što smo došli ovamo, uputili smo zvanični zahtjev organima vlasti da fotografišemo zatvor i ispitamo određene prostorije i ćelije u zatvoru. Jedan od dokumenata koji nam je pružen bio je arhitektonski plan KP doma.

Zatvorenici u KP domu uglavnom su bili civili koji nisu optuženi ni za kakav prestup. To su bili muškarci Muslimani starosti od 16 do 80 godina, a među njima je bilo mentalno zaostalih, invalida i teško bolesnih ljudi. Od aprila 1992. godine redovno su dovodene nove grupe zatvorenika, tako da je u jednom trenutku u KP domu bilo oko 760 zatvorenika. Zatvaranje muškaraca Muslimana trajalo je od 1992. do 1994. godine. Period zatvaranja bio je od 4 mjeseca do 2,5 godine. Većina ovih zatvorenika je kasnije negdje deportovana ili odvedena u tzv. razmjene tokom 1992. i 1993. godine. Broj ljudi koji se još vode kao nestali, a koji su posljednji put viđeni živi u KP domu je 266. Međutim, postoji još 35 osoba koje nisu na ovom spisku, a koje se takođe vode kao nestale. Da bi se neko proglasio nestalim iz KP doma, potrebno je da dva nezavisna izvora potvrde da je tu viđen živ posljednji put. Za 266 ljudi postoje dva izvora, ali ne i za drugih 35.

U KP domu su takođe bili i srpski zatvorenici osuđeni za konkretne zločine. Međutim, 1992. godine oni su držani odvojeno od zatvorenika Muslimana.

Tokom naše istrage, intervjuisali smo veliki broj muškaraca o tome kako su sa njima postupali u KP domu. Svi oni su opisivali stalna saslušavanja, premlaćivanja, ubijanja, izolaciju u samicama, prisilni rad i okrutno postupanje od strane onih koji su rukovodili KP domom i koji su bili odgovorni za njihovo zatvaranje. Kao rezultat toga, bilo je potrebno utvrditi ko je bio nadležan za KP dom i odgovoran za takvo postupanje.

Svjedoci su govorili da je Milorad Krnojelac bio upravnik KP doma od aprila 1992. do avgusta 1993. godine. Oni su govorili kako su se Krnojelcu obraćali sa "upravniče" i govorili kako je to čovjek koji je bio najodgovorniji za njihovo stanje. Njemu su se obraćali sa molbama da se dozvole posjete, telefonski pozivi porodici, itd. Krnojelac je takođe bio nadležan za sigurnost objekta, davanje hrane zatvorenicima i njihova radna zaduženja.

Savo Todović je bio zamjenik upravnika od aprila 1992. do avgusta 1993. godine. Svjedoci govore da je on zaista bio zamjenik upravnika i da je bio drugi u liniji komandovanja poslije Krnojelca. On je takođe bio taj koji je izdavao radna zaduženja muslimanskim zatvorenicima. On je odabirao zatvorenike za radnu obavezu, razmjene, saslušavanja, zatvaranja u samicu i bio je nadležan za kažnjavanje zatvorenika.

Mitar Rašević je bio komandant stražara i prije i tokom rata do oktobra 1994. godine.

Ova fotografija pokazuje crtež jednog bivšeg zatvorenika koji je prikazan u sudu kao dokaz. To je crtež unutrašnjosti KP doma gdje je taj čovjek bio zatvoren zajedno sa ostalima. Zgrada br. 8, na lijevoj strani gdje je slovo A, označava ćelije gdje su držani Muslimani. U objektu označenom br. 2 su kancelarije stražara i prostorije gdje su vršena neka premlaćivanja (slika br. 12).

Svjedoci takođe govore o tome da su u zatvor dolazili i drugi ljudi u uniformama, vojnici Jugoslovenske narodne armije (JNA) iz Užica i iz Crne Gore. Oni su takođe učestvovali u hapšenju, prebacivanju i razmjeni zatvorenika, a radili su i kao stražari i učestvovali u saslušanju.

Zatvorenici su bili primorani na prisilni rad. Jedno od mjesta gdje su odvođeni na prinudni rad bilo je dobro Brioni. Radili su osim toga u metalurškoj radionici i u fabrici namještaja, a neki zatvorenici su odvođeni u rudnik Miljevina.

Po dolasku u zatvor, zatvorenike su pretraživali i oduzimana im je imovina. Stavljani su u ćelije i podvrgnuti saslušanju.

Pitali su ih da li su članovi Stranke demokratske akcije (SDA), da li posjeduju oružje i na kakvom su položaju bili prije rata. Nekima od njih su prijetili, prelaćivali ih i primoravali da potpišu izjave ili pruže informacije. Mnogi od njih poslije ispitivanja nisu bili u stanju da hodaju ili da govore.

Mnogi od njih poslije ispitivanja nisu bili u stanju da hodaju ili da govore.

Prelaćivanja i stavljanje u samicu često bi uslijedili nakon zahtjeva za dodatnom hranom, toplom vodom, pokušaja komuniciranja s drugim zatvorenicima ili stražarima, a ponekad se to dešavalo i zbog sitnih prekršaja ili bez ikakvog očiglednog razloga.

Ovo su fotografije samica. Ponekad bi u jednoj samici držano po 18 zatvorenika (slike br. 13 i 14).

Između aprila i jula 1992. godine prelaćivanja zatvorenika su bila sistematska i česta. Stražari KP doma su po spiskovima birali zatvorenike koje bi odvodili u upravnu zgradu i u kancelarije, gdje su ih prelaćivali. Stražari, vojnici ili policajci izvan KP doma često su učestvovali u prelaćivanjima zatvorenika tokom ispitivanja.

Neke od zatvorenika su u upravnu zgradu odvodili stražari. Zatvorenici koji su se nalazili još uvijek u svojim ćelijama mogli su da čuju zvuke prelaćivanja, krike i jauke.

Ako pogledate zgradu br. 8, krilo A, s lijeve strane se nalazi ćelija br. 5. Zatvorenici su odatle mogli jasno vidjeti upravnu zgradu gdje su se odvijala prelaćivanja.

Čulo se kako stražari vrijeđaju i provociraju zatvorenike koje su tukli pendrecima i pesnicama. Drugi zatvorenici su mogli prepoznati glasove stražara i čuti krike i molbe zatvorenika da ih poštede. Neki zatvorenici su takođe bili prisutni tokom prelaćivanja.

Ove fotografije prikazuju pogled iz upravne zgrade na krilo sa ćelijama u kojima su se nalazili zatvorenici. Očigledno je da su s tog mjesta zatvorenici mogli jasno da vide kancelarije gdje su vršena prelaćivanja (slika br. 15).

Ova kancelarija je jedna od onih koje su korišćene za prelaćivanje zatvorenika. Mi smo snimili te fotografije da bismo dokazali sudu da svjedoci nisu lagali kada su nam rekli da su zaista mogli da vide prelaćivanja. Mi smo morali da pokažemo ove fotografije da potkrijepimo svjedočenja svjedoka o određenim činjenicama.

U vrijeme kada smo obavili uviđaj 1996. godine, zidovi kancelarija u kojima su vršena prelaćivanja bili su oguljeni i svaki dokaz koji bi upućivao na to da su se tu vršila prelaćivanja bio je uklonjen. Činilo se da su unutrašnji zidovi renovirani samo u tim kancelarijama.

Zatvorenici su nam objašnjavali da su mogli čuti pucnjeve i da se neki zatvorenici koje su prethodno odveli u upravnu zgradu nikad nisu vratili. Nakon prelaćivanja, mogli su

vidjeti stražare kako u upravnu zgradu unose ćebad, a zatim iznose nešto što je ličilo na leševe. Kada bi zatvorenici kasnije ulazili u te prostorije gdje su vršena premlaćivanja vidjeli bi okrvavljene predmete i krv po zidovima i podu. Na zidovima hodnika iza metalnih vrata upravne zgrade viđene su rupe od metaka.

Tokom 1992. i 1993. godine mnogi zatvorenici su odvođeni iz svojih ćelija na saslušanje i nikad se nisu vratili. Nestali su bez traga i pretpostavlja se da su ubijeni.

U septembru 1992. godine oko 30 zatvorenika, od kojih su mnogi bili gladni, javili su se kao dobrovoljci da beru šljive. Odvedeni su iz KP doma i nikad se nisu vratili. Mada, koliko sam shvatio, u jednom od mjesta gdje je vršena ekshumacija nađeni su leševi dvojice ili trojice iz te grupe koji su se javili da beru šljive.

Fotografije koje su trenutno na ekranu pokazuju: broj 1 je upravna zgrada sa kancelarijama gdje su vršena premlaćivanja, a broj 2 su prostorije u kojima su držani zatvorenici. Te fotografije su prikazane u sudnici kako bi se sudijama objasnilo šta su tačno zatvorenici mogli da vide (slika br. 16).

Ova fotografija pokazuje ekshumacije u okolini Foče, između 1996. i 2000. godine. Ovdje se prikazuje deset raznih lokacija gdje su vršene ekshumacije, počev od 1996. do 2000. godine.

A sada nekoliko činjenica.

Od kraja rata, oko 10.500 bosanskih Muslimana je nađeno u masovnim grobnicama u Bosni i Hercegovini, bosanskih Srba između 1.200 i 1.500, a Hrvata oko 500.

U opštini Foča nađeno je oko 430 leševa, od čega je 375 identifikovanih. Tih 375 identifikovani su kao bosanski Muslimani, dok je 55 i dalje neidentifikovano, mada se vjeruje da su to takođe bosanski Muslimani, na osnovu njihove odjeće, sela u kojem su pronađeni, a koja su bila naseljena većinskim muslimanskim stanovništvom, te dokaza koje su pružili svjedoci koji su preživeli pogubljenja.

Trenutno se na području Foče 730 osoba vodi kao nestalo (596 muškaraca, 133 žene i jedna beba stara tri dana). Većina njih je nestala između aprila i septembra 1992. godine.

Dvije stotine i šezdeset šest osoba koje se vode kao nestale u opštini Foča posljednji put su viđene u KP domu.

Dvije stotine i trideset muškaraca razmijenjeno je iz fočanskog KP doma. Međutim, taj broj uključuje i vojnike koji su zarobljeni između 1994. i 1995.

Hvala vam što ste pratili moje izlaganje s obzirom da pruža ne tako lijepu sliku događaja koji su se ovdje desili. Ja sam se fokusirao samo na dvije stvari - zločine počinjene nad muškarcima u KP domu Foča i seksualna napastvovanja i silovanja koja su se dešavala ženama i djevojkama koje su bile u drugim mjestima zatočavanja. Međutim, bilo je i drugih zločina, seksualnih napastvovanja, silovanja i ubistava, i to ne samo ovdje već u cijelom ovom kraju. Moja današnja prezentacija imala je za cilj da vam samo u kratkim crtama pruži prikaz naše istrage, da vam opiše neke od stvari koje smo radili, na koji način smo skupljali dokaze, šta smo uspjeli da prikupimo i kako je to predstavljeno sudu. Kasnije, moje kolege će vam u svojim prezentacijama objasniti šta se dalje dešavalo s tim materijalom koji smo skupili i kako je on postao dio optužbi protiv ljudi kojima se kasnije sudilo.

Slike

16

Slika br. 1
Buk Bijela, nekadašnja hidro-elektana koja je korištena kao zatočenički objekat za žene i djecu.

Slika br. 2
Gimnazija u Aladži u kojoj su držane žene i djeca i u kojoj su se dešavala seksualna zlostavljanja i silovanja.

Slike br. 3 i 4
Sportska dvorana "Partizan" u kojoj su držane žene i djeca i u kojoj su se dešavala silovanja.

Slika br. 5
Fotografija Foče na kojoj se vidi koliko je blizina sportska dvorana "Partizan" (br. 1), zgradi SUP-a (br. 2) i zgradi opštine (br. 3).

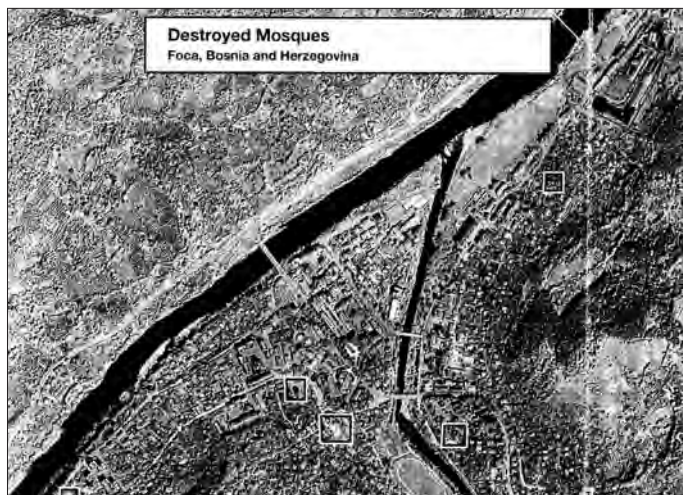
Slika br. 6
Hotel "Zelengora" u koji su dovodene žene i djevojke kako bi bile seksualno zlostavljane.

Slika br. 7
Kuća u ulici Osmana Dikića br. 16 u koju su Dragoljub Kunarac i vojnici pod njegovom komandom doveli žene i silovali ih.

Slika br. 8
Karamanova kuća izvan Foče u kojoj su držane i silovane žene i djevojke.

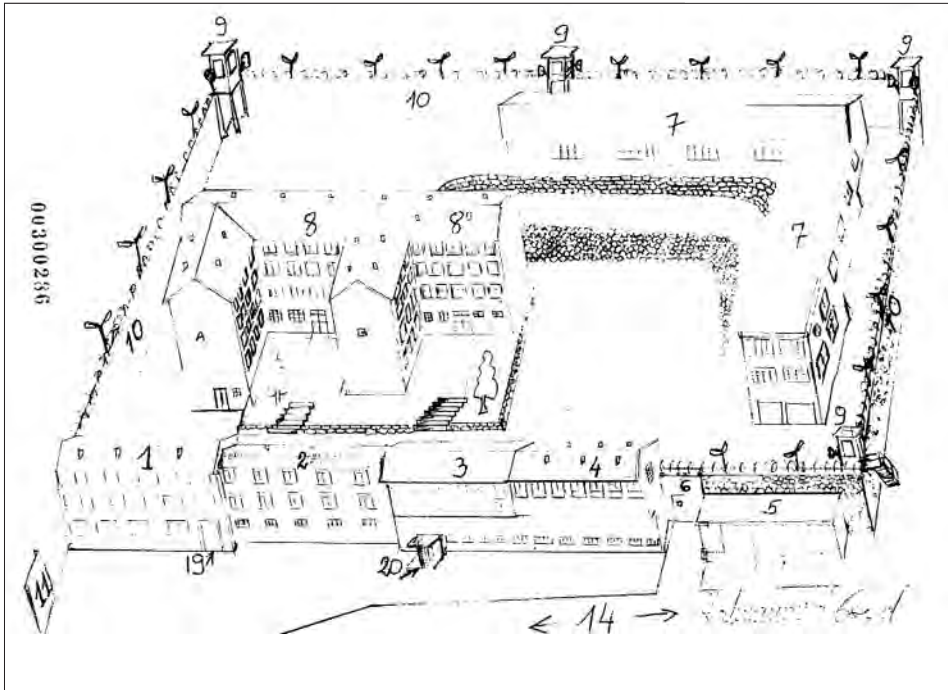
Slika br. 9
Fotografija snimljena iz vazduha na kojoj se vide neke od uništenih džamija u Foči.

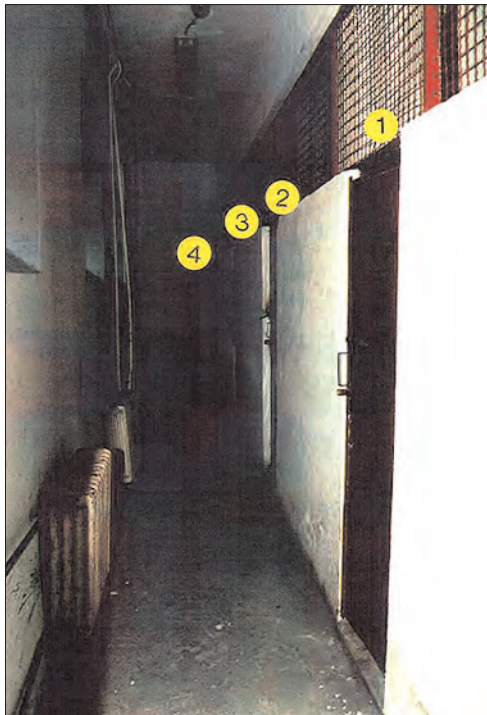
Slika br. 10
Aladža džamija (unutrašnjost) prije nego što je srušena.

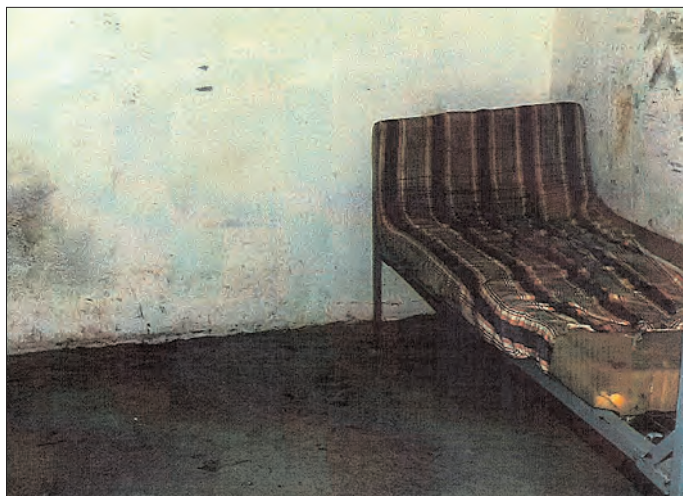
Slika br. 11
Nakon razaranja Aladža džamije, mjesto na kojem se ona nalazila u potpunosti je očišćeno.

Slika br. 12
Crtež KP doma, glavnog zatočeničkog centra za muškarce Muslimane i druge nesrbe, koju je načinio jedan od zatočenika.

Slika br. 13
Samica u KP domu.

Slika br. 14
Samica u KP domu.
U jednoj samici je držano
i po 18 zatočenika.

Slika br. 15
Pogled iz upravne zgrade KP
doma na susjednu zgradu
u kojoj su držani zatočenici.

Slika br. 16
Upravna zgrada KP doma
(br. 1) preko puta zgrada
u kojima su držani
zatočenici (br. 2).

Druga sesija Optužnice

Hildegard Uertz-Retzlaff, glavni zastupnik optužbe, Tužilaštvo, MKSJ:

Dobar dan dame i gospodo. Ja sam počela raditi u Tužilaštvu u Haagu 1. maja 1995. godine i čim sam stigla dodijeljena mi je istraga u predmetima koji se tiču zločina počinjenih u Foči. Ja sam radila na tim predmetima sve do prvostepene presude, a zatim sam pomagala u žalbenom postupku. Od ljeta 1996. godine nadalje, tokom istrage i suđenja, nekoliko puta sam posjećivala Foču kako bih vidjela mjesta zločina i razgovarala sa svim svjedocima koji su svjedočili u ova dva predmeta koji se tiču zločina počinjenih u Foči.

Dopustite mi da kažem zašto su te dvije Optužnice bile bitne za cjelokupnu strategiju Tužilaštva.

Kada sam počela raditi u Tužilaštvu, nekoliko istražiteljskih timova je radilo na nekoliko lokacija u Bosni i Hercegovini gdje su se dogodili ozbiljni zločini. U to vrijeme, cilj Tužilaštva je bio goniti i zloglasne počinioce, bez obzira na njihov rang, a istovremeno i one visokorangirane koji su jednako odgovorni za zločine do kojih je došlo.

Za gonjenje visokorangiranih počinitelja, bilo je bitno usredotočiti se na grupne događaje i na zločine koji su bili sistematski i rasprostranjeni, a u koje su bili uključeni više rangirani zvaničnici.

Događaji u Foči i okolnim opštinama Gacko i Kalinovik uključivali su i jedno i drugo. S jedne strane, imali ste rasprostranjene i sistematske zločine koji su nalikovali sličnim zločinima u drugim mjestima, kao što su Prijedor ili Brčko. Istovremeno, postojala je umiješanost lokalnih zvaničnika, naročito ljudi iz policije i vojske, pa čak i članova vlade na razini Republike Srpske (RS).

Događaji u Foči su se isto tako mogli usko povezati sa širom slikom događaja u Bosni i Hercegovini i sa cjelokupnim ciljevima vodstva bosanskih Srba. Ovo je mapa koju nismo koristili u predmetima koji se tiču zločina počinjenih u Foči, ali je ona dokazni materijal koji smo koristili u predmetu protiv bivšeg jugoslovenskog predsjednika Slobodana Miloševića.

Ta mapa pokazuje područje takozvanih Srpskih autonomnih oblasti. Foča se nalazi upravo na sredini, kao dio SAO Hercegovine. Mapa pokazuje teritorije koje je vodstvo bosanskih Srba htjelo objediniti kako bi postali dijelom RS i u tome su uspjeli. Takođe možete vidjeti da ona povezuje srpske zemlje u Hrvatskoj, Bosni, kao i Srbiji i Crnoj Gori.

Foča je imala posebnu stratešku važnost za cjelokupni cilj ujedinjavanja srpskih zemalja, zbog toga što graniči sa Crnom Gorom. Ona se nalazi na raskrsnici puteva koji vode do Sarajeva, Pala i do mora. Dakle, nije nikakvo iznenađenje da događaji u Foči nisu ušli u samo ove dvije Optužnice i suđenja o kojima smo govorili jutros, već su ti događaji takođe imali važnost i u drugim Optužnicama - protiv Slobodana Miloševića, Momčila Krajišnika, Biljane Plavšić i Radovana Karadžića.

Kada pogledate dvije Optužnice: protiv Dragoljuba Kunarca i drugih, i protiv Milorada Krnojelca, vidjećete da zločini za koje su oni optuženi zapravo čine dva dijela jednog toka događaja. To su lice i naličje jednog te istog novčića. Istraživali smo šta se dogodilo u rasprostranjenoj kampanji progona koja se dogodila u Foči, s jedne strane šta se

dogodilo muškarcima Muslimanima, a s druge strane ženama Muslimankama. Takva kampanja obično se naziva “etničko čišćenje”. Znam da se mnogima od vas neće svidjeti taj izraz, ali moram vam reći da su u presudi Kunarcu, sudije upotrijebili još jedan jači izraz: govorili su o “progonu terorom”.

Zašto smo se usredsredili na zatvorenike, muškarce i žene, a ne na masovna ubistva?

Kao što sam rekla na početku, Tužilaštvo se na samom početku htjelo usredsrediti na krivično gonjenje zvaničnika višeg ranga, sve do samog vrha, koji su odgovorni za zločine. Fokusiranjem na događaje u zatočeničkim objektima postojala je veća vjerovatnoća da više rangirane počiniocce povežemo s tim događajima. Bila je veća vjerovatnoća da ćemo ove visokorangirane počiniocce povezati s rasprostranjenim zločinima, nego što bismo ih mogli povezati sa nekim izolovanim incidentima.

Kada pogledamo na seksualne napade koji su se dogodili u ovoj opštini, mi smo dobili dokaze o velikom broju seksualnih napada koji su se dogodili tokom zauzimanja sela, a

Tribunal se može baviti samo relativno malim postotkom zločina koji su počinjeni.

kasnije i u susjedstvima, koji su uključivali jednog počinitelja i jednu žrtvu. Nismo bili u mogućnosti, niti smo željeli, baviti se svim tim incidentima. Tribunal se može baviti samo relativno malim postotkom zločina koji su počinjeni. Na vlastima zemalja nasljednica bivše Jugoslavije, na lokalnoj policiji, sudijama i tužiocima, je da se bave preostalim krivičnim djelima.

U ovom kontekstu, želim pomenuti član 9, paragraf 1, Statuta Tribunala koji se bavi uporednom nadležnošću.

1. Međunarodni sud i nacionalni sudovi uporedo su nadležni da krivično gone osobe za teška kršenja međunarodnog humanitarnog prava počinjena na teritoriji bivše Jugoslavije od 1. januara 1991. godine.

To znači da se od lokalnih vlasti očekuje da i same provode istrage i gonjenja, dodatno uz one koje vodi Tribunal. Tribunal se nalazi u završnoj fazi svog rada. Očekuje se da će onim počiniocima koje Tribunal ne bude mogao krivično goniti biti suđeno ovdje u Foči i okolnim mjestima. Ovdje su tužioci, predstavnici organa gonjenja i sudije i nadam se da će oni u budućnosti obavljati taj posao.

Tokom posljednjih desetak godina bilo je nekoliko uspješnih krivičnih postupaka protiv ratnih zločinaca ovdje u Bosni i Hercegovini, ali je njih bilo vrlo malo i to su gotovo isključivo radile vlasti Federacije.

Nema manjka osumnjičenih, niti navoda i razumnih dokaza protiv njih. Ovo kažem jer je nakon 1996. godine, u skladu sa tzv. sporazumom “Pravila puta”¹, Tribunal sarađivao s vlastima Bosne i Hercegovine, na svim stranama, tako što je pregledao ogroman broj predmetnih spisa koji se odnose na više od 1.000 osumnjičenih. Tribunal je vratio te predmetne spise relevantnim vlastima i naznačio da bi na osnovu materijala sadržanih u tim spisima, lokalni sudovi trebali dalje provoditi postupke protiv više od 700 osoba. Nadamo se da će se to u budućnosti zaista i dogoditi.

¹ Prema projektu “Pravila puta”, koji je ustanovljen 1996. godine, Međunarodni sud je bio u obavezi da razmotri predmetne spise o navodnim počiniocima ratnih zločina koje su istražile vlasti Bosne i Hercegovine. Osoblje Međunarodnog suda je pregledalo ove predmetne spise i naznačilo da li postoji dovoljno dokaza da bi se izdao nalog za hapšenje.

Međutim, uz ove predmete po “Pravilima puta”, o kojima sam upravo govorila, postoji još jedna kategorija ratnih zločina za koju će te možda vrlo brzo čuti u Bosni i Hercegovini. Govorim o malom broju predmeta pred Tribunalom koji se odnose na počiniocima nižeg i srednjeg ranga koje Tribunal namjerava prenijeti u nadležnost Bosne i Hercegovine, naročito Suda BiH.

U tom pogledu i u odnosu na Foču, Tužilaštvo je 21. septembra 2004. godine podnijelo zahtjev da se predmet protiv Radovana Stankovića, kojeg je spominjao moj kolega i koji je sad pritvoren u Haagu, ustupi Sudu Bosne i Hercegovine.

Međutim, dozvolite mi da se vratim na strategiju Tužilaštva u odnosu na Foču. Od početka smo se koncentrisali na grupna silovanja koja su se odnosila na više žrtava i više počinilaca. Istraga je započela mnogo godina nakon što su se ti zločini desili, pa je bilo jasno da će se većina dokaza oslanjati na svjedočenja svjedoka. Grupni događaji su događaji gdje postoji nekoliko svjedoka koji mogu potvrditi ono što kažu drugi svjedoci i na taj način se može lako uočiti gdje su greške. Uz ostale stvari koje sam pomenula, ovo je bilo od velikog značaja za Tužilaštvo.

Kada je riječ o žrtvama muslimanskim muškarcima, koncentrisali smo se na glavni pritvorski objekat, KP dom, koji je postojao dvije i po godine.

Zašto u Optužnicu za silovanja nismo uključili ubistva iako smo znali da su ti silovatelji ujedno počinili i ubistva? Zašto u obje Optužnice nismo uključili masovna ubistva koja su se događala za vrijeme napada na sela ili neposredno poslije takvih napada?

Ono što je Tužilaštvo namjeravalo da učini je da stvori takve optužnice koje će se koncentrisati na koncizno kriminalno ponašanje određenih grupa počinilaca protiv određenih grupa muškaraca i određenih grupa žena. Željeli smo imati kratka i kompaktna suđenja, gdje možemo suditi istovremeno nekolicini počinilaca zajedno. Da smo tu uključili i pojedinačna ubistva i druge zločine koja su ti isti počinioци učinili nezavisno jedan od drugog i nezavisno o pritvorskim objektima, suđenja bi trajala puno duže i bila bi na neki način razvodnjena, pa bi se sistematska priroda njihovog ponašanja raspršila.

Međutim, neke od žrtava nisu bile zadovoljne takvom odlukom. Sjećam se da je jedna žrtva silovanja rekla kako je ubistvo njenog oca i maloljetnog brata, koje se dogodilo prije njenog silovanja, nešto što je puno gore od onoga što se dogodilo njoj. Zašto bih ja željela optužiti nekoga za silovanje, ali ne i za ubistvo njenog oca i brata? Ja to razumijem.

Sjećam se i jednog zatvorenika iz KP doma koji me je pitao zašto Dragoljuba Kunarca nismo optužili za ubistvo oca tog zatvorenika. On je bio vrlo razočaran tom našom odlukom. Ja i to razumijem i dijelim tu zabrinutost.

Mi smo mogli napisati puno optužnica protiv puno osoba. Međutim, imajući u vidu prioritete Tužilaštva, mi to jednostavno fizički nismo mogli učiniti. Nije moguće da Tribunal optuži sve počiniocima svih zločina nad svim žrtvama. Zato želim izraziti nadu da će se to dogoditi uskoro ovoj zemlji.

Međutim, ubistva, prisilno premještanje ili deportacija, uništavanje vjerskih objekata, muslimanske imovine i drugi oblici progoniteljskog ponašanja protiv uglavnom muslimanskog stanovništva Foče je nešto čime smo se ipak bavili u oba predmeta u vezi s Fočom, zato što su bili dio rasprostranjenog i sistematskog napada.

Ne zaboravimo i to da su mnogi zločini, naročito ubistva po selima, ušli u predmete

protiv Slobodana Miloševića, Momčila Krajišnika, Radovana Karadžića i drugih. Naprimjer, upravo ta dva slučaja ubistva za koja su se žrtve žalile da se ne nalaze u Optužnicama koji se odnose na zločine počinjene u Foči, navedena su u ovim drugim predmetima.

Ovdje vidite prvu stranicu Optužnice protiv Dragana Gagovića i drugih. Ona se odnosi na silovanja, a datum je 26. juni 1996. godine.

Zašto smo optužili ovih osam počinitelja?

Kada smo razgovarali sa svjedokinjama iz Foče i okolnih sela i opština, upravo su imena ovih osam počinitelja ta koja su se najčešće spominjala. Među njima su najviše rangirani policijski zvaničnik i sedam najzloglasnijih vojnika uključenih u silovanja. Neki od njih su imali određene vojne činove, npr. komandant odreda ili komandant bataljona. U ovom kontekstu nemojmo zaboraviti da se dvorana "Partizan" nalazi neposredno pored policijske stanice. Žene su išle tamo tražiti pomoć, ali su otjerane. Jedna od žrtava, dok su je odvodili iz njenog stana koji se nalazio blizu policijske stanice, uspjela je pobjeći od Dragoljuba Kunarca. Dotrčala je u policijsku stanicu tražiti pomoć, ali su je otjerali natrag u naručje napadača. Zbog toga se u ovoj Optužnici spominje i načelnik policije.

Druga Optužnica, od 17. juna 1997. godine, odnosi se na Milorada Krnojelca. Njom smo optužili samo troje ljudi koji su bili u upravi logora.

U odnosu na Optužnicu koja se odnosi na KP dom, u prvu verziju smo zapravo uključili i najzloglasnije stražare. Naš plan je, dakle, prvobitno bio da imamo osam optuženih u ovoj Optužnici. Bilo je ozbiljnih navoda protiv nekih naročito nasilnih stražara, kao što su Milenko Burilo, Dragomir Obrenović i Zoran Matović. Ti stražari i njihova umiješanost u premlaćivanja i ubistva u KP domu je nešto što je pomenuo skoro svaki zatvorenik koji je dao izjavu. Imena te trojice su često spominjana za vrijeme suđenja. Njihova imena su takođe pomenuta u Optužnici, ali oni nisu među optuženima.

Donesena je odluka da se ti stražari ne optuže zbog toga što je u ono vrijeme kada je uložena ta Optužnica postalo sasvim jasno da lokalne vlasti nisu spremne da izruče te optužene. Mi smo se plašili da ako optužimo sedam ili osam ljudi koji su bili u osoblju KP doma, da ćemo iznova morati imati jedno te isto suđenje, jer smo se bojali da će oni pristizati samo jedan po jedan. Tako se zapravo i dogodilo. Nakon što je Milorad Krnojelac osuđen, Mitar Rašević je stigao u Haag. I to bi se tako nastavljalo, a mi nismo željeli da svjedoci moraju dolaziti i svjedočiti sedam puta. Zato smo ograničili tu Optužnicu. Ja jedino mogu ponovo izraziti svoju nadu da će lokalne vlasti nešto poduzeti po tom pitanju.

U Optužnici, a i u presudi, spominje se saradnja optuženog Milorada Krnojelca sa vlasima izvan KP doma. Tokom suđenja svjedoci, a i sami optuženi, često su spominjali da su odluke o sudbini zatvorenika donosile vlasti izvan KP doma. Te vlasti nisu optužene, niti su imenovane u Optužnici ili za vrijeme suđenja. Ostali su skriveni pod terminom "vojna komanda".

Objasniti ću zašto je to tako. Svjedoci koji su bili zaključani u ćelijama u KP domu nisu nam mogli reći ko je bio u vojnoj komandi i ko je odlučivao o čemu. Oni su vidjeli samo one koji su lično s njima kontaktirali, tj. osoblje KP doma. Oni su imali informacije samo iz druge ruke o tome ko u stvari donosi odluke u vojnoj komandi. Oni koji su znali kako izgleda lanac komandovanja izvan zatvora nisu saradivali s Tribunalom. Zbog toga mi nismo imali dovoljno dokaza, bar ne 1997. godine, da u Optužnicu uključimo i pripadnike vojne komande. Zato ih nećete naći u ovoj Optužnici.

Zašto su iznesene baš ove optužbe protiv ovih optuženih?

Oni koji su pratili suđenje i poznaju Optužnicu, znaju da je naprimjer Dragoljub Kunarac optužen ne samo za silovanja i ubistva već i za porobljavanje žena i druge zločine. Optužnica je napisana tako jer moj je stav tada bio, a i danas je, da Tužilaštvo i Tribunal trebaju da pomognu u tumačenju termina koji se koriste u krivičnim optužbama u našem Statutu, kao i međunarodnim konvencijama i pravosuđima širom svijeta.

Pokazala sam vam prve stranice Prvobitne optužnice protiv Dragoljuba Kunarca i drugih i Milorada Krnojelca i drugih. Prošlo je mnogo godina prije nego što su ti optuženi konačno uhapšeni ili se predali 1998. i 1999. godine. Prema tome, Optužnice su se morale znatno izmijeniti iz nekoliko razloga:

- Kao prvo, da se u njima opišu odgovornosti onih koji su se našli u Haagu;
- Drugo, da se uključe dokazi koji su u međuvremenu otkriveni, i
- Na kraju, da se odraze promjene nastale u sudskoj praksi.

Međutim, dozvolite mi da objasnim jedan razlog zbog čega smo izmijenili Optužnicu protiv Kunarca, što je za mene lično bilo jako bolno. Pošto je prošlo dosta vremena između podizanja Optužnice i hapšenja, bilo je nekoliko svjedokinja koje više nisu željele da svjedoče. One su pokušavale da zaborave prošlost, nisu željele da govore, pa ni da razmišljaju o užasnim iskustvima kroz koja su prošle. Osim toga, jedna svjedokinja koja je bila od ključnog značaja za jednu seriju optužbi koji se odnose na Aladža džamiju, o čemu je govorio Peter Mitford-Burgess, bila je duševno i fizički u tako strašnom stanju da nije mogla da svjedoči, tako da smo mi bili primorani da te optužbe povučemo.

Osim toga, kada je stigao u Haag, Dragoljub Kunarac nam je dao jednu izjavu kojom je osporavao događaje u vezi sa silovanjima u kući u naselju Aladža i tvrdio da ima alibi za taj ključni dan, odnosno noć kada je uništena Aladža džamija. Zbog njegovog opisa događaja i odbrane alibijem bili smo prisiljeni da provedemo dodatnu istragu i razgovaramo s još više svjedoka. U toku te dodatne istrage, otkrili smo užase i strahote kroz koje je prošla jedna grupa mladih djevojaka iz Kalinovika i to smo uključili u novu verziju Optužnice.

Da vam ukratko pomenem jednu stvar koja me ugodno iznenadila u oba ova predmeta, a to je saradnja između timova optužbe i odbrane. Bez obzira na sva neslaganja o činjenicama i bez obzira na činjenicu da smo mogli razgovarati samo preko prevodioca, ta saradnja je uvijek bila dobra. Bilo je primjetno da dolazimo iz različitih pravnih sistema i da svako ima svoja pravna shvatanje sopstvene uloge. To nam je omogućilo da vrlo brzo idemo kroz suđenja od kojih je svako trajalo oko šest mjeseci.

Zašto vam ovo spominjem? Nadam se da ćete vi u Bosni i Hercegovini shvatiti ovo kao dobar primjer. Želim izraziti nadu da će u skoroj budućnosti početi domaće istrage i da će se oni koji budu uključeni u te istrage ponašati kao profesionalci i da će istraživati zločine bez obzira na etničku pripadnost počinilaca. Isto tako se nadam da će svjedoci i žrtve saradivati sa organima krivičnog gonjenja, iako možda ne pripadaju istoj etničkoj skupini.

Glavna strategija odbrane u oba predmeta bila je u suštini poricanje. U oba predmeta, i advokati odbrane i optuženi poricali su da je postojao sistematski i široko rasprostranjeni napad protiv muslimanskog stanovništva. Odbrana je tvrdila da su, naprotiv, Muslimani prijetili i napali srpsko stanovništvo. Po njima, Muslimani i Hrvati nisu bili žrtve u Foči, već naprotiv, samo Srbi.

Hoću da vam kažem jednu stvar vrlo glasno i jasno. Na svim stranama civili su stradali i bili žrtve. O tome nema nikakve sumnje. To možete lako vidjeti ako pratite suđenja u Haagu. Vidjećete da je Tužilaštvo podiglo optužnice protiv pripadnika svih naroda.

Suđenja u predmetima koji se odnose na zločine počinjene u Foči nisu vođena zbog toga da se utvrdi ko je počeo rat, ili ko je šta rekao i uradio u Foči prije sredine aprila 1992. godine. O tome svako može da ima svoje mišljenje.

Kada govorimo o široko rasprostranjenom i sistematskom napadu protiv muslimanskog i hrvatskog stanovništva u Foči, mi govorimo o događajima koji su se desili *nakon* preuzimanja vlasti od strane srpskih vojnih snaga i vlasti. Govorimo o kampanji progona poslije 17. aprila 1992. godine. Da su srpske vlasti imale kontrolu nad Fočom poslije 17. aprila 1992. godine, nikad nije bilo osporavano. Kako Tužilaštvo, tako i odbrana, slažu se s ovim datumom. U predmetima koji se odnose na zločine počinjene u Foči govori se samo o zločinima koji su počinjeni nad nesrbima *nakon* što su srpski organi preuzeli vlast.

U predmetima koji se odnose na zločine počinjene u Foči govori se samo o zločinima koji su počinjeni nad nesrbima nakon što su srpski organi preuzeli vlast.

imanja vlasti od strane srpskih vojnih snaga i vlasti. Govorimo o kampanji progona poslije 17. aprila 1992. godine. Da su srpske vlasti imale kontrolu nad Fočom poslije 17. aprila 1992. godine, nikad nije bilo osporavano. Kako Tužilaštvo, tako i odbrana, slažu se s ovim datumom. U predmetima koji se odnose na zločine počinjene u Foči govori se samo o zločinima koji su počinjeni nad nesrbima *nakon* što su srpski organi preuzeli vlast.

Tužilaštvo je predložilo dokaze svjedoka koji su opisali šta im se desilo tokom te kampanje progona - hapšenja, ubijanja, prebijanja, razaranja i diskriminacija.

Tokom unakrsnog ispitivanja svjedoka odbrane Tužilaštvo je pitalo te svjedoke šta se dešavalo u Foči tokom kampanje progona za koju mi znamo da se dešavala. Neki svjedoci odbrane su takođe potvrdili naše stajalište. Želim da vam prikažem video snimak svjedočenja jedne svjedokinje odbrane, ali prije nego što to učinim, hoću da vam kažem tri stvari.

Ova svjedokinja nema ime, već je poznata kao svjedokinja A. Njoj je bio potreban pseudonim zbog toga što je bila u strahu da će je poslije svjedočenja nazvati izdajicom. Međutim, želim reći da oni koji dolaze u Haag da svjedoče, oni samo rade ono što im je dužnost, a dužnost im je da pomognu da se utvrdi istina. Niko ko svjedoči i niko ko govori istinu nije izdajica. Naprotiv, to su hrabre osobe i šteta je što smo primorani da ih štitimo.

Kada govorimo o zaštiti svjedoka, na video snimku će te vidjeti da svjedokinja ima pseudonim, tako da ne možete znati njeno ime. Ne možete vidjeti ni njen lik, jer je sakriven, kao ni njen pravi glas, jer je i on izmijenjen.

Prvi video snimak je snimak svjedočenja svjedokinje A, svjedokinje odbrane u predmetu *Krnojelac*.

(transkript sa suđenja)

Naziv i broj predmeta: *Krnojelac* (IT-97-25)
Svjedok: Svjedokinja A
Datum: 7. maj 2000.

Tužilac Uertz-Retzlaff: Vi ste pomenuli prijatelja koji više nije živio u gradu A. Zašto on više nije živio u gradu A?

Svjedok: Zašto nije živio? Zato što je taj čovjek po nacionalnosti Musliman. Otišao je i kao mnogi drugi Muslimani iz grada A, kao i mnogi drugi Srbi iz grada B.

Tužilac: Rekli ste da Vam je otac ubijen, da su ga ubili srpski vojnici. Zašto je bio ubijen?

Svjedok: Zašto je bio ubijen? Vjerovatno zato što je bio Musliman.

Tužilac: Časni sude, nemam više pitanja.

Hildegard Uertz-Retzlaff:

Što se tiče optužnice za silovanje, stav svih optuženih u suštini je bio da uopšte nije bilo silovanja, a ako je i bilo, da ih oni nisu počinili.

Dragoljub Kunarac je bio jedini koji je dao izjavu nakon što se predao. Kunarac je prvi koji se zapravo izjasnio krivim za silovanje u kući kod Aladže. Međutim, kad smo obavili razgovor s njim da saznamo detaljnije zbog čega se izjašnjava krivim, on je porekao silovanje djevojke DB, za šta je bio optužen. U suštini, rekao je da se osjeća moralno krivim za grupno silovanje svjedokinje 75 od strane njegovih vojnika. To silovanje se desilo na tom istom mjestu, u isto vrijeme, ali on je rekao da u to vrijeme on to nije znao.

Dragoljub Kunarac je tvrdio da je odveo dvije svjedokinje, dvije žrtve, u kuću kod Aladže da bi se raspitao o nekim tvrdnjama da je djevojke navodno silovao neko ko se predstavlja kao on. Tvrdio je da je razdvojio djevojke u kući kako bi s jednom od njih mogao iscrpnije razgovarati. Rekao je da nije znao da je druga djevojka u isto vrijeme grupno silovana.

Ovo je video snimak svjedočenja Dragoljuba Kunarca 6. jula 2000. godine.

(transkript sa suđenja)

Naziv i broj predmeta:	<i>Kunarac i drugi (IT-96-23)</i>
Optuženi:	Dragoljub Kunarac
Datum:	6. juli 2000.

Branilac Prodanović: Molim Vas, da se ne ponavljamo. Postaviću Vam pitanje: Da li je došlo do kakvog kontakta tu između Vas?

Optuženi: Pa, poslije razgovora koji je trajao možda sat i po do dva, u jednom momentu, poslije mog upornog insistiranja da kaže imena tih ljudi ili da mi kaže bilo koje ljude i ako nisu ti iz te kuće, već neki drugi koji su izvodili, ona je tada počela da me moli da ne pitam. I ona je tada, kako je sjedila pored mene, pala mi na grudi, naslonila glavu i počela da me moli da je ne pitam ništa. Mene je takav njen gest iznenadio. Da, jesam pokušao da je ubijedim i umirim da nema razloga da se plaši. Tvrdio sam da joj se ništa neće desiti, da će biti zaštićena. Ona je u tom trenutku počela da me ljubi i moli da je ne pitam ništa. Ja sam ostao totalno zbunjen u tom trenutku. Nisam apsolutno shvatao njen postupak i pokušao sam i da odbijem to njeno ponašanje i da joj riječima kažem da moram da saznam ko su ti ljudi jer ne želim da se moje ime spominje u takvim kontekstima ili da novinarka piše eventualno takve reportaže sa kojima ja nemam bilo kakve veze. Ona je tada počela i da me ljubi u usta, da me ljubi po tijelu, otkopčava i ja sam ostao totalno zbunjen. Kada sam i htio nešto da progovorim ona bi mi stavila ruku na usta ili bi me počela da ljubi u usta. Nije mi dozvoljavala da govorim bilo šta. Ja sam poslije toga prihvatio to njeno ponašanje i imali smo puni seksualni, vaginalni odnos, mada ja ni u jednom trenutku nisam uradio bilo šta da bih joj dao bilo kakav povod za to, niti sam je, da kažem, grubo odbio. Prihvatio sam njeno ponašanje.

Sudija Mumba: Da li je to Vaš stav, optuženi, da je Vas DB zavela?

Optuženi: Ja u svakom slučaju u tom trenutku kada se to dešavalo ja nijednoga momenta nisam bilo kakvog povoda svjedokinji dao da želim sa njom da imam seksualni odnos. Nisam rekao da to želim. U tom momentu, ja sam imao seksualni odnos sa njom protiv svoje volje, mislim bez želje za seksom. Ali, što ću dalje da objasnim, ona je uradila to potpuno svjesno iz drugih razloga koje ja u tom momentu nisam znao.

Sudija: To je dovoljno. Pitanje, molim Vas.

Hildegard Uertz-Retzlaff:

Kunarac zapravo ovdje pokušava da nam kaže da je žrtva silovala njega. Svjedokinje koje su bile silovane tu veče ispričale su sasvim drugu priču. Opisale su kako su ih silovali te noći i poslije toga odveli u Miljevinu. Zajedno sa još dvije djevojke predate su Peri Elezu i odvedene u Karamanovu kuću.

Imamo još jedan sličan primjer sa suđenja Dragoljubu Kunarcu. On je optužen za silovanje svjedokinje 87, mlade djevojke od 17 godina, u Karamanovoj kući. On je ponovo potvrdio da je tu djevojku zaista sreo u kući, ali je opet tvrdio da je nije silovao, već je samo želio da joj pomogne. Hoću da čujete ovo svojim ušima.

(transkript sa suđenja)

Naziv i broj predmeta:	<i>Kunarac i drugi (IT-96-23)</i>
Optuženi:	Dragoljub Kunarac
Datum:	11. juli 2000.

Tužilac Uertz-Retzlaff: U Karamanovoj kući, vojnici su Vam rekli da izaberete djevojku koju hoćete da iskoristite. Je li tako?

Optuženi: Ne, niko meni nije rekao. Ja sam tada vidio jedino DB i svjedokinju 87. I kada sam tu vidio DB, ja sam tek tada shvatio da ona nije otišla sa ostalim i da je ostala tu. Želio sam razgovarati sa njom, međutim prisustvo drugih ljudi tu, a tu su bili i ljudi koji su bili u momentu Gaginom ranjavanja pored DP3, koji su ranili Gagu i sa kojima je došlo do sukoba. Ja sam pokušao da iskoristim trenutak da razgovaram s njima i sa DB. Međutim, DB je u tom trenutku kuvala kafu tu i bila je zauzeta oko tih poslova. Ja tada jesam pošao vani i poveo sam svjedokinju, dao sam znak svjedokinji 87 da pođe sa mnom. Ona je pošla sa mnom. I kako je pošla sa mnom, ona je pravo pošla uz stepenice. Ja sam imao namjeru da sa njom izađem ispred. Ona je pošla uz stepenice na sprat. Ja sam pošao gore za njom. Ušli smo u prvu sobu lijevo i tada ja jesam s njom pokušao razgovarati. Ja jesam pitao otkuda ona tu. Ona kaže da su je doveli tu. Ona je inače bila sva izgubljena i, kao što sam rekao u prvom intervjuu, djelovala je kao biljka. Na pitanja apsolutno nije odgovarala. Bila je, kažem, totalno bezvoljna. Ona mi jeste rekla da se tu izivljavaju nad njom, da sa njom radi ko šta hoće i u jednom trenutku jeste rekla da nije očekivala da sam je doveo da pričam sa njom, već da radim šta i oni sa njom. Ja tada, kažem Vam, prvi put sam saznao da su tu. Ona je legla na krevet, ja sam sjeo pored, pokušao sam razgovarati sa njom. Ja jesam tada rekao da raskopča par dugmadi - imala je neku košulju na sebi. Grudi joj nisu ostale otkrivene jer sam se bojao da u tom trenutku dođe neko od ovih ljudi prisutnih i bojao sam se da ne dođe ponovo do nekog incidenta jer pojedinosti o Gaginom ranjavanju ja nikad nisam saznao, ali sam tada kada sam vidio tu DB

ikada sam vidio 87 pomislio da je Gaga poginuo zbog samih njih. Jer kad sam razgovarao s njim poslije toga, 13. ili 14., poslije njegovog ranjavanja, on me je samo molio da se ne mijesam, da ne gubim glavu, da pazim šta radim. Nije mi rekao zašto je ranjen. Rekao je, "Ja sam kriv, pogriješio sam. Molim te misli na onu djecu". Tako sam ja proveo u toj sobi pet, možda deset minuta maksimalno, sa svjedokinjom 87. Apsolutno sa njom nisam imao ništa fizički. Nisam je ni dohvatio rukom. Jesam pokušao, rekao sam, razgovarati sa njom, ali ona apsolutno nije bila sposobna ni za kakav razgovor. Vratio sam se nazad i tada sam izašao i sjeo na terasu. U toj kući, u toj drugoj velikoj sobi, izlazna vrata na terasu koja su sa donje strane kuće. Ja sam zamolio da mi iznese kafu na terasu da bi pokušao sa njom da razgovaram jer pred svim tim ljudima koji su bili tu apsolutno nisam mogao razgovarati, jer sam se bojao da ne prođem i ja kao Gaga.

Tužilac: Gospodine Kunarac, dozvolite da citiram iz Vaše prethodne izjave, dokazni predmet 71, str. 13: "Neko je rekao 'Odaberi bilo koju, iskoristi je'". To je ono što ste Vi rekli. To je način na koji su žene u Karamanovoj kući zlostavljane. Je li tako? "Odaberi i iskoristi".

Optuženi: Kada smo ušli u tu kuću, ja sam rek'o nas je bilo desetak. Ti ljudi se jesu tu ponašali komotno i tu je bilo šale, bilo je svega. Ali, u tom trenutku neko od njih jeste rekao da može da radi ko god šta hoće, ne samo ja nego i bilo koji drugi, ako hoće da odabere bilo koju i da je odvede i iskoristi, u tom kontekstu.

Tužilac: Gospodine Kunarac, i Vi ste shvatili kada je neko rekao "Odaberi bilo koju, iskoristi je", Vi ste shvatili da je to bio poziv na silovanje. Je li tako?

Optuženi: Da, u svakom slučaju. I shvatio sam da su oni te djevojke tu držali i sam razgovor s djevojkama mi je potvrdio da im se to dešava.

Hildegard Uertz-Retzlaff:

Ovdje ste čuli direktno iz Kunarčevih usta da je ono što su nam svjedokinje pričale tačno. On je samo poricao da je on u tome učestvovao. Međutim, bilo je puno svjedokinja koje su ispričale tačno šta im je on uradio, koje su ispričale ne samo da im nije pomogao kad su odvedene u Karamanovu kuću, već da je i on dolazio i birao djevojke.

Želim takođe da vam prikažem svjedočenje svjedokinje 87 koja govori o tome šta joj je Kunarac uradio.

(transkript sa suđenja)

Naziv i broj predmeta:	<i>Kunarac i drugi</i> (IT-96-23)
Svjedok:	Svjedokinja 87
Datum:	4. april 2000.

Svjedok: Jedan od njih bio je Radovan Stanković, zvani Rašo. Drugi je bio Nedo Samardžić, mislim, a treći je bio Nikola. Mislim da se prezivao Brčić, mada nisam sigurna.

Tužilac Kuo: Da li su i drugi vojnici dolazili u tu kuću?

Svjedok: Da.

Tužilac: I šta bi vojnici radili kad bi došli u tu kuću?

Svjedok: Obično bi izabrali jednu od djevojaka i odveli je na drugi sprat.

Tužilac: Koliko dugo su Vas držali u Karamanovoj kući?

Svjedok: Ne sjećam se tačno. Mjesec i po, možda dva mjeseca, mada nisam sasvim sigurna.

Tužilac: Šta Vam se dešavalo tokom tog vremena koje ste proveli tamo?

Mene, kao i sve ostale djevojke u Karamanovoj kući, silovali su srpski vojnici.

Svjedok: Mene, kao i sve ostale djevojke u Karamanovoj kući, silovali su srpski vojnici. Mislim da su poslije izvjesnog vremena dovedene još dvije djevojke ili možda tri. Ali, u svakom slučaju, sve su bile silovane, bilo svake noći ili svake druge noći. Često.

Tužilac: Da li može izbrojati koliko puta su Vas silovali u Karamanovoj kući?

Svjedok: Mislim da to nije moguće.

Tužilac: Da li je Žaga Kunarac ikada dolazio u Karamanovu kuću?

Svjedok: Sjećam se samo jedne prilike kad je bio tamo. Sjećam se da je bio ranjen ili povrijeđen i da je imao gips na jednom dijelu tijela. Nešto mu je bilo negdje uvezano, iako se ne sjećam dobro. Sjećam se te jedne prilike, a kad je riječ o drugim prilikama, da li je dolazio ili nije, ne mogu reći.

Tužilac: I šta je uradio taj put kad je došao, taj put kojeg se Vi sjećate?

Svjedok: Ne sjećam se tačno zašto je došao i šta je tačno radio u toj kući. Sve čega se sjećam je da me je odveo u jednu sobu na spratu i da me je tamo silovao.

Tužilac: Ima li nešto posebno u vezi s tim incidentom što Vam se zadržalo u sjećanju?

Svjedok: Pa, mislim, razmišljala sam, pitala sam se kako osoba koja je ranjena ili povrijeđena može tako nešto uraditi.

Tužilac: Da li biste danas mogli prepoznati Žagu Kunarca?

Svjedok: Možda.

Tužilac: Pogledajte, molim Vas, uokolo po sudnici i recite nam da li ga vidite.

Svjedok: Da.

Tužilac: Reci te nam, molim Vas, gdje sjedi i opišite kako je odjeven.

Svjedok: Sjedi na lijevoj strani, i drugi je čovjek tamo. Mislim da ima tamnoplavi sako, bijelu košulju. Ima kravatu s nečim crvenkastim na njoj, nešto tako.

Tužilac: Molim da u zapisnik uđe da je svjedokinja identifikovala optuženog Dragoljuba Kunarca.

Sudija Mumba: Da.

Tužilac: Tokom tog vremena kojeg su Vas držali u Karamanovoj kući, da li je tamo bilo i drugih djevojaka i, ako jeste, recite nam njihova imena, odnosno inicijale na papiru koji stoji pred Vama.

Svjedok: Da, tamo je bilo i drugih djevojaka. Poznavala sam ove koje su dovedene zajedno sa mnom - broj 75, DB i 190, iako je 190 ubrzo vraćena iz kuće. Kasnije, nakon nekog vremena, dovedene su druge - odnosno AB, AS i još jedna čije ime ne vidim ovdje. Da. I broj 132 i još jedna djevojka čije ime ne vidim na spisku.

Tužilac: Uz pomoć sudskog poslužitelja, zamolila bih da se svjedokinji da prazan list papira koji možemo označiti kao dokazni predmet 194. Zamolila bih svjedok-inju da napiše ime djevojke čije ime ne vidi na dokaznom predmetu ispred sebe.

Sekretar: Ovaj list papira bit će zaveden pod brojem 194 i čuvat će se pod pečatom.

Tužilac: Pomenuli ste djevojku s oznakom AB. Da li znate koliko joj je bilo godina u to vrijeme?

Svjedok: Ne znam koliko je tačno imala godina, ali mislim da joj je bilo 12 ili 13.

Hildegard Uertz-Retzlaff:

Sada ću vam pustiti još jedan snimak svjedočenja svjedokinje 87.

(transkript sa suđenja)

Naziv i broj predmeta:	<i>Kunarac i drugi (IT-96-23)</i>
Svjedok:	Svjedokinja 87
Datum:	23. oktobar 2000.

Tužilac Kuo: Jeste li se ikada ponašali kao da ste Kovačeva djevojka?

Svjedok: Ne.

Tužilac: Jeste li ikada ikome rekli da Vas je on spasio?

Svjedok: Ne.

Tužilac: Jeste li ikada Kovaču poslali razglednicu da mu se zahvalite?

Svjedok: Ne.

Tužilac: I moje posljednje pitanje za Vas je sljedeće: Jeste li ikada bili zaljubljeni u Kovača?

Svjedok: Ne.

(...)

Svjedok: Kada je riječ o zlostavljanju, nije bilo mnogo ljudi koji su to radili, koji su me zlostavljali i maltretirali. Jedan od njih je bio Kovač u to vrijeme, u tim

ranim danima, i zatim dugo vremena poslije toga. I onda, takođe, Kostić. Pored ove dvojice nije bio niko drugi.

Tužilac: Kako možete da kažete da ste bili u istoj situaciji u stanu gdje su bila samo njih dvojica i u školskom centru "Partizan" i u Karamanovoj kući gdje ih je bilo puno više, gdje su uslovi za život bili mnogo teži i mnogo opasniji?

Svjedok: Isto. To je bila ista situacija jer silovanje je nešto što čini jednakim "Partizan", Karamanovu kuću i taj stan. Tako ja gledam na te tri situacije. Za mene, one su iste. A ako hoćete da kažem da je na izvjestan način situacija u Klanfinom stanu bila bolja, pa, na neki način, to može biti tako jer postoji razlika u tome kad vas siluje jedna ili dvije osobe ili kada vas siluje 20 ili ko zna koliko.

Hildegard Uertz-Retzlaff:

Moja kolegica Christina Moeller će vam kasnije o ovome govoriti podrobnije.

Zoran Vuković takođe nije svjedočio. U nešto kasnijoj fazi postupka, njegova odbrana je iznijela jednu nevjerovatnu priču. Tvrdio je da se u njegovom slučaju radi o zamjeni identiteta. Tvrdio je da je zbog jedne povrede u to vrijeme bio impotentan i da nije bio u stanju silovati bilo koju od žrtava.

U vezi tvrdnje o impotenciji, svjedočili su vještaci ljekari, međutim ti dokazi nisu bili takvi da bi se moglo bez sumnje to utvrditi. Što se tiče ovog optuženog, najvažnija stvar je bila identifikacija. Kao što je Peter Mitford-Burgess već rekao, to je bilo teško s obzirom da je u tom kraju bilo 11 osoba s imenom Zoran Vuković.

Tužilaštvo je dalo težinu identifikaciji u sudnici, pogotovo s obzirom na činjenicu da su tamo bila trojica optuženih. Mi smo zato zamolili svaku svjedokinju pojedinačno da sudijama pokaže počinioaca. Kao što ste imali priliku vidjeti, svjedokinja 87 je to i učinila. Za Tužilaštvo je to bio presudan trenutak, a isto tako i za svjedokinje/žrtve. Neke od svjedokinja, prije nego što su ušle u sudnicu, izrazile su strah da pogledaju počinioce. Nekima je to bilo nelagodno, a neke su se bojale da neće imati dovoljno snage da se suoče s njima. Međutim, sve su ih one pogledale i sve su to učinile s dostojanstvom i hrabrošću. Moje kolege i ja smo bili veoma impresionirani time.

Želim vam pokazati izjavu svjedokinje 50, koja se tiče upravo identifikacije.

(transkript sa suđenja)

Naziv i broj predmeta:	<i>Kunarac i drugi (IT-96-23)</i>
Svjedok:	Svjedokinja 50
Datum:	29. mart 2000.

Tužilac Kuo: Kada ste stigli u Buk Bijelu, kuda su Vas odveli?

Svjedok: Odveli su nas u jednu od prostorija u ovim barakama.

Tužilac: Da li su Vas u jednom trenutku odvojili i izveli iz te sobe?

Svjedok: Da.

Tužilac: Ko Vas je izveo?

Svjedok: Treba li da kažem ime?

Tužilac: Ako znate ime, kažite molim Vas.

Svjedok: Izveo me je čovjek po imenu Zoran Vuković.

Tužilac: Da li ste poznavali tog čovjeka prije rata?

Svjedok: Možda sam ga vidjela prije rata. Lice mi je bilo poznato. Da li sam ga poznavala od ranije, stvarno ne znam.

Tužilac: Da li ste prije rata znali njegovo ime?

Svjedok: Ne sjećam se.

Tužilac: Da li ste čuli njegovo ime tokom rata?

Svjedok: Nekoliko puta, da.

Tužilac: Da li ste znali njegovo ime onda kad Vas je izveo na Buk Bijeloj?

Svjedok: Ne sjećam se.

(...)

Tužilac: Da li se sjećate prvi put kad su Vas izveli iz “Partizana”?

Svjedok: Da.

Tužilac: Da li se sjećate kad je to bilo?

Svjedok: Možda dan ili dva kasnije nakon našeg dolaska u “Partizan”.

Tužilac: Da li se sjećate ko Vas je izveo?

Svjedok: Da.

Tužilac: Ko je to bio?

Svjedok: To je bilo ono o čemu sam maloprije govorila. Kada sam bila u WC-u, dva vojnika koja nisam poznavala su došli, a među njima je bio ponovo i Zoran Vuković.

Tužilac: Kad kažete ponovo, da li mislite reći da je to bila ista osoba koja Vas je silovala na Buk Bijeloj?

Svjedok: Da.

Tužilac: Da li se sjećate da li je on tada bio naoružan?

Svjedok: Da, bio je.

Tužilac: Gdje Vas je odveo?

Svjedok: Odveo me je u jedan stan. Pretpostavljam da je bio napušten jer nisam nikoga tamo vidjela. Kada me je odveo u taj stan, odveo me je u jednu od soba koja je bila na lijevoj strani hodnika. Tamo je bio veliki krevet. Ne sjećam se tačno da li je tamo bio ormar ili šta je bilo tamo, ali to je bila spavaća soba. I onda se to ponovo desilo. Ponovo sam silovana.

Tužilac: Da li Vam je Zoran Vuković nešto rekao?

Svjedok: Pa da, uvijek su govorili stvari. Ali, jednom kada je završio ono što je naumio, mislim kad me je silovao, kad je završio silovanje, sjeo je i zapalio cig-

... kad je završio silovanje, sjeo je i zapalio cigaretu i rekao da bi možda mogao da mi uradi više, mnogo više, ali ja sam istih godina kao njegova kćerka, pa u ovom trenutku neće uraditi ništa više.

aretu i rekao da bi možda mogao da mi uradi više, mnogo više, ali ja sam istih godina kao njegova kćerka, pa u ovom trenutku neće uraditi ništa više.

Tužilac: Da li biste bili u stanju prepoznati Zorana Vukovića danas?

Svjedok: Da, mogla bih.

Tužilac: Molila bih Vas da sada pogledate uokolo po sudnici, ne morate žuriti, i recite nam da li prepoznajete nekoga ovdje ko je Zoran Vuković, onaj čovjek kojeg ste opisali.

Svjedok: Ako gledam od vrata prema dole, prva osoba koja sjedi do stražara, tamne kose, je Zoran Vuković.

Tužilac: Recite nam da bi zapisnik bio jasniji, šta on nosi?

Svjedok: Nosí svjetloplavu košulju i tamnoplavo odijelo.

Tužilac: Časni sude, molim da u zapisnik uđe da je svjedokinja pokazala optuženog Zorana Vukovića.

Sudija Mumba: Da.

Hildegard Uertz-Retzlaff:

Sada ću samo kratko govoriti o Miloradu Krnojelcu, jer će moja kolegica iznijeti mnogo više činjenica o tome nešto kasnije.

Što se tiče Krnojelca, identifikacija nije predstavljala problem. Njegova odbrana je, uprkos zvaničnim dokumentima koje smo primili od vlasti RS, tvrdila da on nije bio upravnik cijelog KP doma, već osoba zadužena samo za ekonomiju i tzv. civilini dio KP doma u kojem su kaznu služili osuđeni srpski zatvorenici. Tvrdio je da nije imao ništa sa tzv. vojnim dijelom u kojem su bili zatočeni Muslimani i drugi nesrbi. Tvrdio je da nije imao ovlaštenja nad zatvorskim osobljem, naročito ne nad čuvarima koji su se bavili nesrpskim zatvorenici. Govorio je da nije imao ništa sa nesrbima i da nije znao ništa o lošim uslovima u kojima su živjeli, a naročito ne o premlaćivanjima, ubistvima i nestancima.

Prema tvrdnjama Krnojelca, komandanti straže Mitar Rašević i Savo Todović nisu odgovarali njemu već vojnoj komandi van KP doma.

Krnojelčeve tvrdnje o tome da nije imao nikakva saznanja o onome što se dešavalo primorale su Tužilaštvo da dokaže svaki pojedini incident premlaćivanja, maltretiranja, ubistva i nestanka. Zbog toga smo trebali 50 svjedoka Tužilaštva koji su svjedočili i od kojih su većina bili bivši zatvorenici. Bilo je jako bolno slušati stravične detalje njihovog zatočenja, bol i strah koji su prerpjeli. Mogli smo vidjeti i osjetiti da su mnogi od njih i dalje patili od posljedica tog zatvaranja deset godina ranije.

Osim toga, Tužilaštvo je moralo da utvrdi tačnu ulogu koju je Krnojelac imao i njegovu blizinu incidentima. Tužilaštvo je takođe moralo dokazati da je on bio upravnik cijelog zatvora i cijelog osoblja zatvora, a da je podjela na civilni i vojni dio, nad kojim on nije imao uticaja, bila izmišljotina. U pogledu maltretiranja zatvorenika, podsjećam vas koliko je Krnojelac bio blizu mjesta zlostavljanja. Na ovom crtežu, ako pogledate donji dio slike, na lijevoj strani, vidite da su dva mjesta označena kao zgrada 1 i zgrada 2, kao i glavni ulaz označen brojem 19. Zlostavljanje zatvorenika dešavalo se u prostorijama u prizemlju u obje zgrade 1 i 2. Te prostorije su gledale na zatvorsko dvorište, a ne na vanjski dio gdje se nalazio put.

Krnojelac je imao kancelarije u zgradi br. 2, na gornjem spratu. Kada gledate od ulaza, prvi prozori s desne strane na vrhu su prozori kancelarije u kojoj je Krnojelac sjedio i radio. Njegovi prozori gledaju na dvorište. Ne samo da je mogao da čuje, nego je i čuo šta se dešava. Upravo to je moralo da dokaže Tužilaštvo i sudije su prihvatile naše dokaze. Krnojelac je bio u stanju da svaki dan vidi kako zatvorenici idu u kantu. Čak ih je mogao i sam da vidi kad je išao u kantu. Mogao je da vidi kako malo hrane dobijaju i kako brzo slabe. Krnojelac je mogao da vidi šta se dešava u dvorištu kada su stražari ili vojnici izvan KP doma prebijali zatvorenike. Mogao je da vidi krvave mrlje na zidovima. Ipak, tvrdio je da se sa zatvorenicama u zatvoru dobro postupalo.

Što se tiče toga šta je Krnojelac znao i koliko je kontrole imao, Tužilaštvo je moralo da pozove svjedoke koji su imali direktan kontakt s njim i koji su mogli da pruže detalje o unutrašnjoj strukturi KP doma. Imali smo nekoliko svjedoka koji su razgovarali s njim, ali ću vam pokazati svjedočenje samo jednog od njih - svjedoka 111.

(transkript sa suđenja)

Naziv i broj predmeta:	Krnojelac (IT-97-25)
Svjedok:	Svjedok 111
Datum:	27. novembar 2000.

Svjedok: ... sve je pravdao tom ratnom situacijom. Pomenio je da mu je i kuća izgorila i da je i on unesrećen.

Tužilac Uertz-Retzlaff: Da li ste Vi razgovarali sa njim o situaciji u KP domu i zašto ste Vi tamo? Da li ste ga nešto pitali? Da li je on nešto sam rekao?

Svjedok: Nisam ga pitao što se ja nalazim tu, nego sam ga pitao jako puno ljudi već ima u logoru - odnosno, nije dozvoljeno da se kaže logor, nego zatvor, i čitavo vrijeme smo upotrebljavali izraz zatvor, a ne logor - i da bi bilo dobro da se obezbijedi zdravstvena zaštita. I pomenuli smo da bi to bio kolega Čedomir Dragović, čovjek koji je ranije radio sa osuđenim licima u KP domu i poznaje način rada, kao što sam i ja prije to radio.

Tužilac: Poslije ovog razgovora, da li ste ponovo pokušali da dobijete prijem kod g. Krnojelca?

Svjedok: Da. To je bilo baš ovaj kritičan period juni-juli. Ja sam upućivao i usmene

i pismene molbe straži da me ponovo primi jer sam primijetio da slabim zbog ishrane, da vidim da li se može učiniti nešto za razmjenu i da se poprave uslovi ukupno u logoru. Pogotovo zato što je najavljivana neka razmjena zarobljenika iz Foče sa nekim zarobljenicima iz Sarajeva i tako, pa nas je ta vijest dosta obradovala. Mi smo živjeli u velikoj nadi da se taj trenutak desi što prije, pa sam u tom smislu htio razgovarati tada s njim. Međutim, nisam mogao doći do njega da me primi.

Tužilac: Ali, Vi ste rekli da ste ga vidjeli dva puta. Kad je bio taj drugi put?

Svjedok: Kad pominjem dva puta, to je onda onaj direktan, naš neposredan kontakt. A ja sam njega vidio puno puta kako se on kreće sa stražarima kroz krug dok je obavljao svoj posao upravnika, iz svoje sobe i iz drugih soba u kojima sam ja bio. A drugi neposredni kontakt je bio 10. jula 1993. godine.

Tužilac: Da li ste Vi podnijeli zahtjev da ga vidite taj drugi put?

Svjedok: Da, da i on je bio u pismenoj formi. Obavili smo i tada razgovor u istoj prostoriji.

Tužilac: Ko je prisustvovao tome, osim Vas i Krnojelca?

Svjedok: Pa, sada se ne mogu sjetiti da je zaista iko više bio prisutan.

Tužilac: A šta je g. Krnojelac imao tad na sebi?

Svjedok: Ne mogu se sjetiti sad. Mislim da je bila i dalje vojna uniforma, ona koju smo mi već navikli da vidimo u toj uniformi ljude na tim dužnostima. Moja pitanja su bila šta će sa mnom biti, ja sam bolestan. Jer već tih dana ja nisam mogao sići sa trećeg sprata da idem u menzu. Užasno me je bolila noga. Zato sam pitao da mi hrana bude donesena u ćeliju, jer nisam mogao sići niz stepenice i izaći tako brzo. Stražari su mi govorili da požurim, tako da uopšte ne bih stigao da pojedem ono što su davali. U to vrijeme, moja porcija hrane donošena mi je u ćeliju. Bio sam ozbiljno zabrinut za svoje stanje. To je bio glavni razlog što sam tražio još jedan sastanak s njim, jer je on bio odgovorna osoba.

Tužilac: I šta Vam je on rekao kad ste mu ispričali za svoje stanje?

Svjedok: Rekao je da to ne zavisi od njega stvarno, da on ne može uticati na moju razmjenu jer o tome odlučuje Viša komanda, tako mi je rekao, njegova Viša komanda. Onda mi je pomenuo nešto što me je jako iznenadilo i zabrinulo, kada je rekao da je nekoliko dana ranije bio na sastanku u Bijeljini sa svim upravnicima logora iz cijele Bosne i Hercegovine i da se na tom sastanku govorilo o opštim problemima u logorima. I rekao je da nažalost ne postoji samo ovaj logor, već da praktično svaka opština imala logor. Bio sam zapanjen tim saznanjem.

Hildegard Uertz-Retzlaff:

Konačno, Krnojelac je takođe tvrdio da su Muslimani zatvorenici bili ratni zarobljenici i da je zbog toga njihovo zatvaranje bilo zakonito. Tužilaštvo je zbog toga pozvalo svjedoke koji su bili stari ljudi, bolesni, invalidi, uhapšeni u svojim kućama, doktori iz bolnica koji nikako nisu mogli biti borci. Pozvali smo svjedoke koji su bili zatvoreni po dvije i po godine, a da protiv njih nikad nije iznesena nikakva krivična optužba. Ovo je kraj mog izlaganja. Kasnije ćemo diskutovati. A sada dajem riječ svojoj kolegici Christini Moeller.

Treća sesija Suđenja

Christina Moeller, bivši pravni savjetnik, Sudska vijeća, MKSJ:

Dobar dan. Kao što ste već čuli, ovo izlaganje će se ticati suđenja. Da se prvo predstavim ukratko. Od 2000. do 2003. godine radila sam kao pravni savjetnik u Pretresnom vijeću II, jednom od tri pretresna vijeća Tribunala. Zadatak pravnog savjetnika je da pomaže sudskom vijeću u vezi s administracijom i vođenjem suđenja, da prikuplja i organizuje sav dokazni materijal koji se iznosi pred sud i da pomaže u sastavljanju nacрта presude. Ja sam bila prisutna na suđenjima u oba predmeta koji se tiču Foče i čula sam skoro sve svjedoke. Malo kasnije ćete vidjeti još nekoliko inserata s oba suđenja da biste stekli još bolji utisak o tome kako se izvode dokazi, kako se svjedoči i na koji način sudije donose svoje zaključke o kojima će moja kolegica Catherine Marchi-Uhel govoriti nešto više.

Svako pretresno vijeće sastoji se od troje sudija, a tako je bilo i u predmetima u vezi s Fočom. U predmetu *Kunarac*, u Vijeću su bili sutkinja Florence Mumba iz Zambije (predsjedavajuća), sudija David Hunt iz Australije i sudija Fausto Pocar iz Italije. U predmetu *Krnjelac*, sudija Hunt je bio predsjedavajući sudija, a sudija Mumba, koja je predsjedavala u predmetu *Kunarac*, bila je u istom Pretresnom vijeću. Tako da je vijeće u predmetu *Krnjelac* već imalo dvoje sudija koji su čuli sva svjedočenja u predmetu *Kunarac* i znali dosta toga o opštim uslovima u Foči tokom relevantnog perioda. Treći sudija u predmetu *Krnjelac* bio je sudija Liu Daqun iz Kine.

Hoću da vam dam jedno kratko objašnjenje o tome kako se zapravo vode prvostepena suđenja na Tribunalu.

Za razliku od pravnog sistema bivše Jugoslavije, koji je sistem kontinentalnog prava, Tribunal sadrži elemente sistema anglosaksonskog prava. Glavna razlika između ta dva sistema je u tome što u sistemu kontinentalnog prava sudija ima dominantnu ulogu u ispitivanju svjedoka, dok su u anglosaksonskom sistemu suđenja kontradiktorna, odnosno strane ispituju svjedoke i izvode dokaze.

Sva suđenja pred Tribunalom vode se na isti način. Prije svega, Tužilaštvo daje svoju uvodnu riječ i izvodi sve dokaze koji idu protiv optuženog. To se zove izvođenje dokaza optužbe. Zatim odbrana dolazi na red i izvodi sve dokaze koji mogu ići u prilog optuženom ili mu pomoći da bude oslobođen optužbi. To se zove izvođenje dokaza odbrane. Zatim, dolazi prilika za tzv. repliku, gdje Tužilaštvo može da iznese neke dodatne dokaze koji su se neočekivano pojavili. Ako sudije dozvole repliku, onda i odbrana može, u određenim okolnostima, odgovoriti na repliku Tužilaštva. Kao i u svim ostalim suđenjima na Tribunalu, suđenja u predmetima *Foča* takođe su se vodila na ovaj način.

Kao i u svakom sistemu kontinentalnog prava, sudije mogu da direktno ispituju svjedoke ako to žele u svim fazama suđenja.

Gospođa Hildegard Uertz-Retzlaff je već govorila zbog čega i kako je Tužilaštvo odabralo baš one dokaze koji su predstavljeni sudu u tim predmetima, a posebno po kojim kriterijima su birani svjedoci.

Ja želim da vam govorim o tri druga aspekta koji se tiču izvođenja dokaza. Dva aspekta je već pomenula gđa Uertz-Retzlaff u prolazu, a ja hoću samo da vam kažem kako to izgleda iz perspektive pretresnog vijeća.

Prvo pitanje je činjenica da su dokazi izvedeni na suđenju bili ograničeni. Gospođa Uertz-Retzlaff je objasnila zašto je Tužilaštvo moralo da pažljivo odabere i ograniči optužbe protiv optuženih. Naravno, to je automatski dovelo do ograničenja broja dokaza izvedenih na suđenju. Pomenula je kako je za neke svjedoke bilo bolno to što neki zločini nisu bili procesuirani, a drugi jesu.

To pitanje se postavljalo i pred sudijama i postalo je očigledno kada su neki svjedoci svjedočili u sudu. Živo se sjećam jednog starca koji je svjedočio u predmetu *Krnojelac*. Kada je završio svjedočenje o tome šta je proživio u KP domu, on je bukvalno preklinjao

Kada je završio svjedočenje o tome šta je proživio u KP domu, on je bukvalno preklinjao Pretresno vijeće da sasluša kako su ga mučili i šta je sve preživio u jednom drugom logoru u koji su ga prebacili iz KP doma.

Pretresno vijeće da sasluša kako su ga mučili i šta je sve preživio u jednom drugom logoru u koji su ga prebacili iz KP doma. Naravno, Pretresno vijeće nije moglo da to sasluša, jer pravičan postupak ograničava sudije da slušaju dokaze i svjedočenja samo o optužbama koje se odnose na optuženog u tom predmetu, ali ne i druge dokaze. Takvi dokazi su naravno važni ali se ne tiču suđenja u kojem su oni dužni da presude. Takve se situacije nisu desile samo jednom, pa je postalo sasvim očigledno da se

Tribunal može baviti samo jednim malim dijelom zločina počinjenih na ovom području, koji su pomenuti u ovom predmetu, kao i u drugom predmetu koji se odnosi na Foču, predmetu *Kunarac*. Kao što sam rekla, dužnost pretresnog vijeća je da se usredsrijedi samo na one zločine koji su navedeni u Optužnici i Vijeće je upravo to učinilo.

Drugo pitanje je činjenica da su istrage počele mnogo godina kasnije nakon što su se zločini desili. Još više vremena je prošlo dok su počela suđenja. Suđenje Kunarcu je počelo tek u martu 2000., a Krnojelcu u oktobru 2000. godine. Dakle, prošlo je oko osam godina između samih događaja i suđenja i svjedoci su se morali prisjećati davno proteklih događaja. Mislim da je jako razumljivo, a i Vijeće je to uzelo u obzir kada je ocjenjivalo uvjerljivost svjedočenja, da nakon osam godina svaki detalj nije mogao ostati svjež u pamćenju svakog pojedinog svjedoka. Manja neslaganja između izjava koje su svjedoci dali vlastima neposredno nakon tih događaja i svjedočenja u sudnici bila su normalna. To je problem s kojim se suočavamo neprekidno u sudu, u svim suđenjima, a ne samo u onima koji se tiču Foče.

Međutim, u predmetima koji se tiču Foče bilo je i nekih dodatnih faktora koji su uticali na sjećanja svjedoka i žrtava koje je Pretresno vijeće posebno uzelo u obzir.

Prvo, u predmetu *Kunarac*, mnoge od svjedokinja bile su maloljetne kada su bile zlostavljane. Neke su imale samo 15 godina kada su seksualno napastvovane i morale su svjedočiti o tome. Pretresno vijeće je uzelo u obzir da se nivo detalja koje mogu dati ovako mlade svjedokinje može razlikovati od onih koji daju nešto zrelije svjedokinje.

Još jedan faktor specifičan za predmet *Kunarac* je da je vrlo često bio slučaj da je samo jedna svjedokinja mogla govoriti o jednom pojedinačnom incidentu. Naravno, to nije neuobičajeno u predmetima koji se odnose na seksualno nasilje, jer je tada najčešće prisutan samo počinilac i žrtva. Uopšteno, sudska praksa Tribunala dopušta da se osuđujuća presuda bazira na svjedočenju jednog jedinog svjedoka. Naravno, u takvim slučajevima Pretresno vijeće mora vrlo pažljivo da ocijeni uvjerljivost tog svjedočenja kako bi bilo pravedno prema optuženom.

Konačno, još jedan faktor koji se javio u oba predmeta koji se tiču Foče, kao i drugim

predmetima pred Tribunalom koji se odnose na logore, tiče se svjedoka koji su bili zatočeni i zlostavljani u nekoliko različitih logora. Svjedoci su se često slali iz jednog logora u drugi i bili su zatvoreni u prostorijama s različitim ljudima u različito vrijeme. Često su prisustvovali stravičnim zločinima počinjenim nad drugim zatočenicima, dok su istovremeno i sami bili maltretirani. U oba predmeta koja se tiču Foče, svjedoci i žrtve bili su zatočeni na periode od nekoliko mjeseci, neki čak do dvije i po godine. Naravno, takva iskustva su bila jako traumatična i, normalno, dovela su do situacije da svjedoci nisu u mogućnosti da se prisjete svakog najsitnijeg detalja svakog pojedinog incidenta. Mogli su pomiješati mjesta, vrijeme ili ljude, a da pri tome ipak ostanu sposobni prisjetiti se svakog krivičnog djela, kao i identiteta počinioca. Pretresno vijeće je uzelo u obzir konkretne okolnosti svakog svjedoka pri ocjeni dokaza. Sve dok je svjedok mogao pouzdano ispričati ono što je bitno za incident, sa dovoljno prihvatljivih detalja i, ukoliko nije bilo nekih jako bitnih neslaganja i razlika, Pretresno vijeće bi prihvatilo to svjedočenje.

Posljednji aspekt suđenja u vezi s Fočom o kojem želim govoriti je vrlo važno pitanje zaštite svjedoka. Tribunal ima vrlo sofisticiran sistem zaštite žrtava i svjedoka čija je sigurnost dovedena u pitanje i/ili koji iz različitih razloga žele da se zaštiti njihova privatnost. Takve mjere uključuju dodjelu psudonima i izmjenu glasa i/ili lika tokom svjedočenja. Cilj svih tih mjera je da se svjedoci zaštite od javnosti. Vrlo je važno ovdje naglasiti da te mjere ne štite identitet svjedoka od optuženog ili zastupnika odbrane. Optuženi i zastupnici odbrane u svakom trenutku znaju ko je svjedok koji ga tereti. Odbrana ima priliku u potpunosti unakrsno ispitati svjedoka. Prema tome, zaštitne mjere koje je odobrio Tribunal u oba predmeta nisu ni na koji način oštetile odbranu optuženih.

Sada ću vam pokazati nekoliko video snimaka sa suđenja kako biste stekli dojam o tome kako se vode takva suđenja. Što je još važnije, vidjećete s kakvim dokazima se suočilo Pretresno vijeće kada je donosilo svoje odluke. Generalno, trebate zamisliti ovo suđenje i njegove različite faze - prvo izvođenje dokaza optužbe, a zatim odbrane - kao slikanje slike. Svaki svjedok dodaje nekoliko poteza slici, tako da Vijeće stiže sve bolju i bolju sliku šta se dogodilo. Ne samo o nekom pojedinom incidentu o kojem svjedoči taj svjedok, već i širu sliku onoga šta se događalo u Foči. Dan za danom, sudije mogu vidjeti da li se optužbe koje je iznijelo Tužilaštvo zaista mogu poduprijeti svjedočenjima svjedoka.

Počnimo sa svjedočenjem svjedokinje 75 u predmetu *Kunarac*, koja je 1992. imala 25 godina. Ona je klasičan primjer djevojke koja je odvođena na mnoge različite lokacije gdje je seksualno zlostavljana. Njena patnja je trajala gotovo godinu dana. Među mnogim vojnicima koji su je zlostavljali bili su i optuženi Zoran Vuković i Radomir Kovač. Optuženi Kunarac ju je vodio na druga mjesta i davao drugim vojnicima.

(transkript sa suđenja)

Naziv i broj predmeta:	<i>Kunarac i drugi</i> (IT-96-23)
Svjedok:	Svjedokinja 75
Datum:	30. mart 2000.

Tužilac Uertz-Retzlaff: Objasnite, molim Vas, šta vidite na ovoj fotografiji.

Svjedok: Vidim ovo mjesto koje se zove Buk Bijela.

Tužilac: Tamo su Vas odveli zajedno sa drugim ženama?

Svjedok: Da, da.

Tužilac: Kad ste tamo stigli, gdje su Vas smjestili? Šta se dogodilo?

Svjedok: Dovedi su nas ovdje, pred ovaj motel. Onda su nas postrojili. Beban Vasiljević nas je postrojio, sve nas - žene, djecu, starije. Tamo smo stajali i on je stavio svoj mitraljez pred nas. Mislila sam da će nas sve pobiti. Međutim, dok smo tamo stajali oko pet minuta došli su drugi i rekli, "Ti dođi, ti dođi, ti dođi". Mene su odveli u jednu od onih montažnih zgrada. Tamo unutra sam našla Gojka Jankovića.

Tužilac: Za potrebe zapisnika, konstatujem da svjedočkinja pokazuje posljednju zgradu sa bijelim krovom.

Svjedok: Da.

Tužilac: Izvolite nastaviti.

Svjedok: Odveli su me u tu zgradu tamo. Tamo je već bio Gojko Janković i takođe Gojko Zelenović i Janko Janjić. Tražili su da govorim istinu i rekli su ako ne kažem istinu onda će me silovati. Pitali su me ko je imao oružje, ko je naoružavao ljude u Trošnju. Rekla sam niko i rekla sam da to ne znam. Rekla sam da nama ženama nije bilo dozvoljeno da znamo bilo šta o tome. Onda me je pitao za sva imena i prezimena ljudi koji su živjeli u selu i sve to je zapisao. Kada su to završili, izveli su me iz te sobe. Kako sam izlazila iz sobe, naišla sam na svog ujaka. Oni su odvodili mog ujaka. Sav je bio krvav.

Tužilac: Dopustite da Vas prekinem ovdje. Jeste li vidjeli ko je pratio Vašeg ujaka kad ste ga sreli?

Svjedok: Da. Vidjela sam Zorana Vukovića.

Tužilac: Opišite, molim Vas, Zorana Vukovića.

Svjedok: Pa, on je bio nizak, mali čovjek, plave, svijetle, svijetle kose, ako se dobro sjećam.

Tužilac: Možete li opisati i njegovo lice?

Svjedok: Ne.

Tužilac: Kako znate da se taj čovjek zove Zoran Vuković?

Svjedok: Tada to nisam znala, jer ga nisam poznavala. Ponovo nakon četiri mjeseca boravka u Foči, Kovač ga je doveo u stan. Tada sam saznala da je on taj čovjek.

Tužilac: Sad smo malo otišli naprijed hronološki gledano. Zato bih radije da o tom govorimo kasnije. Vratimo se sada na 3. juni 1992. godine. Taj vojnik, Zoran Vuković, da li je on bio jedini u pratnji Vašeg ujaka?

Svjedok: Ne. Sad nisam sigurna da li je bio jedan, dva ili više njih. Samo sam bacila pogled na svog ujaka i otišla sam pognute glave jer su me odveli u taj drugi dio zgrade.

Tužilac: Pomenuli ste da je lice Vašeg ujaka bilo krvavo. Da li je imao povreda na licu?

Svjedok: Ne sjećam se. Ne sjećam se. Samo sam vidjela krv, krv kako teče niz njegovo lice.

Tužilac: Kuda su Vas odveli nakon što ste sreli svog ujaka?

Svjedok: Otprilike pet metara dalje u jednu drugu sobu gdje me je čekao jedan stari četnik. Imao je 40 ili 50 godina. Gurnuo me je tamo u sobu i natjerao me da skinem odjeću. Rekao je da će on biti jedini koji će me tamo silovati.

Tužilac: Jeste li u to vrijeme bili uplašeni?

Svjedok: Naravno da sam bila uplašena. Ne samo da sam bila uplašena, bila sam potpuno u stanju šoka.

Tužilac: I da li Vas je taj čovjek silovao?

Svjedok: Jeste.

Tužilac: Je li on jedini koji Vas je tada silovao?

Svjedok: U tom sam hodniku brojala samo do deset, jer su se tako redali. Brojala sam do deset, a ne znam koliko ih je bilo poslije tog broja. Moglo ih je biti 20. Ne znam.

(...)

Tužilac: Kad su Vas silovali, jeste li čuli nešto u vezi s Vašim ujakom?

Svjedok: Dok sam bila pri svijesti, čula sam pucnjavu. Čula sam krike svog ujaka od svog tog premlaćivanja. U jednom trenutku čula sam da je jedan od njih rekao: "Balija je pobjegao". Onda se čuo rafal puščane vatre i sve se umirilo i više ga nisam čula. U tom trenutku sam znala zasigurno da su ga ubili.

Tužilac: Da li je grupno silovanje koje ste opisali bilo bolno?

Svjedok: Da.

Tužilac: Kako ste se osjećali?

Svjedok: Osjećala sam se mrtvom.

Tužilac: Kuda su Vas odveli nakon grupnog silovanja?

Svjedok: Dok su se svi izredali, mislila sam da su ubili sve ostale žene i bacili ih u Drinu, ali onda je jedan rekao "Požuri, obuci se, idemo u autobus". Ja nisam bila u stanju da ustanem i da se obučem, tako da su mi dvojica pomogli i odveli me u autobus. Kada sam ušla u autobus, vidjela sam da su svi bili u autobusu, osim jedne djevojke. Njena majka je plakala, stajala pred autobusom i tražila da joj vrate njeno dijete.

(...)

Tužilac: Da li su Vas seksualno napastvovali dok ste bili u srednjoškolskom centru?

Svjedok: Jesu.

Tužilac: Jednom ili mnogo puta?

Svjedok: Mnogo puta.

(...)

Tužilac: Koliko dugo ste ostali u srednjoškolskom centru, ukupno?

Svjedok: Ukupno smo ostali oko 15 dana u srednjoškolskom centru, dok nije došao Mitar Šipčić i ušao u učionicu i rekao da ćemo morati nešto poraditi, srediti nešto u hodniku, jer će doći TV Beograd, Kanal 5 sa Pala, da snime kako se oni brinu za nas, kako nas hrane, kako su nas spasili i kako je nama dobro tamo i kako to niko ne bi uradio za nas. Ali, mi smo znali, mi smo bili jedini koji smo znali kako je to izgledalo tamo.

Tužilac: Kad su došli ti novinari, da li je iko razgovarao s njima i rekao šta se dešava?

Svjedok: Ne, niko nije rekao šta se zapravo dešava.

Tužilac: A zašto ne?

Svjedok: Niko nije razgovarao s novinarom direktno. Pa, šta smo mogli da kažemo? Ja nisam čak ni pogledala da vidim ko je došao i ko je izašao iz sobe. Svijet je trebao da pogleda u naše oči. Kako sam to mogla da kažem? Oni su ranije ubili moju majku, mog brata i do tog dana silovalo me je gotovo njih 50. Kako sam mogla šta da kažem bilo šta, da ih pogledam u oči, da kažem kako mi je dobro. Nisam mogla.

44

Christina Moeller:

Sljedeći insert je svjedočenje svjedokinje 87. U aprilu 1992. godine ona je imala samo 15 godina i prošla je kroz sličnu, gotovo jednogodišnju odiseju kao i ova svjedokinja koju smo upravo čuli. Kao i svjedokinja 75, i ova svjedokinja je bila neprekidno seksualno napastovana, ponižavana i silovana od strane mnogih vojnika, uključujući i optužene Dragoljuba Kunarca i Radomira Kovača.

Ovdje ona svjedoči o svojoj situaciji u sportskoj dvorani "Partizan" i Karamanovoj kući, gdje je bila neko vrijeme zatočena.

(transkript sa suđenja)

Naziv i broj predmeta: *Kunarc i drugi (IT-96-23)*

Svjedok: Svjedokinja 87

Datum: 4. april 2000.

Tužilac Kuo: Da li ste se u vrijeme dok ste bili zatočeni u "Partizanu" osjećali slobodnom da odete?

Svjedok: Ne. Važilo je isto kao i za srednjoškolski centar. Stražari su uvijek bili tu i nije bilo sigurno izaći na ulicu ili negdje drugo.

Tužilac: Uz pomoć sudskog poslužitelja, željela bih da se svjedokinji pokaže dokazni predmet 11, fotografija 7302. Da li prepoznajete ovu fotografiju?

Svjedok: Da, to je sportska dvorana "Partizan".

Tužilac: Hvala Vam. Da li su vojnici takođe dolazili u “Partizan” i doveli djevojke?

Svjedok: Da.

Tužilac: Koliko često su to činili?

Svjedok: Ponekad je to bilo svako večer, nekad svako drugo večer. Ne sjećam se tačno.

Tužilac: I šta bi oni uradili kada bi došli u dvoranu da odvedu djevojke?

Svjedok: Ulazili su unutra i tražili određene osobe, djevojke. Odabrali bi ih onoliko koliko su to željeli i onda odvodili sa sobom.

Tužilac: Da li znate imena ili nadimke vojnika koji su to činili?

Svjedok: Sjećam se Gojka Jankovića. Sjećam se čovjeka kojeg su zvali Žaga, prezivao se Kunarac. Nisam sigurna kako mu je bilo ime. Mislim da je Dragan ili nešto slično. Tamo je takođe dolazio i Janjić Tuta. Mislim da je i Gagović dolazio tamo dvaput. Ne mogu se sjetiti drugih.

(...)

Tužilac: Da li su vrata na Karamanovoj kući bila zaključana?

Svjedok: Vrata nisu bila zaključana. Mislim da su to bila ona vrata koja možete otvoriti iznutra, ali ne i izvana. S vana ste ih mogli otvoriti samo ako imate ključ. Na početku nam nije bilo dozvoljeno da izlazimo iz kuće, iako smo kasnije mogle izaći u baštu ili na terasu.

Tužilac: Zašto jednostavno niste napustili tu kuću, otišli odatle?

Svjedok: Ponovo iz istog razloga. Niste znali gdje da odete ili gdje će vas to odvesti, taj pokušaj bijega. Ništa nije bilo sigurno. Niste znali gdje bi vas to odvelo.

Christina Moeller:

Kao što je gđa Uertz-Retzlaff ranije rekla, odbrana je od početka poricala te navode. Što se tiče optužbe za porobljavanje, odbrana je čak tvrdila da je optuženi Radomir Kovač zapravo štiti te djevojke. Poslušajmo šta je rekla svjedokinja 75 o tome kako se zaista osjećala u toj situaciji.

(transkript sa suđenja)

Naziv i broj predmeta: *Kunarac i drugi (IT-96-23)*

Svjedok: Svjedokinja 75

Datum: 30. mart 2000.

Svjedok: Odveli su nas u jedan stan tamo u naselju Ribarsko, u Foči.

Tužilac Uertz-Retzlaff: Da li ste silovani u tom stanu?

Svjedok: Da.

Tužilac: Kada se to dogodilo?

Svjedok: Pa, to je bilo mislim te iste noći kad su nas tamo odveli. Ne znam koliko je tačno bilo sati, ali je bilo je to iste noći.

Tužilac: Ko Vas je silovao tom prilikom?

Svjedok: Tuta.

Tužilac: A druge djevojke koje ste pomenuli, da li su i one silovane?

Svjedok: Broj 87 silovao je Zelenović, a AB silovao je Gojko Janković. Pošto nas je on prethodno natjerao da odemo u kupatilo i da očistimo kadu i napunimo je vodom, onda se zaključao s tom djevojčicom u kupatilu.

Tužilac: Jeste li Vi u tom stanu ostali duže vremena, ili su Vas odveli negdje drugo?

Svjedok: Ne, proveli smo tamo cijelu noć. Tamo smo spavali, a onda sljedećeg dana, negdje poslije podne, pojavio se Radimir Kovač, zvani Klanfa, i takođe je došao Jagoš Kostić, zvani Jadža. Odatle su nas odveli u zgradu Brena, stan na četvrtom spratu. To je takođe bio stan čiji je vlasnik bio Musliman, iako je ta osoba po imenu Kovač preuzela taj stan i napisala flomasterom "Klanfa" na vratima tako da svako zna da je on tamo živio.

(...)

Svjedok: Pa, nama je Klanfa rekao prilično jasno: "Vodimo vas sada nama. Bit ćete zaštićene". I svi prije njega su isto to govorili. Uvijek su govorili da nas niko neće dodirnuti, da niko drugi neće doći, da ćemo se lijepo provesti, sve do jednog trenutka dok nismo uspjele da izađemo.

Tužilac: Jeste li se ikada osjećali zaštićeno?

Svjedok: Ne.

Tužilac: A kako ste se zapravo osjećali?

Svjedok: Kako bi se neko mogao osjećati? Bile smo veoma uplašene, uvijek u šoku. Ja sam samo čekala, čekala da oni kažu da će nas ubiti ili nešto tome slično, jer im nijednog trenutka nisam vjerovala. Bez obzira šta su govorili, ja im ništa nisam vjerovala.

(...)

Tužilac: Da li ste vidjeli da je Klanfa takođe silovao i druge djevojke, osim ove dvije koje ste pomenuli, Vas i 87?

Svjedok: Nisam to vidjela, ali sam sigurna za AB. Sigurna sam da je silovao AB.

Tužilac: Rekli ste da je nakon nekog vremena dovodio i druge da Vas siluju. Možete li mi reći koga je dovodio?

Svjedok: Jednom prilikom doveo je meni Zorana Vukovića.

Tužilac: Sjećate li se kada je to bilo?

Svjedok: Pa, ne sjećam se tačno, ali...

Tužilac: Da li je to bilo u periodu prije nego što su Vas dali vojnicima iz Srbije?

Svjedok: Da.

Tužilac: Kad kažete da je došao Zoran Vuković, da li je to onaj isti Zoran Vuković koji je prethodno bio s Vašim ujakom i isti onaj Zoran Vuković kojeg ste nam pokazali nakon pauze za ručak?

Svjedok: Da.

Tužilac: Možete li opisati šta se tačno dogodilo?

Svjedok: Zatvorio me je u kuhinju sa sobom i tu smo sjedili i razgovarali o tome ko je ubijen, ko nije ubijen. I onda je rekao da je on ubio mog ujaka, da je navodno bio prisiljen na to, tj. da je moj ujak navodno pokušao da pobjegne preko Drine i da ga je on onda ustrijelio. Ali ja mu ne vjerujem.

Christina Moeller:

Kada se Kovač konačno zasitio nekih djevojaka i djevojčica koje je zatvorio u svom stanu, prodao je svjedokinju 75 i 12-godišnju djevojčicu za 500 njemačkih maraka nekim vojnicima. Kao što smo čuli jutros, ovu 12-godišnju djevojčicu niko nikad više nije vidio.

Kada se Kovač konačno zasitio nekih djevojaka i djevojčica koje je zatvorio u svom stanu, prodao je svjedokinju 75 i dvanaestogodišnju djevojčicu za 500 njemačkih maraka nekim vojnicima.

Sada ćemo čuti odlomak iz svjedočenja svjedokinje 75 o tome šta se dešavalo njoj i djevojčici od 12 godina, čiji pseudonim je AB.

(transkript sa suđenja)

Naziv i broj predmeta: *Kunarac i drugi* (IT-96-23)

Svjedok: Svjedokinja 75

Datum: 3. april 2000.

Tužilac Uertz-Retzlaff: A šta se desilo sa AB?

Svjedok: Sljedeći dan kad smo ustali, došao je Klanfa i rekao da će Dragec doći da odvede AB. A što se mene tiče, rekao je da će Tuta i Zelja doći da me odvedu. Ubrzo je došao Dragec i kada je zazvonio na vrata Klanfa je kroz špijunku vidio da Dragec broji neki novac i nasmijao se i rekao: "Vidi, ovaj broji pare". I Dragec je ušao i vidjela sam kako mu daje 200 njemačkih maraka. Uzeo je djevojčicu i otišao. Nešto kasnije, Tuta i Zelja su došli ispred zgrade, s autom, i rekli mi da krenem s njima. Ja sam izašla, ušla u auto i onda su me odvezli u Aladžu. I kad izađete iz parka, prva zgrada tamo, zaustavili su se tu i popeli u tu zgradu. Tamo su ostali neko vrijeme i kada su se vratili rekli su da idem sa AB. Ja sam se popela i, pošto sam bila jako uplašena, počela sam da plačem. Dragec se proderao na mene i rekao mi: "Šta plačeš. Zar ne znaš da sam ti spasio život. Htjeli su da te ubiju. Jel' znaš da su htjeli da te ubiju?" I onda kad je to rekao ja sam se malo smirila. Shvatila sam šta se dešava.

Tužilac: Kada ste posljednji put vidjeli AB?

Svjedok: Jedno vrijeme smo nakon toga bile zajedno, vjerovatno oko dva mjeseca, jer nas je Dragec svuda prodavao i poslovao nama. Nakon 15 ili mjesec dana kasnije, razdvojili su nas, i nju je odveo Jasko Gazdić i nakon toga je nikad nisam vidjela više. Ali sam sigurna i znam vrlo dobro da Kovač zna šta se dogodilo s tom djevojčicom. Imala je 12 godina.

Christina Moeller:

Kao što je moja kolegica gđa Uertz-Retzlaff već rekla, u pogledu porobljavanja svjedokinje 87, optuženi Kovač je tvrdio da je ona zapravo s njim bila u ljubavnoj vezi. Pretresno vijeće je odbacilo ovaj pokušaj odbrane. Vijeće je odnos između svjedokinje 87 i Kovača i okarakterisalo kao sljedeći. Citiram iz presude: “Odnos između svjedokinje 87 i Kovača nije počivao na ljubavi, kako sugerira odbrana, već na surovom oportunističkom ponašanju s Kovačeve strane, stalnim zlostavljanjima i dominacijom nad djevojkom koja je u to vrijeme imala samo petnaestak godina”.

Nehuman način na koji je Radomir Kovač maltretirao, ponižavao i terorisao svjedokinju 87 i druge djevojke najbolje se vidi iz sljedećeg isječka iz svjedočenja svjedokinje 87.

(transkript sa suđenja)

Naziv i broj predmeta: *Kunarac i drugi (IT-96-23)*

Svjedok: Svjedokinja 87

Datum: 4. april 2000.

Tužilac Kuo: Da li vas je Kovač još jednom prisilio, sve vas, da se skinete?

Svjedok: Da. To je bilo u jednom drugom stanu. Mislim da je to bilo negdje u Gornjem Polju, mada nisam sasvim sigurna. Mislim da nas je prisilio da se skinemo i da stojimo na stolu. I tada je rekao da će nas provesti kroz grad gole i odvesti na rijeku gdje će nas ubiti.

Tužilac: Kada kažete “on”, na koga mislite?

Svjedok: Mislim na Kovača.

Tužilac: Vi kažete da je on rekao da će vas provesti kroz grad i odvesti do rijeke. Da li je on to i učinio?

Svjedok: Da, učinio je. Iako, kada je rekao da će to učiniti, ne sjećam se da li je to rekao on ili Kostić, koji je rekao da treba da se obučemo. I onda smo to uradili. I nakon što smo se obukli odveo nas je na rijeku.

Tužilac: Šta se dogodilo kod rijeke?

Svjedok: Toga se u stvari ne sjećam dobro. Samo znam da sam bila užasno uplašena i samo sam mislila kako će to uraditi, na koji način. Znam da je ubrzo nakon toga on nas vratio u svoj stan.

Christina Moeller:

Čuli smo šta se dešavalo mnogim nesrpskim ženama, djevojkama i djevojčicama. O

onome što se dešavalo njihovim muževima, braći, sinovima i drugim muškim članovima nesrpskih porodica, govorilo se na suđenju Krnojelcu.

Mnogi svjedoci su govorili o tome kako su uhapšeni bez ikakvog pravnog osnova, odvedeni u KP dom i zatočeni tamo dosta dugo, do dvije i po godine. Nikada im nije dat nikakav razlog zbog čega su u zatvoru. Nikada nisu izvedeni pred sud. Iznova i iznova, pred sudijama su se pojavljivali svjedoci koji su govorili o tome kakve su uslove života imali za vrijeme svog nelegalnog zatočenja u KP domu, uslove koje su u presudi opisani kao "očajni i brutalni". Svjedok za svjedokom opisivao je kako su bili nabijeni u malu sobu, mnogo njih, kako su se smrzavali, bez odjeće i ćebadi i kako su kažnjavani i zbog najmanjeg pokušaja da poboljšaju te uslove koristeći ono malo sredstava koja su im bila na raspolaganju. Tako, naprimjer, nesrpski zatočnici koji su pokušavali da naprave neku zimsku odjeću od ćebadi koju su našli bili su oštro kažnjeni. Ćebad im je oduzeta, a oni su bačeni u samice gdje je temperatura bila još niža.

Dok su ovakvi uslovi života, koji su dokumentovani u presudi, lišili mnoge zatočnike zdravlja, oni ipak nisu bili ono najgore što se zatočenicima dešavalo u KP domu. Svjedok za svjedokom pričao je Pretresnom vijeću kako su ljudi odvođeni iz svojih ćelija, a zatim bi drugi zatvorenici čuli kako ih muče i premlaćuju. Zatvorenici nisu uspjeli da shvate nikakav kriterij po kojem je neko izvođen iz sobe i prebijan, tako da su svi živjeli u konstantnom strahu da bi mogli biti sljedeći. Mnogi od njih su bili strašno nervozni i u stalnom strahu jer nisu mogli da se sakriju od krikova, jauka i zvukova ubijanja koji su trajali po cijelu noć. Mnogi zatvorenici odvođeni su iz ćelija i premlaćeni mnogo puta uzastopno i kasnije vraćeni u ćeliju gdje su mnogi zatvorenici mogli da vide kako izgledaju isprebijani i čuju od njih šta im se desilo. Mnogo puta se dešavalo da se nisu ni vratili i oni se još uvijek vodi kao nestali. Tužilaštvo je u prilogu C Optužnici podnijelo spisak od 29 osoba za koje se tvrdi da su ubijene u KP domu. Tužilaštvo je izvelo dokaze za svakog pojedinca, pokušavajući da dokaže da je ta osoba ubijena i na koji način.

... svi živjeli u konstantnom strahu da bi mogli biti sljedeći. Mnogi od njih su bili strašno nervozni i u stalnom strahu jer nisu mogli da se sakriju od krikova, jauka i zvukova ubijanja koji su trajali po cijelu noć.

Da čujemo sada svjedočenje jednog svjedoka sa ovog suđenja, svjedoka 86, koji je ispričao šta je on lično vidio u vezi s onim što se desilo osobi br. 29 sa ovog spiska po imenu Zulfo Veiz. Pretresno vijeće je utvrdilo da je za vrijeme svog zatočenja u KP domu Zulfo Veiz konstantno izvođen, premlaćivan i saslušan, a jednog dana u junu ili julu 1992. je izveden da se više nikad ne vrati. Svjedok 86 govori o danu kada je Zulfo Veiz ubijen.

(transkript sa suđenja)

Naziv i broj predmeta: *Krnojelac (IT-97-25)*
Svjedok: *Svjedok 86*
Datum: *16. januar 2001.*

Tužilac Smith: Juče ste svjedočili o tome da je Zulfo Veiz odveden iz vaše prostorije oko 9 sati i odveden u upravnu zgradu. Onda ste čuli batinanje i jauke koji su dolazili iz te zgrade otprilike 10 minuta nakon što je on izveden. Rekli ste da su to batinanje i jauci trajali otprilike od pola sata do jednog sata. Onda sam ja Vas pitao da li ste još nešto čuli poslije tog batinanja i jauka i Vi ste rekli da je to jedna od posljednjih stvari kojih se desila. Nakon tih batinanja i jauka, da li ste čuli još nešto što bi bilo povezano sa ovim konkretnim incidentom?

Svjedok: Čuo sam i to nešto kasno u duboku noć, između 11 i 12 sati u noći, škripu kočnica, odnosno točkova i rafale iz oružja. Otprilike nakon desetak minuta, čuo se jedan jači tresak predmeta u Drinu. To se dobro čulo zato što se nalazilo otprilike vazdušne linije jedno 200 metara, a tišina je - kako mi kažemo - grobna tišina. Imao sam dojam da sve te radnje vidim, iako nisam vidio, i čujem i osjetim da bi to mogao biti njegov kraj, misleći na Zulfu Veiza.

Tužilac: Koliko ste rafala čuli?

Svjedok: Obično, to su bili isprekidani pucnji, dva-tri, i to zavisi, pretpostavka je, koliko osoba ima za tu noć.

Tužilac: Nakon te noći, nakon što je Zulfo Veiz izveden, da li ste ga ikada više vidjeli?

Svjedok: Ne.

Tužilac: Da li ste ikada čuli za njega da je živ nakon te noći?

Svjedok: Ne, ali ljudi koji su bili sa mnom u logoru, iz tog odjeljenja, pitali su jednog od stražara: "Šta nam je sa Zulfom". Stražar je odgovorio: "Prebačen je u drugi logor".

Tužilac: Takođe ste pomenuli da su se takvi incidenti, kao ovaj što se desio Zulfi Veizu, desili i nekolicini drugih zatočenika koji su odvođeni u periodu od mjesec do dva. Odvođeni su iz zgrade u kojoj ste spavali u upravnu zgradu. Rekli ste da su neki od tih ljudi izvođeni dva-tri puta sedmično, a neki jednom sedmično. Rekli ste da ste morali da stavite jastuk na uši da ne biste čuli njihove jauke. Je li to tačno?

Svjedok: Da, tačno je. U otprilike dva mjeseca, to što se desilo Zulfi Veizu dešavalo se i još mnogima. Da li je to 40, 50, 60, ali ti su ljudi odvođeni obično pred noć, 6:00, 7:00, 8:00 sati, i nakon toga čuli su se takvi teški jauci i krici koji su dopirali iz tog pravca da sam uzimao spužvu umjesto vate da stavim u uši, ali ni to nije moglo da priguši taj zvuk. Ja sam morao staviti i jastuk preko glave da ne bi meni došlo do ušiju, da ne bih bio bolestan od tih konstantnih krikova.

... čuli su se takvi teški jauci i krici koji su dopirali... Ja sam morao staviti i jastuk preko glave da ne bi meni došlo do ušiju, da ja ne bih bio bolestan od tih konstantnih krikova.

Tužilac: Pomenuli ste da se, nakon što je Zulfo Veiz odveden u upravnu zgradu, čula pucnjava i pad nečeg što se Vama činilo kao pad tijela u rijeku. Da li je do pucnjave

dolazilo i nakon drugih premlaćivanja koja ste pomenuli ili se to desilo samo tada kada je bio incident sa Zulfom Veizom?

Svjedok: Ista radnja se dešavala i sa ostalim koji su odvođeni na premlaćivanje i isti postupak, približno isto sve, škripa točkova, kočnica i drugoga sa vrlo kratkim putem i vrlo relativno kratkim vremenskim razmakom u zavisnosti koliko je ljudi trebalo dokusuriti. Bilo je isprekidanih rafala koji su trajali duže u odnosu na Zulfa, uz pretpostavku da je tada, tu noć, s 20. na 21. avgusta, koliko se sjećam, u devet sati uveče, odveden Zulfo i da su po četiri, pet, šest puta čuli se jaki pljuskovi u vodi.

Tužilac: Koliko ljudi je otprilike odvedeno u upravnu zgradu u tom periodu o

kojem ste govorili i koliko ih je bilo premećeno na taj način? Možete li nam dati broj otprilike?

Svjedok: Pa to je trajalo otprilike dva mjeseca. Što se tiče tog perioda, nema nikakve precizne podatke, ali 40, 50, pa i 60 ljudi je završilo u tom pravcu.

Tužilac: Kada kažete “završilo u tom pravcu”, rekli ste da je 40, 50 ili 60 ljudi premećeno na taj način. Koliko se tih ljudi vratilo u KP dom nakon premećivanja?

Svjedok: Niko.

Tužilac: Da li znate ko je vršio ta premećivanja? Ko je to radio, ko je vršio te napade u upravnoj zgradi?

Svjedok: Ne znam. Ali iz ranijih informacija, najviše je tome dorprinijela vojna policija.

Tužilac: Da li su ti konkretni ljudi koji su odvođeni i premećivani u upravnoj zgradi, jesu li oni odabrani iz nekog konkretnog razloga u odnosu na ostale zatočeničke?

Svjedok: Pa, najviše su, prema mojim saznanjima, predmet specijalnog tretmana bili članovi SDA, ljudi koji su radili u opštinskim vlastima, koji su ranije radili u policiji, i ljudi koji su, po nekim pričama, bili organizovani u neku logistiku SDA. Tako se pričalo.

Tužilac: Koliko dobro je među zatvorenicima bila poznata ta praksa premećivanja nakon kojeg su se čuli pucnjevi?

Svjedok: Pa, svi su to čuli. Dio zatvorenika je vidio odlazak, ali niko nije vidio povratak tih ljudi. 99% zatvorenika je moglo da čuje te krike.

Tužilac: Kakav efekat je ta praksa odvođenja ljudi na premećivanje, nakon čega više nikad nisu bili viđeni, imala na Vas dok ste bili u zatvoru?

Svjedok: Vrlo težak, jako težak. Ne znam kako bih to mogao reći odgovarajućim terminom, ali to je bio užas.

Tužilac: Pored tih ljudi koji su odvođeni u upravnu zgradu i premećivani, da li su i neki drugi zatočenički nestajali iz KP doma dok ste Vi bili tamo?

Svjedok: Da. To je bilo, što kažu, “legalno”. Idu pojedine grupe u branje šljiva ili neke druge poslove, u partijama od 10-15 ljudi, ali se nisu kasnije vraćali, niti smo mi imali ikakve informacije o tome šta im se desilo. Tek kasnije se ispostavilo da su i oni otišli bez povratka.

Tužilac: Pored zatočeničke za koje ste rekli da su ih tukli u upravnoj zgradi, možete li nam reći koliko je bilo zatvorenika u KP domu dok ste Vi bili tamo i koliko je bilo tih koji nikad više nisu viđeni? Ili, ako niste u stanju to da kažete, recite nam tako.

Svjedok: Prema našoj evidenciji koju smo vodili skoro svaki dan, jer se odlazilo nekih 100 metara u pravcu restorana, a rekao sam u mojoj izjavi da smo se neka-

da spajali u odlasku po jedno ili dva odjeljenja, mi smo znali skoro svaki dan brojno stanje unutar logora. Znali smo i brojno stanje ljudi koji su u samicama. Prema mojoj ocjeni, kroz logor je prošlo između 700 i 800 ljudi.

Tužilac: U vrijeme dok ste bili tamo, da li imate ikakvu procjenu koliko ljudi je nestalo nakon što su bili u logoru? Samo u tom periodu dok ste Vi bili tamo.

Svjedok: U tom periodu, nestalo je oko 100 ljudi. Da li 110 ili 115, ali oko 100.

Tužilac: I da li to uključuje i one ljude koje su tukli naveče u upravnoj zgradi ili je to pored onih ljudi koje su tamo tukli?

Svjedok: To je ukupan broj.

Christina Moeller:

Još jedna važna optužba iz predmeta *Krnojelac* odnosila se na prisilan rad. Zatvorenici su morali obavljati razne vrste prisilnog rada. Nisu pitani žele li raditi i nisu bili za to plaćeni. Najnehumaniji način rada nametnut je trojici zatočenika koji su korišteni kao sredstvo za raščišćavanje mina.

(trankript sa suđenja)

Naziv i broj predmeta: *Krnojelac* (IT-97-25)

Svjedok: Svjedok 86

Datum: 15. januar 2001.

Tužilac Smith: Sada bih htio da se vratim na temu rada koji su vršili zatočenici u KP domu. Ranije ste pomenuli da je oko 50-ak ljudi bilo uključeno u rad u KP domu dok ste Vi bili tamo. Vi ste nabrojali određen broj grupa i vrstu posla koju su oni obavljali. Da li Vam je poznato da li su neki zatvorenici bili prisiljeni da čiste mine?

Svjedok: Da. Tragično je bilo posmatrati jednog od njih koji je vozio svaki dan kamion ispred kolone ili dio transporta ili ljudi, kamion koji je koristio kao čistač mina. Bila su trojica, koliko se ja sjećam, tih ljudi. Posebno mogu da izdvojim jednoga koji je rapidno nestajao, da je morao nositi za jedno 15 dana štaku da bi mogao ići. Ako treba ime?

Tužilac: Da li možete da mi kažete ime te osobe i ove druge dvije osobe takođe.

Svjedok: Ova osoba o kojoj sam govorio - nadimak mu je bio Hruščo, a prezime mu je Islambašić i to je tako tragikomično bilo gledati kako on fizički nestaje. Drugi je bio Hamed Čelik, a treći je bio zvani Goša, Kukavica prezime.

Tužilac: Da li znate kako se zove Islambašić?

Svjedok: Znam, ali ne mogu odmah da se sjetim. Znam da je onome Čelik Hamed, a ovome Islambašić - teško mi je. Znam i gdje dan danas radi u Sarajevu.

Tužilac: Da li Vi tvrdite da su ova trojica vozili kamione i da su raščišćavali mine, a da su to vidjeli neki drugi svjedoci?

Svjedok: Mi znamo i imamo informaciju od njih šta su oni radili i šta su nam prenosili šta su radili. Zato sam rekao i podvukao kolika je bila strahota, težina toga posla.

Nije bila težina voziti, nego neizvjesnost hoće li ostati živ. Zbog te psihofizičke torture, njegovo nestajanje je bilo tako primijetno da je on morao koristiti štap.

Tužilac: Za koga su oni raščišćavali te mine?

Svjedok: Obično, to je bilo prema njihovoj priči, kamion su oni vozili, prazan, sam, a išli su u pravcu onih mjesta gdje su se odvijali ratni sukobi između Armije BiH i SDS [sic]. To su bili pravci razminiranja - jedini način razminiranja antitenkovskih i pješadijskih mina da ide prvo kamion i on, ako naleti na minu, na taj način ode u vazduh, a ostali imaju čist prostor iza kamiona.

Tužilac: Koliko puta je od njih traženo da to rade? Koliko puta su oni vozili te kamione da bi raščišćavali te mine?

Svjedok: Ja nemam broja, ali ima osjećaj da su to radili svaki dan.

Tužilac: Da li su Vam to ispričala ova tri čovjeka, ili ste to čuli od drugih zatvorenika?

Svjedok: To sam čuo iz njihovih usta dok sam boravio u logoru.

Christina Moeller:

Ja ću zaključiti svoju prezentaciju s još jednim insertom koji se odnosi na tvrdnju Krnojelčeve odbrane da on nije bio upravnik cijelog KP doma i da nije imao ništa da tzv. vojnim dijelom zatvora. Izjave mnogih svjedoka su opovrgle te navode, koje je takođe odbilo i Pretresno vijeće.

Sljedeći insert je dio svjedočenja Ekrema Zekovića u vezi sa navodima o prisilnom radu u KP domu i o tome koliko je optuženi zaista bio umiješan u to.

(transkript sa suđenja)

Naziv i broj predmeta: *Krnojelac (IT-97-25)*

Svjedok: Ekrem Zeković

Datum: 21. februar 2001.

Tužilac Kuo: A sada ćemo govoriti o metalnom pogonu. Dok ste radili tamo, ko Vas je nadgledao?

Svjedok: Nadglednik metalnog pogona bio je Relja Golijanin.

Tužilac: Časni sude, u dokaznom predmetu P3, koji predstavlja listu zaposlenih, ovo ime je navedeno pod rednim brojem 40.

Sudija Hunt: Hvala.

Tužilac: Da li znate ko je bio njegov šef, koje bio iznad njega u strukturi KP doma?

Svjedok: Upravnik KP doma.

Tužilac: Ko je to bio?

Svjedok: Milorad Krnojelac.

Tužilac: Kako ste znali da je on upravnik?

Svjedok: Naravno da sam znao. Znao sam to čim sam zatvoren. Ljudi koji su tamo bili zatvoreni prije mene znali su to. I ovo je kasnije potvrđeno. Ja sam takođe s njim imao direktne kontakte u metalnom pogonu i svi su mu se obraćali sa “gospodine upravniče”.

Tužilac: Kakvu vrstu kontakta ste imali s njim u metalnom pogonu?

Svjedok: U ljeto 1992. godine trebali smo da radimo neku bravariju u njegovoj kući. Pravili smo stepenice i ogradu i tada je on dolazi u pogon i kontaktirao nas.

Tužilac: Je li on razgovarao s vama u pogonu?

Svjedok: Da.

Tužilac: Šta je rekao?

Svjedok: Jednom smo nešto radili, on je došao i dao nam neke nove instrukcije. Jedan od radnika koji je radio sa mnom - bio je iz Jeleča - rekao je: “Relja nam je rekao da uradimo skroz nešto drugo”. A on je rekao: “Ti samo radi onako kako sam ti rekao i reci mu da je Micko tako rekao”.

Tužilac: I dok vam je davao te instrukcije, jeste li Vi ili neki drugi radnik radili na metalnim stepenicama za njegovu kuću?

Svjedok: Da.

Tužilac: Jeste li ikada zapravo išli u njegovu kuću?

Svjedok: Da.

Tužilac: Kada je to bilo?

Svjedok: Pa, bilo je to u ljeto 1992. godine. Ne sjećam se tačnog datuma. Bilo je to u avgustu, možda početkom septembra, nešto tako. Išao sam tamo dva ili tri puta.

Tužilac: Možete li nam reći u kakvom stanju se nalazila kuća g. Krnojelca kada ste je vi vidjeli?

Svjedok: Bila je spaljena.

Tužilac: I šta ste vi tamo trebali da radite?

Svjedok: Trebali smo da napravimo stepenice koje bi sa drugog sprata vodile na tavan i neku vrstu ograde. Ne znam.

Tužilac: Koliko zatvorenika je išlo?

Svjedok: Išli smo nas dvojica ili trojica. Zависи. Najčešće trojica. Ja sam išao tri puta.

Tužilac: Tokom ta tri puta, jeste li tamo vidjeli g. Krnojelca?

Svjedok: Da. Navratio je jednom.

Tužilac: Kakvu vrstu kontakta ste imali s njim? Je li on nešto rekao?

Svjedok: Pa, došao je da vidi kako napreduju stvari. Ne znam. Pričao je sa stražarima. Naravno, s nama je uvijek bio stražar.

Tužilac: Dakle, mogli biste reći da je bilo očigledno da ste vi zatočenici iz KP doma koji su došli tamo da rade?

Svjedok: Apsolutno.

Christina Moeller:

Dozvolite mi da na kraju dodam još samo nešto u vezi s jednim pitanjem o kojem je bilo riječi jutros. Gđa Uertz-Retzlaff je objasnila zašto je na Tribunalu moguće optužiti samo mali broj počinitelja i izrazila nadu da će lokalne vlasti preuzeti taj posao i goniti preostale počiniocima koji nisu kažnjeni. Dodala je da oni koji su pratili ovo suđenje znaju ko su oni.

Dozvolite mi da dodam da kada god se Pretresno vijeće uvjerilo van razumne sumnje da su svjedoci identifikovali druge počiniocima koji su zlostavljali te iste svjedoke ili neke druge žrtve, Vijeće je ta imena navelo u obje svoje presude. Kada pogledate presude, vidjećete da se tu pominje jako mnogo incidenata i jako mnogo imena. Prema tome, ta su imena javno objavljena, dokumentovana i lokalne vlasti ih lako mogu naći. Ove dvije presude u predmetu *Foča* će omogućiti lokalnim vlastima da započnu nove istrage ukoliko to žele učiniti. Ja dijelim nadu koju je izrazila gđa Uertz-Retzlaff da će se to uskoro i dogoditi i u tom poslu vam želim sve najbolje. Hvala na pažnji.

Četvrta sesija Presude

Catherine Marchi-Uhel, viši pravni savjetnik, Sudska vijeća, MKSJ:

Dopustite da se predstavim ukratko. Ja sam sudija u francuskom pravosuđu od 1989. godine. Na Tribunalu sam počela raditi 2002. godine. Radim u Žalbenom vijeću ovog Suda kao viši pravni savjetnik. U žalbenom postupku u predmetu *Krnojelac* bila sam zadužena za nadgledanje priprema za suđenje, rasprave po žalbi, pomagala sam sudijama u razmatranju presude i nadgledala sam i učestvovala u pisanju dijela nacрта presude.

Ono što želim sad uraditi je da vam dam prikaz rezultata suđenja. Presude su prilično gusto pisani dokumenti. Sudije i sudski savjetnici su u njih unijeli što je moguće više podataka kako bi utvrdili činjenice, objasnili kako je sud ocijenio te dokaze, kako bi utvrdilo da je počinjeno krivično djelo, da tamo gdje je to potrebno optuženog oslobodi krivice, da utvrdi nivo odgovornosti optuženog i da ga kazni.

Nakon što se prikupe svi dokazi i iznesu u sudnici, obje strane iznose svoje završne argumente. To je kraj samog sudskog postupka. Pretresno vijeće procjenjuje dokaze i gđa Moeller je objasnila ključne elemente ove faze postupka. Tako, naprimjer, kao što je gđa Moeller objasnila, Pretresno vijeće je moralo da razmotri koliku težinu da dâ minornim razlikama između izjava koje su svjedokinje davale istražiocima i njihovih izjava na suđenju.

Međutim, postoji jedan aspekt prosuđivanja dokaza o kojem bi htjela danas govoriti, a odnosi se na proces identifikacije.

Pretresno vijeće je bilo svjesno kako je moguće da dođe do pogreške pri identifikaciji počinilaca, a naročito onda kada je osoba koja je počinila zločin bila nepoznata žrtvi u trenutku kad se dogodio zločin. Zbog toga je Vijeće težinu dalo opisima koje su davale svjedokinje. Ono je pažljivo razmotrilo da li tu identifikaciju potvrđuju i svjedočenja drugih svjedoka. Međutim, uprkos očekivanjima optužbe i žrtava, Vijeće nije dalo težinu identifikaciji u sudnici. Čuli ste da je od svake žrtve bilo zatraženo da u sudnici identifikuje počinioća.

U predmetu *Kunarac*, Pretresno vijeće je smatralo da “s obzirom da sve okolnosti suđenja navode svjedoka na to da identifikuje počinioća u sudnici” (a ako je nekoliko optuženih u sudnici, onda će svjedok identifikovati onoga koji najviše nalikuje na počinioća) ono neće dati nikakvu težinu takvim identifikacijama. Dakle, Vijeće se oslanjalo samo na identifikacije putem opisa počinioća datog u svjedočenju ili izjavi.

Sada ćemo preći na zaključke Pretresnog vijeća.

Sama presuda je pisani dokument. Međutim, na dan kada se ona izriče, predsjedavajući sudija čita samo sažetak presude u sudnici. U sljedećem insertu u kojem se čita presuda u predmetu *Krnojelac*, čut ćete kako sudija Hunt, koji je bio predsjedavajući sudija, govori o nekim od bitnijih aspekata situacije u Foči, kao i o stavu odbrane da je Krnojelac tamo držao ratne zarobljenike, a ne civile.

(transkript sa suđenja)

Naziv i broj predmeta:	<i>Krnojelac</i> (IT-97-25)
Presuda Pretresnog vijeća:	Sudija Hunt
Datum:	15. mart 2002.

Veliki broj civila nesrba, golema većina kojih su bili Muslimani, uhapšeni su na cijelom području Foče i njene okoline kada je početkom 1992. izbio sukob, a mnogi civili muškarci bili su dovedeni u KP dom. Odbrana je tvrdila da su oni bili ratni zarobljenici i da je njihovo zatočenje po tom osnovu bilo pravno opravdano. Pretresno vijeće nije prihvatilo taj argument. Mali broj zatočenika činili su borci, ali iz okolnosti u kojima su uhapšeni jasno proizlazi da to nije bilo uzimanje zarobljenika u pravom smislu. Među zatočenicima je bilo mladih i starih, bolesnih, ranjenih, invalida i fizički i psihički poremećenih osoba. Ništa u dokaznom materijalu nije ukazivalo na to da je iko od njih bio uhapšen na osnovu valjanog naloga za hapšenje. Ti ljudi bili su samovoljno zatočavani na periode u rasponu od četiri mjeseca do dvije i po godine. Niko od njih nije bio okrivljen ni za kakvo krivično djelo, te je konstatovano da je njihovo zatočenje bilo protivpravno.

Među zatočenicima je bilo mladih i starih, bolesnih, ranjenih, invalida i fizički i psihički poremećenih osoba.

Catherine Marchi-Uhel:

Presesno vijeće u predmetu *Kunarac* takođe je opisalo uslove u Foči.

(transkript sa suđenja)

Naziv i broj predmeta:	<i>Kunarac i drugi</i> (IT-96-23)
Presuda Pretresnog vijeća:	Sudija Mumba
Datum:	22. februar 2001.

Na opštoj razini teror se odražavao u silovitom uništavanju muslimanskih vjerskih simbola. Sve džamije u Foči dignute su u zrak, a njihovi ostaci srušeni sa zemljom. Civili Muslimani, muškarci i žene, pohvatani su u selima u okolini Foče, pa čak i u selima u susjednim opštinama Kalinovik i Gacko. Muškarci su razdvojeni od žena i djece. Muškarci su često morali trpjeti duga razdoblja zatočeništva u zatvoru KP dom u Foči. Bilo je to zatočeništvo bez ikakvog opravdanja. Neki su muškarci teško zlostavljani prilikom hapšenja. Neki su ubijeni na licu mjesta, često pred svojom porodicom ili tako blizu da su ovi mogli sve čuti. Žene i djeca iz fočanske regije odvođeni su na sabirna mjesta kao što je Buk Bijela, naselje južno od Foče. Odatle su autobusima prebacivani u srednjoškolski centar u Foči, gdje su zatočeni. Neki su kasnije odvedeni na druga mjesta u Foči ili u okolini, kao što je sportska dvorana "Partizan", nadomak policijske stanice, ili u privatne kuće u Miljevini i Trnovačama. Tamo bi se susrele sa ženama i djevojkama iz drugih dviju opština. Na gorepomenutim mjestima, teror je poprimao drugu, veoma ličnu dimenziju.

Catherine Marchi-Uhel:

U predmetu *Krnojelac*, kao i u predmetu *Kunarac*, vodilo se računa o uslovima zatočenja. Sudija Hunt u sljedećem insertu daje daljnje detalje o tome u kakvim uslovima su držani nesrpski civili.

(transkript sa suđenja)

Naziv i broj predmeta:	Krnojelac (IT-97-25)
Presuda Pretresnog vijeća:	Sudija Hunt
Datum:	15. mart 2002.

Zatočeni civili nesrbi bili su natrpani do te mjere da se nisu mogli kretati, a u nekim slučajevima niti spavati u ležećem položaju. Bili su izolovani od vanjskog svijeta i uskraćivala im se komunikacija sa porodicom. Bili su izloženi sramotnim higijenskim uslovima. Izlagali su ih zimskoj studeni, hranu su dobivali u količinama na rubu izgladnjivanja, zbog čega su zatočenici izgubili na težini i po 20 do 40 kilograma. Mnogim zatočenicima bila je uskraćena medicinska njega, za koju su postojale mogućnosti, a sa onima kojima su bile potrebne hitne medicinske intervencije nije se postupalo na primjeren način. Zatočeni nesrbi takođe su bili podvrgnuti režimu psihičkog iscrpljivanja za vrijeme zatočenja u KP domu. Morali su slušati kako tuku i muče druge zatočenike, zbog čega su se mnogi bojali da će sad na njih doći red. Pokušaji zatočenika da poboljšaju svoje životne uslove oštro su se kažnjavali premlaćivanjem i stavljanjem u izolaciju na neko vrijeme. Uslijed tih uslova, fizičko i psihičko zdravlje mnogih zatočenih nesrba je narušeno ili uništeno. Suštinski uzrok smrti jednog od takvih zatočenika bilo je to što mu nije pružena medicinska pomoć, a 19 drugih zatočenika pretrpjelo je ozbiljne fizičke i psihičke posljedice uslijed životnih uslova u KP domu. Većina njih je mnogo izgubila na težini, mnogi su proveli neko vrijeme u bolnici nakon puštanja na slobodu, a nekima je i dalje potrebno redovno uzimanje lijekova i ljekarski nadzor. Gotovo svi oni i dalje pate od barem nekog oblika psihičkog poremećaja, uključujući krize tjeskobe, nesanicu, noćne more, depresiju i druga neurotična stanja.

Catherine Marchi-Uhel:

Pretresno vijeće je razmotrilo širi kontekst onoga što se događalo u Foči prije nego što se koncentrisalo na djela i propuste optuženih kako bi utvrdilo njihovu individualnu direktnu odgovornost i odgovornost nadređenog. Predmet *Kunarac* se ponekad naziva "slučaj logora za silovanje". Navodi se kao primjer sistematskog silovanja žena druge etničke skupine koje se koristilo kao oružje rata. Prilikom čitanja sažetka presude, sudija Mumba rekla je sljedeće: "Reći da se sistematsko silovanje koristilo kao sredstvo za ratovanje donekle može dovesti u zabludu. Moglo bi se pomisliti da je postojao neki zajednički pristup ili da je oružanim snagama bosanskih Srba naređeno da u okviru svojih borbenih aktivnosti u širem smislu riječi siluju muslimanske žene. Pretresnom vijeću nisu predloženi dovoljni dokazi da bi se došlo do takvog nalaza".

Prema nalazima Pretresnog vijeća, ono što dokazi pokazuju u ovom predmetu je da su silovanja koristili pripadnici oružanih snaga Vojske Republike Srpske kao instrument terora, kojim su se mogli slobodno koristiti kad god i protiv koga god su htjeli. Dokazi pokazuju da je bilo moguće da srpske snage uspostave i održavaju centar za pritvor desetina muslimanskih žena, kao što je npr. sportska dvorana "Partizan" pored policijske stanice u Foči, odakle su redovno odvodili žene i djevojke na druga mjesta da bi ih tamo silovali.

Sada ćete čuti u nastavku kako sutkinja Mumba dalje sažima tu presudu.

(transkript sa suđenja)

Naziv i broj predmeta:	<i>Kunarac drugi (IT-96-23)</i>
Presuda Pretresnog vijeća:	Sudija Mumba
Datum:	22. februar 2001.

Ono što dokazi pokazuju jeste da se vlasti koje su trebale štititi žrtve, kao što je lokalna policija nad kojom su kontrolu preuzeli Srbi, nisu obazirale na njihove patnje. Umjesto toga, vlasti su pomagale u stražarenju nad ženama, te su se čak uključivale u njihovo maltretiranje kada bi im se žene obratile za pomoć protiv svojih ugnjetavača. Ono što dokazi pokazuju jesu muslimanske žene i djevojke, majke i kćeri zajedno, lišene i posljednjih ostataka ljudskog dostojanstva, žene i djevojke prema kojima se postupalo kao prema svojini, kao da su stvari kojima slobodno raspolažu srpske okupacijske snage - odnosno konkretnije, koje skaču na svaki mig trojice optuženih.

Catherine Marchi-Uhel:

Što se tiče odgovornosti Milorada Krnojelca za zločine počinjene u logoru KP dom, Pretresno vijeće nije ustanovilo da je on fizički počinio bilo kakav zločin. U tom predmetu, on je optužen da je pomagao glavne počiniocima i da ih je u svojstvu upravnika zatvora podsticao svojim nedjelovanjem.

Što se tiče Krnojelčevih ovlaštenja kao upravnika, Pretresno vijeće je odbacilo njegov argument da su njegova ovlaštenja bila ograničena na civilni dio logora u kojem su bili srpski osuđenici, kao i da je bio odgovoran samo za ekonomiju. Krnojelac je tvrdio da su nesrpski zatvorenici bili odgovornost vojne komande i da on nije imao ovlaštenja da tu djeluje. Pretresno vijeće se uvjerilo da je on imao ovlaštenja nad cijelim KP domom i da je koristio ta svoja ovlaštenja, koja su uključivala nadziranje njegovih podređenih, znači stražara u logoru, i zatvorenika zatočenih u KP domu. Pretresno vijeće je ustanovilo da su počinjeni sljedeći zločini.

Što se tiče zločina protivpravnog zatočenja, u presudi je odbačena tvrdnja odbrane sa su nesrpski zatočenici bili ratni zarobljenici. Pretresno vijeće je ustanovilo da optuženi Milorad Krnojelac nije igrao nikakvu ulogu u zatvaranju ljudi i da samostalno nije mogao ni da zatvori ni da oslobodi bilo koga. Pretresno vijeće je, međutim, ustanovilo da je Krnojelac bio svjestan da je njihovo zatvaranje nezakonito i da njegove sopstvene radnje i propusti doprinose njihovom protivpravnom zatvaranju.

Što se tiče nehumanih uslova zatočenja, čuli smo kako je sudija Hunt rekao da su ti uslovi imali teške fizičke i psihičke posljedice po 19 zatočenika. Sada vam želim pročitati odlomak iz presude u predmetu *Krnojelac* koji će vam dati još jasniju sliku te situacije.

Dr. Amir Berberkić doveden je iz bolnice u KP dom na štakama, pošto je još bio na liječenju nakon ranjavanja noge. Fizioterapija mu je prekinuta premještajem u KP dom. Tokom zatočeništva pokazivao je razne simptome neishranjenosti pošto um je tjelesna težina spala s prvobitnih 87 kg po dolasku u Dom na 62 kilograma. Kostiju su ga toliko boljele da je imao poteškoća sa spavanjem, patio je od mučnina i stajanje ga je umaralo. Oslabio mu je vid. Kada je pušten iz KP doma, počeo je da odlazi kod psihijatra koji mu je prepisao lijekove za sindrom post-traumatskog stresa. Dr. Berberkić još uvijek pati od mentalnih blokada i napada anksioznosti. I dalje povremeno iznova proživljava traumatske događaje koje je doživio u KP domu.

Pretresno vijeće je ustanovilo da je optuženi Krnojelac pomagao i ohrabrivao glavne

počiniocima koji su protivpravno zatočili nesrbe i držali ih u nehumanim uslovima života.

Pretno vijeće je ustanovilo da su nesrpski zatvorenici sistematski prebijani i maltretirani tokom svog boravka u KP domu. Njihovi ugnjetavači bili su ne samo stražari, već i vojnici i vojni policajci koji su dolazili spolja. Krnojelac nije bio odgovoran za radnje ovih vojnika i vojnih policajaca. Međutim, bio je odgovoran za postupke stražara KP doma koji su dozvoljavali vojnicima i vojnim policajcima da uđu u KP dom kako bi maltretirali zatvorenike. Pretno vijeće je ustanovilo da se preko 50 ovakvih incidenata premlaćivanja mogu okvalifikovati kao nehumane radnje i okrutno postupanje, što znači da su to bila dovoljno teška kršenja da bi se ih okarakterisalo kao ratne zločine i zločine protiv čovječnosti. Pretno vijeće je ustanovilo da je Krnojelac znao za premlaćivanja. Peter Mitford-Burgess vam je već opisao da je upravna zgrada KP doma bila tačno preko puta prostorije gdje su vršena ta premlaćivanja. Pošto je bio svjestan da se vrše premlaćivanja i pošto nije učinio ništa da to prekine, što je kao upravnik bio dužan, on je podsticao ovakve postupke svojih potčinjenih. Pretno vijeće je zaključilo da je Krnojelac trebao reagovati kao nadređeni i kazniti one koji su premlaćivali nesrpske zatvorenike i spriječiti daljnja premlaćivanja, a da to nije učinio. Vijeće ga je stoga proglasilo krivim po toj optužbi.

Krnojelac se takođe teretio za odgovornost za 11 slučajeva mučenja koji su uključivali 14 zatvorenika. Kada koristimo termin "mučenje", mislimo na premlaćivanja koja su bila usmjerena na to da se dobiju informacije ili priznanje, da se žrtve kazne ili muče. Pretno vijeće je, međutim, ustanovilo da, uz jedan izuzetak, Krnojelac nije znao da se ta premlaćivanja od strane vojnih policajaca, vojnika i drugih dešavaju iz tog razloga.

60

Postoji jedna iznimka koja se odnosi na slučaj zatvorenika Ekrema Zekovića koji je pretučen po kazni. Ustanovljeno je da je Krnojelac znao za taj incident. Međutim, Pretno vijeće nije osudilo Krnojelca za ovaj konkretan incident jer je smatralo da on nije imao dovoljno saznanja. Prema tome, Pretno vijeće ga je oslobodilo po toj tački Optužnice. Žalbeno vijeće je poništilo nekoliko oslobađajućih presuda, a ja ću vam kasnije objasniti zašto.

To su zločini za koje je Pretno vijeće ustanovilo da stoje van razumne sumnje i za koje je proglasilo Krnojelca krivim ili ne. Takođe postoje zločini za koje Pretno vijeće nije ustanovilo da su dokazani u tom predmetu. Pretno vijeće je objektivno razmatralo dokazni materijal i ponekad bi smatralo da Tužilaštvo nije dokazalo van svake razumne sumnje da su ti zločini zaista počinjeni. To ne znači da se ti zločini nisu desili, već samo da Pretno vijeće nije smatralo da ima dovoljno dokaza za osuđujuću odluku. Iz tog razloga, Pretno vijeće je oslobodilo Krnojelca optužbi za porobljavanje, deportaciju i protjerivanje. Međutim, Žalbeno vijeće je preinačilo tu odluku kojom se on oslobađa tih optužbi. Pretno vijeće je imalo isti stav kada su u pitanju ubistvo i mučenje. Vijeće je ustanovilo da je Tužilaštvo dokazalo da je taj zločin počinjen, ali da Krnojelac nije imao dovoljno saznanja, ili da nije znao ili nije imao razloga da zna da će ubistva biti počinjena. Sudija Hunt jasno iznosi taj zaključak.

(transkript sa suđenja)

Naziv i broj predmeta:	<i>Krnojelac (IT-97-25)</i>
Presuda Pretnog vijeća:	Sudija Hunt
Datum:	15. mart 2002.

Pretno vijeće se uvjerilo da su tokom juna i jula 1992. godine stražari u KP domu prozivali zatočenike napolje, u večernjim satima, odvodili ih u upravnu zgradu i tamo ih tukli. Premlaćivanja su trajala do kasno uveče, a zvuke udara-

ca i jauke žrtava ostali zatočeni u KP-domu jasno su mogli čuti. Nakon premlaćivanja ponekad bi se čuli pucnji. Stražari u KP domu viđeni su kako učestvuju u tim premlaćivanjima, a viđeni su i krv i krvavi predmeti u prostorijama u kojima su se premlaćivanja odvijala. Uprkos naporima porodica, bosanske Državne komisije za traženje nestalih i Međunarodnog komiteta Crvenog krsta, niko nikad više nije vidio te ljude nakon zatočeništva u KP domu. Pretresno vijeće je utvrdilo da je u KP domu na taj način ubijeno 26 osoba. Iako nije pronađen nijedan leš ikoga od tih ljudi, Pretresno vijeće se van razumne sumnje uvjerilo da su ti ljudi izgubili život jer su bili nasmrtno premlaćeni, ustrijeljeni, ili uslijed povreda zadobivenih tokom premlaćivanja u KP domu. Međutim, Pretresno vijeće se nije uvjerilo da je optuženi znao da njegovi podređeni učestvuju u ubijanju zatočenika, niti da je on to trebao da zna. Stoga nije utvrđen nikakav osnov za nalaz da je optuženi odgovoran za ta ubistva.

Catherine Marchi-Uhel:

Pretresno vijeće je ustanovilo da je Krnojelac kriv za pomaganje u počinjenju zločina i podsticanje počinjenja zločina time što je propustio da djeluje i kazni zločin kada je znao ili imao razloga da zna da će on biti počinjen. Drugim riječima, ustanovljeno je da je on imao odgovornost nadređenog.

U predmetu *Kunarac* situacija je bila znatno drugačija jer je Pretresno vijeće ustanovilo da su Dragoljub Kunarac, Radomir Kovač i Zoran Vuković direktno učestvovali u počinjenju nekoliko zločina za koje su se teretili. Pretresno vijeće ih je proglasilo krivim za sljedeće zločine:

- dana 16. jula 1992. godine ili približno tog datuma, Dragoljub Kunarac je odveo svjedokinju 75 i DB u ulicu Osmana Đikića br. 16, gdje ih je silovalo nekoliko vojnika, i gdje je on silovao djevojku DB, te pomagao i podržao grupno silovanje svjedokinje 75 od strane nekoliko vojnika;
- dana 2. avgusta 1992. godine, Dragoljub Kunarac je odveo svjedokinje 87, 75, 50 i djevojku DB na to isto mjesto. Lično je silovao djevojku 87 i pomagao i podržao silovanje djevojaka 87, 75 i 50 od strane drugih vojnika;
- jednom prilikom između 13. jula i 2. avgusta 1992. godine, Dragoljub Kunarac je izveo svjedokinju 95 iz sportske dvorane "Partizan" u ulicu Osmana Đikića br. 16, gdje ju je on silovao;
- sljedeći incident će biti detaljno opisan u sljedećem video insertu (vidi ispod);
- negdje u septembru ili oktobru 1992. godine, Dragoljub Kunarac je otišao u tzv. Karamanovu kuću u Miljevini, odveo svjedokinju 87 na gornji sprat i silovao je;
- dana 2. avgusta 1992. godine, Dragoljub Kunarac je silovao svjedokinju 191 u kući u Trnovačama, te je odvođenjem te djevojaka u tu kuću pomagao i podržavao silovanje svjedokinje 186 koje je izvršio vojnik pod pseudonimom DP6;
- od 2. avgusta 1992. godine pa nadalje, Dragoljub Kunarac je silovao svjedokinju 191 svaki put kad je dolazio u kuću u Trnovačama; svjedokinje 186 i 191 držane su nekoliko mjeseci u kuću u Trnovačama, gdje su ih Kunarac i DP6 tretirali kao svoju privatnu svojinu. One su morale da rade sve što im naredi, uključujući kuhanje, čišćenje i druge kućne poslove. Kunarac je imao ekskluzivno pravo korišćenja svje-

dokinje 191 koju je rezervisao za sebe. I 191 i 186 bile su stalno na raspolaganju Kunarcu i muškarcu DP6. Kunarac je jednom vojniku dozvolio da siluje 186 za 100 njemačkih maraka u prisustvu svjedokinje 191. Bio im je oduzet svaki vid efektivne kontrole nad vlastitim životima.

Sada ću vam prikazati insert u kome sudija Mumba čita onaj dio presude koji govori o incidentu koji sam maloprije preskočila (vidi gore).

(transkript sa suđenja)

Naziv i broj predmeta:	<i>Kunarac i drugi</i> (IT-96-23)
Presuda Pretresnog vijeća:	Sudija Mumba
Datum:	22. februar 2001.

Pretresno vijeće sada će izreći svoju presudu svakom od optuženih. Molim optuženog Dragoljuba Kunarca da ustane. Dragoljube Kunarac, u tačkama Optužnice od 1 do 4 optuženi ste za silovanje i mučenje, i kao kršenje zakona i običaja ratovanja i kao zločin protiv čovječnosti. Pretresno vijeće ne prihvata Vašu odbranu alibijem ni za jednu od tih optužbi, što vrijedi i za sve druge tačke za koje Vas tereti Optužnica.

(...)

Jedno veče sredinom jula 1992., Vi i još dva vojnika izveli ste svjedokinju 183 iz njene kuće i odveli je na obalu rijeke Čehotine u Foči, gdje ste je sva trojica silovali. Vi ste lično silovali svjedokinju 183 i pomogli i podržali silovanje koje su počinila ostala dvojica vojnika time što ste ih podsticali dok su je oni silovali. Osim toga, izrugivali ste se žrtvi, govoreći drugim vojnicima da pričekaju svoj red dok ste je sami silovali, smijući se dok su je silovali drugi vojnici, a na kraju ste joj rekli da će radati srpsku djecu kojoj neće znati oca. Pretresno vijeće Vas, prema tome, proglašava krivim

Vi ste lično silovali svjedokinju 183 i pomogli i podržali silovanje koje su počinila ostala dvojica vojnika time što ste ih podsticali dok su je oni silovali.

po tački 11 Optužnice za mučenje kao kršenje zakona i običaja ratovanja, te po tački 12 za silovanje kao kršenje zakona i običaja ratovanja.

(...)

Svojim ukupnim postupanjem iskazali ste krajnje nepoštovanje prema dostojanstvu ovih žena i njihovom fundamentalnom ljudskom pravu na seksualno samoodređenje, i to u tolikoj mjeri da Vaše postupanje daleko nadmašuje ono što bi se, u nedostatku boljeg izraza, moglo nazvati "prosječnom težinom djela silovanja u vrijeme rata". Zlostavljali ste i uništavali muslimanske žene zbog njihove nacionalnosti, odabirući među njima bilo koju koja bi Vam se u nekom času dopala. Vi ste na bojnopolju bili hrabar vojnici, Vaši ljudi su navodno o Vama bez razlike imali visoko mišljenje. Tim autoritetom koji ste prirodno imali, lako ste mogli zauvijek zaustaviti patnje ovih žena. Zato je Vaše učesće u ovom mračnom planu seksualnog izrabljivanja još odbojnije. Ne samo što ste lično zlostavljali žene i djevojke, nego ste organizovali da ih se prebacuje na druga mjesta, potpuno svjesni da će ih tamo silovati i zlostavljati drugi vojnici.

Ovakvo ponašanje traži strogu kaznu primjerenu težini Vaših zločina. Pretresno

vijeće stoga Vas, Dragoljube Kunarac, osuđuje na jedinstvenu kaznu zatvora u trajanju od 28 godina.

Catherine Marchi-Uhel:

Radomir Kovač je proglašen krivim da je u oktobru 1992. godine prebacio četiri djevojke u svoj stan u zgradi "Lepa Brena" u Foči. Dvije od njih, uključujući 12-godišnju djevojčicu AB, držane su sedmicu dana u tom stanu i tokom tog vremena Kovač ih je tretirao kao privatnu svojinu i često ih je seksualno zlostavljao.

Jednom prilikom, Radomir Kovač je silovao svjedokinje 75 i 87 zajedno i u isto vrijeme puštao muziku na svom stereo uređaju. Za vrijeme koje su provele u Kovačevom stanu, svjedokinje 75 i AB silovao je Kovač, kao i drugi vojnici. Jednom prilikom je svjedokinja 75 odbila poći sa vojnikom po imenu Slavo Ivanović, kojeg je Kovač doveo u stan. Kovač ju je zbog toga ošamario i umjesto nje poslao 12-godišnju AB. On je onda posjetio kuću u kojoj su držane oko dvije sedmice i pravio se da mu ih je žao. One su kasnije predate još jednoj drugoj grupi vojnika koji su ih nastavili silovati, da bi ih na kraju ponovo vratili Kovaču. Sljedećeg dana, Kovač je prodao AB, a svjedokinja 75 dao vojniku sa pseudonimom DP1. Pretresno vijeće utvrdilo da je Kovač silovao djevojke 75 i AB i podržavao njihovo silovanje od strane drugih vojnika.

Dok su djevojke 87 i AS bile u stanu Radomira Kovača, Kovač i Jagoš Kostić su ih stalno silovali. Kovač je lično silovao svjedokinja 87. Međutim, Pretresno vijeće nije moglo da zaključi da je Kovač znao da je Jagoš Kostić silovao istu djevojku.

Jednom prilikom između 31. oktobra 1992. i 7. novembra 1992. godine, Radomir Kovač je prisilio svjedokinju 87, AS i AB da gole plešu na stolu pred njim.

Konačno, 25. februara 1993. godine ili približno tog datuma, Radomir Kovač je prodao obje djevojke 87 i AS za po 500 njemačkih maraka nekim crnogorskim vojnicima.

Radomir Kovač je takođe proglašen krivim po optužbi za porobljavanje, te povrede ličnog dostojanstva.

Zoran Vuković je osuđen samo za jedan incident iz Optužnice, a to je da je 14. jula 1992. godine silovao svjedokinja 50. Drugi vojnici su je izveli iz sportske dvorane "Partizan", pošto su zaprijetili njenoj majci da će je ubiti ako ne preda im svoju kćerku koja se tada imala 15 godina. On je znao koliko je ona stara jer je rekao da ima kćerku istih godina.

Pretresno vijeće je osudilo Zorana Vukovića na 12 godina zatvora, pošto je proglašen krivim po četiri tačke Optužnice.

Pretresno vijeće je osudilo Milorada Krnojelca na sedam godina zatvora za raznorazne zločine koje sam ranije pomenula. Žalbena vijeće je dijelom preinačilo tu odluku u pogledu zločina koji se tiču njegovog pomaganja i podržavanja drugih počinilaca. Žalbena vijeće je smatralo da je Krnojelac imao istu namjeru kao i direktni počiniooci. Krnojelac je vršio svoju dužnost tokom nekog vremena i poznavao je sistem uspostavljen u KP domu. Žalbena vijeće je ustanovilo da su zločini počinjeni kao dio tog sistema i da su bili diskriminatorni po svojoj prirodi. Pretresno vijeće je trebalo zaključiti da je Krnojelac bio dio tog sistema i da je namjeravao da ga unaprijedi. Prema tome, Žalbena vijeće je ustanovilo da on nije samo pomagao i podržavao zločine, već i da je namjeravao da budu počinjeni.

Kao što sam ranije pomenula, Pretresno vijeće je smatralo da Krnojelac nije imao dovoljno saznanja da ga proglasi krivim za mučenje i ubistvo. Međutim, Žalbeno vijeće je smatralo da je Krnojelac imao dovoljno saznanja o ovim zločinima ili da je imao bar dovoljno saznanja o tome da pokrene istragu o tome šta se dešava u logoru. Ako nije imao dovoljno informacija o samim ubistvima, raspolagao je s dovoljno zabrinjavajućih informacija da pokrene istragu, što on nije učinio. Žalbeno je vijeće je stoga ustanovilo da on za ove zločine snosi odgovornost nadređenog. Zbog te promjene u modalitetu odgovornosti za neke zločine, činjenice da je proglašen odgovornim kao direktni počini-lac za druge, te da je proglašen krivim za dva dodatna zločina - deportaciju i prisilni rad kao element progona. Krnojelac je u žalbenom postupku dobio veću kaznu. Žalbeno vijeće je osudilo Krnojelca na 15 godina zatvora.

Posljednje o čemu sam htjela da govorim tiče se saglasnosti žrtve. Kada se radi o silovanju, ne može biti saglasnosti. To je takođe elemenat zločina prisilnog rada i zločina koji se tiče takozvanih razmjena o čemu je Peter Mitford-Burgess govorio ranije. Trideset i pet zatvorenika je navodno poslano na razmjenu u Crnu Goru i Pretresno vijeće je smatralo da su oni pristali da odu na razmjenu. Žalbeno vijeće je, međutim, zaključilo da, s obzirom na sistem koji je postojao, nije postojala validna mogućnost da se za bilo šta daje saglasnost i da su prema tome razmjene bile prisilne. Žalbeno vijeće je smatralo da to što su zatvorenici pristajali da rade kako bi dobili malo više hrane, ili što su se bojali da će biti premlaćeni ili ubijeni, kao i pristajanje da budu razmijenjeni samo zato što su htjeli da pobjegnu iz KP doma gdje su držani protivpravno, ne pred-stavlja validnu saglasnost. To je glavni razlog zbog kojeg je Žalbeno vijeće smatralo da je taj zločin ustanovljen.

Mogu zamisliti da je ovo o čemu smo danas govorili bilo vrlo teško za vas koji živite u ovoj zajednici, jer znam da je bilo teško čak i za nas kao profesionalce. Nadamo da će vam ovo biti od koristi u budućnosti jer smatram da vam suočavanje sa istinom, sa činjenicama, stvarnošću, sa onim što je utvrdio Tribunal može pomoći u tom procesu. Ono što je Tribunal utvrdio u ovim predmetima nije ograničeno samo na te predmete. Svjedočenja su već korištena i u drugim predmetima, npr. u predmetu *Milošević*. Dosta važan broj izjava svjedoka je prihvaćen u tom predmetu. Odbrana će to naravno moći osporavati, ali to je već ušlo u predmet. U predmetu *Krajišnik*, činjenice o kojima je već presudilo Pretresno vijeće, takođe su usvojene. To vam pokazuje da se predmeti u kojima je već presuđeno, a koji se tiču Foče, ušli su u proces ustanovljavanja istine i u drugim predmetima. Ja se nadam da će vlasti u Bosni i Hercegovini, a naročito u ovoj regiji uraditi svoj dio posla. Ja mislim da je Tribunal uradio svoj dio posla i ponosna sam što sam barem malim dijelom učestvovala u tom procesu. Hvala na pažnji.

Pitanja i odgovori

Refik Hodžić:

Dobili smo nekih 100 pitanja. Nažalost, nećemo moći odgovoriti na svih stotinu, ali srećom, mnoga pitanja su u stvari slične sadržine. Veliki broj pitanja se odnosi na ljude koji su po mišljenju onih koji pitaju i po nekim informacijama danas ovdje kazanim, odgovorni za zločine, a nisu procesuirani. Ima još nekih pitanja koji se tiču onoga o čemu su govorili današnji izlagači, a veliki broj pitanja se odnosi i na zločine počinjene nad Srbima na području opštine Foča.

Prvo pitanje glasi: “Zašto nisu procesuirani ljudi koji su pripadali Kriznom štabu Foče i Kriznom štabu Miljevine?” Ovdje su navedena imena: Vojislav Maksimović, Velibor Ostojić, Petko Čančar, Miro Stanić, Nade Radović, Radojica Mladenović, Dragan Govedarica, Pavle Elez, Vlado Golubović, Milenko Vuković i Miloš Krunic, između ostalih. Takođe slično pitanje: “Zašto nisu optuženi ljudi iz vojne komande, ljudi iz prijekog suda i ljudi iz policije?” Nemamo vremena da pročitamo sva imena, tako da ću ja da zamolim naše goste iz Haaga da odgovore na ova pitanja.

Hildegard Uertz-Retzlaff:

Naš cilj je bio da saznamo ko su bili nadređeni ljudima kao što su Krnojelac i Kunarac i da ih optužimo. Međutim, uvijek je nedostajao neki dokaz. Nama su svjedoci Muslimani rekli da su ti ljudi, čija je imena g. Hodžić pročitao, imali neke veze s tim. Međutim, to nije bilo dovoljno. Morali smo otkriti ko je bio odgovoran i ko je imao koju ulogu u Kriznom štabu u Foči i Miljevini. Morali smo znati tačno šta je činio Marko Kovač, vojni zapovjednik, u odnosu na KP dom. Mi smo trebali saznati šta je policija radila u vezi sa KP domom, naročito vojna policija. Mi smo zapravo optužili jednog komandanta policije, tj. načelnika policije. Međutim, nismo imali dokaze o tome kakva je bila uloga ovih drugih, koje su dokumente oni potpisali ili koje su zapovijedi izdali. Te informacije nismo dobili. Preostaje da te stvari istražite vi. Ako organi Federacije i organi Republike Srpske budu saradivali, bit će vrlo lako skupiti dokaze potrebne da se optuže i drugi zvaničnici.

Christian Rohde:

Materijal i dokazi koje je prikupilo Tužilaštvo nisu izgubljeni. Kada se Tribunal zatvori, mi nećemo negdje zaključati taj materijal i zaboraviti na njega. On će biti dostupan za daljnje istrage. Tek će da se vidi u kojem obliku i na koji način će on biti dostupan lokalnim vlastima, ali on svakako nije izgubljen.

Refik Hodžić:

Naredno pitanje tiče se Dragoljuba Kunarca. “Dragoljub Kunarac, kako smo danas mogli čuti, osuđen je na vremensku kaznu zbog zločina silovanja. Međutim, nije suđen za dokazana ubistva koja je počinio. Postoje svjedoci koji su bili prisutni tim zločinima. Zašto on nije suđen za ove zločine i sa kakvim pravom ga je Tribunal amnestirao? Hoće li se ikada organizovati poseban proces za ove svirepe zločine?”

Hildegard Uertz-Retzlaff:

Kada je riječ o toj grupi silovatelja, mi smo željeli optužiti sve njih zajedno kako bismo imali samo jedno suđenje i mi ne možemo u to jedno suđenje natrpati sve što je ta osoba učinila. Međutim, činjenica da on nije optužen za ubistva pred Tribunalom ne daje mu nikakvu amnestiju jer lokalne vlasti mogu održati novo suđenje čim on bude pušten iz zatvora. Čim on odsluži kaznu, njega lokalne vlasti mogu za to optužiti i za to

osuditi. Dopustite mi da vas podsjetim, Zoran Vuković, kojeg je Tribunal osudio, takođe je optužen i osuđen za ubistvo u Crnoj Gori. Kada izađe iz zatvora, crnogorske vlasti ga mogu goniti za to. Dakle, ništa ne sprječava bilo koga u bivšoj Jugoslaviji da istraži ubistva koja su ovi ljudi počinili i da im za to sudi.

Christian Rohde:

Da bi se pokrenuo postupak protiv njih nije čak ni potrebno čekati da oni odsluže svoje kazne. Mislim da ništa ne sprječava da im se sudi za ubistva i druge zločine koje su počinili. Naravno da nema riječi o nikakvoj amnestiji. Pojedinci koji su počinili ubistva uvijek mogu biti optuženi za to.

Refik Hodžić:

Niz pitanja se odnosi na zločine počinjene nad Srbima u Jošanici, Jabuci i Slatini. Ja ću pročitati jedno za koje mislim da na najbolji način formuliše sva ova pitanja: "Da li će i kada Tužilaštvo u Haagu podići optužnice protiv počinioca zločina nad Srbima na području opštine Foča i kada? Ako želimo stvarno pomirenje, onda se moraju kazniti svi zločinci bez obzira kom narodu pripadaju. Drago nam je da su počinioci zločina nad Muslimanima u Foči zasluženo kažnjeni, ali isto tako smatramo da kazna mora stići i počinioce zločina nad Srbima. U selima oko Foče pripadnici Armije Bosne i Hercegovine na najstrašnji način su pobili stotine srpskih civila i popalili mnogo kuća". U drugim pitanjima se detaljiše: ubistvo 49 civila, 23. jula 1992., pa potom na Nikoljdan (19. decembar) 1992. u Jošanici - 55 civila, žena, djece, staraca koji su ubijeni na najbrutalniji način. Takođe se pominje ubistvo 16 ljudi u Poljicama 10. septembra 1992. godine. "Počinioci su manje-više poznati i svi se slobodno šecu Goraždem i Sarajevom. Da li će Tribunal ikada procesuirati ove zločine?"

Hildegard Uertz-Retzlaff:

Kada sam ja prvi put došla u Foču u junu 1996. godine, imala sam razgovor sa lokalnim tužiocem, Srbinom, koji mi je dao primjerke nekoliko dosjea u vezi predmeta kojima se on bavio. Ja se više ne sjećam imena tih mjesta, ali znam da je, naprimjer, na liniji fronta prema Goraždu jedno srpsko selo - ne znam je li to Jošanica, ali mislim da jeste - zbrisano s lica zemlje. Sjećam se da sam vidjela fotografije jedne pravoslavne crkve koja je bila potpuno razorena. Naravno da sam ja taj materijal ponijela u Haag i to sam predočila svojim nadređenima. Tim koji se bavilo Fočom čak je predložio da mi preuzmemo tu istragu. Međutim, u tom trenutku otkrili smo da svjedoci Srbi nisu željeli da sarađuju s timom koji je istraživao zločine u Foči jer smo mi vodili istragu protiv počinitelaca Srba. Zato su ti predmeti predati drugom odjelu koji se bavio gonjenjem počinitelaca Muslimana. Tačno je da nije bilo optužnica u Haagu. Međutim, oko 1.000 predmeta po "Pravilima puta" su pregledani u Haagu protiv 700 počinitelaca, što znači da će se sada lokalni tužioci morati baviti velikim brojem predmeta. Mislim da bi bilo jako dobro za pomirenje da smo u predmet Foča uključili i počinioce Muslimane, ali za to nije bilo vremena. Međutim, možda bi bilo jednako dobro za pomirenje, ako ne i više, kada bi se ti predmeti procesuirali ovdje pred lokalnim sudovima.

Refik Hodžić:

Prema saznanjima osobe koja je postavila sljedeće pitanje: "Međunarodni Crveni krst je sarađivao sa snagama među kojima je bilo i ratnih zločinaca, kao što je to radio i Crveni krst Republike Crne Gore koji je izbjeglice prijavljivao policiji i oni su onda transportovani u KP dom u Foči. Međunarodni Crveni krst je davao verbalne garancije ovim ljudima da će biti zaštićena lica, međutim ta obećanja su bila laž, o čemu postoje nepobitni dokazi. Da li Haški tribunal ima informacije o umiješanosti Crvenog krsta u ovo i da li će ikada iko iz Crvenog krsta za ovo odgovarati?"

Hildegard Uertz-Retzlaff:

Nema pouzdanih informacija o tome. Mi smo dobili samo indicije da su lokalne vlasti u Crnoj Gori imale popise izbjeglica koje su pobjegle iz Foče u Crnu Goru, ali nikada nismo uspjeli dobiti potvrdu za to. Nikada nismo mogli doći do pouzdanih informacija da su ti popisi definitivno iz Crvenog krsta. Ovo je pretpostavka koju imaju neki ljudi, ali mi nismo uspjeli provjerom to potvrditi.

Refik Hodžić:

Usput rečeno, neka od ovih pitanja - pošto sadrže zaista dosta informacija, naročito imena nestalih i imena osumnjičenih - bit će predata ovim ljudima sa Tribunala da ih prosljede onima za koje misle da im treba biti proslijeđeno. Evo jedno konkretno pitanje u vezi s nečim što smo danas čuli: "Da li optuženi može da vidi zaštićenog svjedoka, za razliku od nas koji ga nismo mogli vidjeti?"

Christine Moeller:

Da, može. Kao što sam danas ranije rekla, optuženi može vidjeti zaštićenog svjedoka i čuti njegov glas. Zaštitne mjere štite svjedoka od javnosti, ali ne od optuženog i od njegovog advokata. Dakle, obje strane u postupku, kao i sudije i pomoćnici, sjede u istoj sudnici i tu nema nikakvih zaštita ili mjera za izmjenu lika i glasa. Suđenje je u potpunosti transparentno optuženom i on ima priliku osporiti svjedočenje nekog svjedoka unakrsnim ispitivanjem.

Refik Hodžić:

Pitanje: "Zašto i pored tolikih dokazanih zločina u Foči nad Bošnjacima nije bilo optužbe ili presude za genocid? Da li je po vama u Foči počinjen genocid?"

Hildegard Uertz-Retzlaff:

Ovo je teško pitanje. Definitivno nije bilo osnove da se genocid uključi u Optužnicu protiv Kunarca i preostala tri silovatelja jer mi nismo mogli dokazati da su njihovi postupci bili genocid ili da su njihove namjere bile genocidne. Naravno, ako pogledate šta se dogodilo u Bosni i Hercegovini, moglo bi se tvrditi da su ti zločini bili dio genocidne kampanje. Međutim, budući da nije bilo na nama da o tome odlučimo, mi nismo duboko zalazili u to. Koliko se ja sjećam, opština Foča u predmetu *Milošević* nije bila smatrana opštinom u kojoj je došlo do genocida. Dokazi kojima smo mi raspolagali više su ukazivali na zaključak da su ti zločini bili postupci osvete, brutalnosti i progona kako bi se Muslimane natjeralo da odu. Sudija Mumba je to nazvala "protjerivanje putem terora".

Refik Hodžić:

Pitanje: "Kako možete tako često da spominjete ime Dragana Gagovića kao krivca kada njegova krivica nije dokazana jer mu nikada nije pružena prilika da se brani? Naprotiv, postoje izjave Bošnjakinja koje su išle u njegovu korist. Jednostavno, zar neko može biti kriv ako krivica nije dokazana?"

Hildegard Uertz-Retzlaff:

Naravno da ne. Ja sam pominjala činjenicu da je on bio uključen u Prvobitnu optužnicu iz razloga što je bilo jako puno dokaza da je učestvovao u silovanjima. On je po svojoj ulozi bio više nalik na Krnojelca, u tom smislu što je bio nadređeni u Foči i što je bila njegova dužnost da spriječi te stvari, što on nije uradio. Međutim, mi smo imali dokaze da je i on sam počinio silovanja. To je bilo napisano u Optužnici. On nije optužen i, naravno, niko ne može tvrditi da je on to zaista učinio. Ja bih zaista voljela da se on pojavio u Haagu da vidimo šta on tvrdi u svoju odbranu. Nažalost, to se nije desilo.

Refik Hodžić:

Pitanje: “Čija je briga ‘zaštićeni svjedok’, kada ne može ni da se vrati u mjesto gdje je nad njim izvršen ratni zločin, pošto svi imaju informaciju o identitetu? Smatra li Tribunal žrtvu svojom brigom i zašto se Tribunal brine o svjedoku samo dok je u sudnici, a po sjedanju u avion nakon svjedočenja on postaje zaboravljen i ničija briga?”

Christian Rohde:

Tribunal ima veoma kompleksan i sofisticiran sistem mjera zaštite svjedoka. Mi znamo da je svjedočenje u Haagu jako teško za svjedoke koji moraju da napuste svoje domove i da u Tribunalovim sudnicama nanovo prožive strahote kroz koje su prošli. Mi, kao i svaki krivični sud, saslušamo svjedoka u datom predmetu. Ukoliko su potrebne zaštitne mjere, mi te mjere primijenimo. Na Tribunalu, mi možemo izmijeniti glas svjedoka, njegov lik i dodijeliti mu pseudonim. Ukoliko postoji jako velika prijetnja, svjedoci se mogu izmjestiti. Međutim, u većini slučajeva, Tribunal sasluša svjedoka i onda se on ili ona vrati svom životu.

Refik Hodžić:

Posljednja grupa pitanja odnosi se na postupak kojim Tribunal odobrava procesuiranje predmeta pred domaćim sudovima u Bosni, a koji je poznat kao program “Pravila puta”. Kada neki lokalni sud u Bosni i Hercegovini pokrene postupak protiv nekog za ratne zločine, mora poslati taj predmet u Tribunal gdje oni ocijene da li ima dovoljno dokaza da se ta osoba tereti za ratni zločin i, ukoliko da, izdaju oznaku A, što znači da se ta osoba ovdje može procesuirati. Prvo pitanje glasi: “Zašto izdavanje oznaka za predmete koji se upućuju pred Tribunal na ocjenu traje tako dugo? Da li se postupak namjerno odugovlači kako bi se dobilo na vremenu i svjedoci umorili ili pomrli?” Drugo pitanje: “Zašto IPTF (Međunarodne policijske snage) i EUPM (Policijska misija Evropske unije) izdaju certifikate osumnjičenim policajcima za koje je Tribunal već izdao oznaku A da im se može suditi za ratne zločine?”

Christian Rohde:

Počev od 1996. godine Tribunal je pomagao u postupku odabira predmeta za procesuiranje pred domaćim sudovima, nešto što mi zovemo program “Pravila puta”. Lokalna tužilaštva u Bosni i Hercegovini šalju Tužilaštvu u Haagu istražne spise u predmetima u kojima žele da podignu optužnicu. Tužilaštvo pregleda te predmetne spise, mada to nije njegov glavni posao. U tom uredu radi nekolicina vrijednog osoblja koje je, ako se ne varam, tokom proteklih godina pregledalo 3.500 dosjea. Oni se označavaju sa A - postoji dovoljno dokaza da se pokrene postupak, B - nedovoljni dokazi i C - potrebni dodatni dokazi. Što se tiče pitanja zašto to toliko dugo traje, treba imati na umu da je pregled predmetnih spisa u Haagu samo jedan element u cjelokupnom procesu. Kada se predmetni spis s oznakom A vrati ovamo, domaći tužilac mora da pokrene taj predmet. Tužilaštvo Tribunala je dalo veliki broj oznaka A, ali su u samo malom broju njih su podignute optužnice i pokrenuta suđenja, što je velika šteta.

Drugo pitanje treba biti upućeno IPTF-u ili EUPM-u. Vrlo je važno da u policiji ne rade ljudi čija je reputacija pod sumnjom. Mislim da se svi slažemo s tim.

Završne riječi

Refik Hodžić:

Danas smo radili jako naporno. Prije nego što odete, pozvao bih g. Stankovića, g. Todorovića i g. Rhodea koji su otvorili ovu konferenciju da nam kažu par završnih riječi. Zahvaljujem vam se svima na strpljenju i radu.

Čedo Stanković:

Dame i gospodo, u ime domaćina želim da se zahvalim svima na doprinosu današnjoj konferenciji, članovima Helsinškog odbora za Republiku Srpsku na organizaciji jedne ovakve prezentacije i naročito predstavnicima Međunarodnog tribunala na njihovom naporu. Ono što mogu da kažem o današnjoj konferenciji jeste da ova konferencija, kao i prošla konferencija u Brčkom, i sve buduće konferencije koje će tretirati ratne zločine počinjene u proteklom ratu, daju jasnu poruku da sve ono što se dešavalo u proteklom ratu se više nikada, nigdje i nikome ne dogodi. Hvala.

Branko Todorović:

Mislim da se svi zajedno možemo složiti da je ovo danas, zaista, bio jedan težak, potresan i vrlo ozbiljan dan u kome smo se svi zajedno susreli sa nečim što u suštini nije bilo potisnuto, što bismo, duboko sam uvjeren, svi zajedno željeli da se nikada nije desilo. Ono što nas može ohrabriti je da smo na jednom putu kroz koji zajedno prolazimo svi u Bosni i Hercegovini. Svi smo zaista iskazali jednu ozbiljnost, odgovornost, jedan dostojan odnos prije svega prema onima kojih ovdje nema i koji su bili žrtve teških kršenja ljudskih prava, zločina za koje možemo samo reći da se nadamo da se više nikada neće ponoviti. Kao dva osnovna rezultata današnje konferencije vidim prije svega jednu snagu, odgovornost i ozbiljnost u lokalnoj zajednici ovdje u Foči da prihvatanjem istine i suočavanjem sa istinom o zločinima pruže bratsku ruku žrtvama i porodicama žrtava tih zločina. I to je ono što nam daje nadu. Tokom današnjih prezentacija, jedna od gošći je rekla da u presudama izrečenim na Tribunalu ima veoma mnogo elemenata, imena, konkretnih događaja, mjesta, svjedoka i drugih informacija da bi tužilaštva u Bosni i Hercegovini sasvim mirno mogla da procesuiraju one koji nisu kažnjeni. Zločin ne smije ostati nekažnjen. Jer pogledajmo i zamislimo - samo da se na neki način odvojimo od ovog mjesta gdje smo danas, od ovog grada - i zamislimo da smo u nekom drugom gradu i znamo da tu pored nas siluju žene, siluju djevojčice. Mi bismo to sigurno osudili, zgražavali se i svakako bi tražili odgovornost zločinaca. Danas odavde možemo svi govoriti o zločinu kao jednoj zajedničkoj nesreći koja pogađa ljude, kojoj se treba suprotstaviti svim onim univerzalnim, humanističkim i civilizacijskim vrijednostima za koje vjerujem postoje i u ovoj zajednici. Zbog toga, da bismo imali nadu, mi očekujemo da jedan proces o kojem smo danas ovdje govorili bude nastavljen i nadam se da će upravo taj proces dobiti podršku od svih onih ljudi čije su ruke i srca čista. Hvala vam.

Christian Rohde:

U ime mojih kolega i svih u Tribunalu koji su radili na predmetima koji se tiču ovog područja, želio bih da vam se svima zahvalim na vašem vremenu. Jedna stvar koju sam primijetio danas i na sličnim skupovima je da, bez obzira kako da su pitanja formulisana, ona su postavljena u istom duhu. Bilo da neko pita: "A šta sa zločinima protiv Srba?" ili: "Zašto niste optužili i ovu osobu za ubistvo?" ili: "Kako možete dati certifikat nekome ko je učestvovao u ratnim zločinima?", radi se uvijek o jedinstvenom traženju pravde, što govori o tome koliko je pravda bitna i koliko je važno da se ratni zločini procesuiraju tako da možemo da zatvorimo ovo mračno poglavlje u historiji ove regije. Sudstvo Bosne i Hercegovine mora u tom procesu odigrati bitnu ulogu. Tribunal će da učini sve što može da pomogne domaćem pravosuđu u tom poslu. Hvala vam.

*Citati iz sudskih postupaka korišćeni tokom konferencije su isključivo informativnog karaktera.
Za prečišćen tekst vas molimo da konsultujete relevantne dokumente MKSJ-a.*